

TRANSILVANIA



ANUL 72 · IULIE-AUGUST Nr. 5-6-1941

SIBIU

IN BASARABIA DESROBITĂ



Drum la Mănăstirea Țigănești

TOC. V. ORZ.

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

SATE DE MAZILI ȘI RĂZEȘI

În cartea voievodului Dimitrie Cantemir, care se chiamă „Descrierea Moldovei” și în documentele rămase de demult, se vede ce-au fost satele răzeșilor și mazililor. Au fost așezări de oameni liberi și de oșteni în slujba Domniei. Pentru a răsplăti slujbele lor, voievozii cei vechi care au statornicit puterea Moldovei, i-au așezat în locurile libere, „în pustie” cum se spunea atunci, și foarte des la margine, spre Nistru, ca să fie pază a drumurilor de negoț și priveghere împotriva hoardelor prădalnice.

Alexandru Voievod Bătrânul, ori Ștefan cel Mare, dădea un uric, împământinind pe un slujitor vrednic, cu tot neamul ce avea să vie, în veci de veci. Acel slujitor vrednic avea numele Bucium ori Dumbravă și așezările urmașilor purtau numele întemeietorilor: Buciumeni ori Dumbrăveni. După datină, urmașii lui Bucium ori Dumbravă împărțeau ocina părintească în atâtea părți câți feciori erau. Pentru urmașii de după aceea, fiii strămoșului erau „bătrânii”. Părțile de moșie se numeau și ele „bătrâni”. Și fiecare coborîtor din acel neam își avea partea ideală din moșia strămoșească, socotită în stâneni și palme în unul din trupurile inițiale de moșie, adică în unul din „bătrâni”. Deci într'o moșie răzășească, toți erau neamuri; numai cât se deosebeau și aveau nume după bătrânul din care descindeau.

Aceste moșii vechi ale răzeșilor s'au strâmtat cu timpul, fie din pricina sporirii neamului, fie din pricina vânzărilor ori a încălcărilor. Din unele clanuri răzășești se ridica din când în când un om vrednic ori cu trecere la Domnie, care-și sporea averea, având puțința să răscumpere răzeșii mai slabe și mai sărace. În unele domnii, s'au găsit oameni lacomi care au încălcat și cutropit drepturile răzeșilor. În alte părți răzeșii s'au dat de bunăvoie în stăpânirea unui boier puternic, pentru a se apăra de asupriri, dajdii și nedreptăți. Cu dreptate ori silnic, astfel s'au creat moșiile cele mari pe care le-am mai apucat noi

în veacul al nouăsprezecelea, fără ca răzeșimea să-și piardă puterea ei sau conștiința ei de nobleță rurală.

Boierii ajunși în cinste și putere își păstrau situația lor o vreme. Cei care se întorceau la ocina lor și-și reluau vieța de gospodari erau mazili — adică foști dregători. Aceștia se socoteau pe sine mai sus decât simplii răzeși.

Fie pe moșiile boierilor, fie pe moșiile răzeșilor și mazililor, erau chemați ori veneau de bunăvoie lucrători țărani, pribegi din Podolia ori Ucraina, ori de aiurea. Brațele acestea de muncă alcătuiau adevărata valoare a acestor moșii întinse. Cu cât se așezau mai mulți vecini în hotarele moșiilor, cu atât se întindeau câmpiile cultivate și livezile și cu atât sporul stăpânilor de pământ era mai mare. Pe lângă zeciuială și zilele de clacă pe care vecinii se îndatorau să le dea stăpânului, proprietatea mai folosea venitul morilor și crâșmelor precum și al prisăcilor și iazurilor.

Încă dela Ștefan-Vodă, care a statornicit legea pământului Moldovei, s'a hotărît ca fiecare sat să aibă iaz, pentru folosul obștesc și pentru hrană. Și la fiecare iaz s'a clădit moară. De asemenea, în poienile și marginile codrilor, era slobodă, cu anume îndatoriri ușoare, așezarea prisăcilor. Țara făcea într'un timp export însemnat de ceară. Pe lângă cultura pământului, era foarte îmbielșugată creșterea vitelor în imașuri întinse. Vitele albe se neguțau de cumpărători care veneau în Moldova tocmai dela cetatea Danzig. Iazurile dădeau pește și stuh. Câmpurile grâu și meiu. Livezile fructe. Cantemir laudă merele din Țara de sus și mălaiul din Țara de jos. Merele din Țara de sus și mălaiul din Țara de jos n'au coajă, zice măria-sa. De asemenea măria-sa laudă caii moldovenești, citând și un proverb turcesc care s'ar tâlmăci astfel: „Nimic mai frumos decât fecior persian pe harmăsar moldovenesc“. Să nu uităm de asemeni economia oilor, care a fost îndeletnicire de căpetenie a pământenilor noștri. A doua categorie de oameni liberi ai acestui pământ românesc o alcătuiau ciobanii, care erau stăpâni și peste hotarele așezate silnic de stăpânirile vremelnice. Oierii dela Câmpulungul Bucovinei ori Vrancea erau dintr'aceiași mare familie autohtonă cu cei din Maramureș, ori Munții Apuseni, ori din țara Bârsei, ori din câmpia Dunării, ori din olatul Mării Negre, până la Crâm. Dealtminteri toate revărsările din munte la câmpie, întemeierile de ținuturi și țări își au obârșia din aceiași vatră veche a neamului, care au fost munții și plaiurile Carpaților.

Bielsugul și ușurința traiului au făcut din răzeși și mazili — cu toată vitregia și nestatornicia timpurilor — o rasă de oameni aleși. Datina și legea sufletească pe care o aveau dintru începutul coloni-

zării lor, dela părinți din părinți care cunoscuseră statornicia și justiția Impărăției, imprimau anumit caracter vieții lor. Intre ei și străini ori hoarde, ridicau o despărțire totală. Opreliștea amestecului de sânge, a conviețuirii intime; opreliște de a împrumuta îmbrăcăminte și nărav. Pentru pământean, străinul e liftă necurată; legea lui nu e legea bună; e oprit să porți costum străin subt pedeapsă de moarte; subt aceeași pedeapsă e oprită muierea să se degradeze într'o conviețuire cu un venetic. Acest particularism, sporit de păstrarea aspră a datinilor strămoșești, a făcut din răzeși și mazili nu numai slujitori credincioși ai voievozilor vechi, pentru care erau scutiți de bir și podvezi, ci slujitori ai însăși ființii neamului nostru, în așezările pe care le-au cinstit cu munca și vrednicia lor.

Bielsugul și ușurința vieții au fost dăruite de Dumnezeu răzeșilor și mazililor și pentru ca sufletele lor să se umple de lumina prietinie. Căci s'a vestit și la alte neamuri încă din vechime, gustul de petrecere și veselie a acestor oameni. Despre primirea de oaspeți, spune Cantemir lucruri minunate. Ne place să citim în cartea măriei-sale vodă Cantemir asemenea pilde de dragostea de semen a răzeșilor și mazililor noștri; dar ne-am bucurat și mai mult cunoscându-le noi singuri, când am fost în petrecere la unii din acești frați ai noștri.

N'am să uit ce zile luminate am avut acum douăzeci de ani, când am cercetat pe mazili și răzeși în satele lor din ținuturile Orhei și Soroca. Deși inima ușoară și nepăsătoare și dragostea de petreceri au dăunat agonisirii și economiei lor, niciodată nu m'ași hotări să cârtesc că Dumnezeu a pus în inima lor această spumă de bunătate și prietinie. Așa-i doresc să rămâie până la sfârșitul vremurilor. Căci prea sunt în deobște răi și crânceni locuitorii acestui trist pământ, prea se sumețesc ca să scurme, să descopere, să vândă, să adune comori pe care rugina le strică și hoții le fură; prea își urmăresc cu învierșunare numai foloasele ticălosului trup; prea trăiesc în dușmănie și zavistie, — ca să nu mulțămesc cu umilință Atotputernicului, că a pus în cei mai buni fii ai acestui neam lumina care e 'n soare și 'n flori.

Acum un an, vorbeam în „Revista Fundațiilor Regale“,¹⁾ despre domnia-sa Grigore Fotescul, căpitan de mazili dela Vadu-Rașcului, pe care l-am cunoscut acum două decenii, când m'am dus în Moldova noastră întregită și am ajuns la Nistru. Domnia-sa căpitanul Grigore a fost un moldovan ruginit din aceea parte de țară și se dovedea vrednic întru toate ale sale, având bună rânduială în gospodăria sa, pricepere

¹⁾ Nrul din Iunie, 1940.

În afaceri, ascuțime de limbă și mai ales trufia — fără de care nu poate fi nimeni mazil cu adevărat.

De-atuncea, de când am însemnat eu aceste vorbe și povești despre mazilii și răzeșii dela Nistru, a fost voința lui Dumnezeu ca să ne certe pentru greșalele noastre. S'au sculat iarăși asupra moștenirii neamului nostru cei fără lege și dreptate care ne-au mai obișduit și altădată și oști străine au cuprins iarăși Moldova dintre Prut și Nistru. După cum a rostit prorocul, acest popor al nostru „a fost lămurit în cuptorul urgiei”. „Domnul-Dumnezeu a îmbrăcat cerul nostru cu negură de jale”. Prăpăditu-ne-am și depărtatu-ne-am de mazilii și răzeșii cu care ne-am adunat întru bucuria sufletului nostru. Au asfințit vederile noastre în lacrimi; însă dragostea noastră n'a asfințit. Nici credința noastră n'a căzut. Am zis cu același proroc: „Doamne, noi suntem lutul și tu olarul; cu toții suntem lucrarea mânilor tale; în noi au fost jalea și sabia; însă vom vedea iarăși rodul muncii sufletului nostru și iarăși ne vom înviora”. „Vechile suferinți vor fi uitate”. „Căci iată, tu faci ceruri nouă și pământ nou, până ce nimeni nu-și va mai aduce aminte de răutățile trecute”. Ajunge-vom la acel popas „când vom bea laptele mângăierii”; pe când „viermele asupritorilor noștri nu va pieri și focul mistuirii lui nu se va stânga”.

Cinstite căpitane Grigore, domnilor și fraților, cu care m'am adunat ca să vorbim de măria-sa Ștefan-Vodă și de întâmplările de demult ale Moldovei, cinstiților gospodari dela Orhei și dela Soroca, voi toți care ați ascultat poveștile și isprăvile lui Ion Creangă dela Humulești, toți care v'ați adus aminte că suntem de-un neam și de-o lege, cine știe dacă mai sunteți din această lume, ca să vedeți răsărind iar soarele nostru. Ați căzut poate sub sabia, ori ați purces pe drumuri străine, ori ați pus fruntea la pământ. Datina voastră a fost ruptă; ați văzut străini la locul de cinste, ați cunoscut hulă și batjocură pentru ceea ce a fost credința părinților noștri. Osemintele celor adormiți s'au adaos morților din veac, sporind dreptul neamului nostru asupra aceluia pământ; mângăiat și alinat să fie sufletul vostru, căci grăiele și livezile vor crește și vor rodi tot pentru copiii voștri. Iar acei care ați supraviețuit umilirii și strâmbătății, dați laudă lui Dumnezeu, cel care a ascultat plângerea prigonitilor pe nedrept.

Cât am fost despărțit de domniile-voastre, am suspinat și m'am rugat. Mi-am adus aminte de toate și m'am rugat cu înfrângere. Mi-am adus aminte de toți ai noștri care au suferit în curgerea vremii și s'au jertfit pentru legea noastră, ca să stea aici un neam cuvios și cu inimă dreaptă. Mi-am adus aminte de toate urgiile trecutului, de toată du-

rerea și neliniștea veacurilor și am nădăjduit. M'am rugat alături cu psalmistul :

...Glasul meu pe Domnul îl chiamă
Și el îmi răspunde din muntele-i sfânt.

M'am culcat și am adormit.
Sculatu-m'am căci Domnul mă sprijină.

Nu mă tem de miile de mii de noroade,
Care se îmbulzesc de jur-împrejur împotriva-mi.

Scoală, Doamne, ajută-mă, Dumnezeuul meu !
Căci tu peste fălci ai bătut pe toți vrăjmașii mei
Dinții nelegiuitorilor i-ai sfărâmat...

La Domnul e mântuirea.
Și peste poporul meu fie binecuvântarea ta.

Dacă mai ești din această lume, căpitane Grigore, cunoaște că
Dumnezeu își aduce aminte de ai săi.

MIHAIL SADOVEANU

CUM AU PĂTRUNS STREINII ÎN BASARABIA DUPĂ 1812

— CU UN DOCUMENT DELA ȚARUL ALEXANDRU I. —

Problema poporul românesc se pune astăzi tot mai limpede în ce privește următoarele idei: *a)* aceea a „maselor compacte geografice”, acoperitoare a celei mai mari părți din hotarele noastre etnice (istorice și politice); *b)* a densității acestora în diferite zone; *c)* a punctelor atacate de infiltrațiunile străine înăuntrul „masei”, sau mai ales la margini, pe unde trecerile străinilor au fost înlesnite de diferite împrejurări istorice mai vechi, sau mai nouă, prin slaba supraveghere la granițe dela războiul mondial încoace și *d)* a puterii de rezistență străveche a neamului nostru și de asimilare a elementelor de altă limbă sau rasă.

Împrejurările și cauzele din trecutul depărtat, interesante de cunoscut, nu e de mare folos a le critica astăzi, dar cele mai apropiate de noi, cum a fost condamnabila lipsă de supraveghere a infiltrațiunii străine de după război, frământă astăzi mintea tuturor.

Deasupra acestor considerațiuni a stărut totdeauna în conștiința noastră convingerea că Românul a avut o putere mare de absorbire a elementelor eterogene, găsite dela început ori pătrunse mai târziu în Dacia. Lucrul este adevărat. Forța noastră de asimilare, moștenită dela Romani, s'a dovedit, ca în tot imperiul roman, arma cea mai bună de cucerire.

Semnul, proba de asimilare, a fost totdeauna limba. Unde s'a întins limba română, acolo străinul a dispărut. Unde nu se mai vorbește azi românește, acolo a învins străinul numai prin o zdrobitoare covârșire a numărului.

Așa am absorbit pe Slavi, în evul mediu, prin cunoscuta și neîntrecută însușire a limbii române de a cuceri sufletele altor neamuri.

Poporul român, prin forța lui proprie etnică, fără sprijinul unei clase culturale, al vreunui aparat politic sau administrativ, care nu existau pe atunci, a trăit și s'a înmulțit prin naștere naturală, sau prin continua asimilare a streinilor.

De când s'a întemeiat statul român modern, s'au ridicat și factorii noi, culturali, politici, care pot ajuta și uneori înlocui factorul vechi, care era „puterea de asimilare“.

Acesta, ca orice lucru omenesc, poate scădea cu vremea, fie prin oboseala cauzată de luptele noastre de veacuri, fie prin o slăbire a forțelor etnice, pricinuită de multele racii fizice și sociale ce se cunosc destul de bine astăzi.

Când forța naturală a poporul este amenințată, un stat modern, în lumina atâtor științe, sociale, politice, geografice, eugenetice etc. etc., poate interveni și ajuta, dacă nu înlocui vechea armă naturală (puterea de asimilare), moștenită din strămoși.

În Basarabia, până la unirea ei cu patria mamă (1918), situația etnică a fost aceeași ca pretutindeni la Români. Moldovenii s'au luptat, au rezistat și au înghițit pe streini, prin forțele tradiționale proprii. Factorul cultural, bisericesc, a ajutat și el în luptă, dar în măsură mai mică, deoarece pătura intelectuală a fost foarte supțire, iar mijloacele de care putea dispune, foarte mici.

Creșterea, mișcările și peripețiile populațiunii în Basarabia, după răpirea ei în 1812 de către Rusia, se prezintă astfel:

La anexarea Basarabiei de către Ruși se crede că ar fi fost acolo circa 300.000 locuitori, un număr foarte mic în raport cu întinderea pământului bun de agricultură. În schimb, rălmea populației înlesnea bunăstarea ei, mai ales prin puțința de a crește vite multe pe câmpurile nearate.

La 1817, cum reiese din cataografa făcută atunci, populația Basarabiei a ajuns la 482.630 suflete.¹⁾

Nu avem specificat numărul locuitorilor pe naționalități. Între ne-Români sunt arătați Evreii, Grecii, Armenii, Bulgarii, Găgăuții. Proporția dintre Români și streini se vede în statisticile de mai târziu.

Dela 1812 până pe la 1833 există date privitoare la colonizări, pornite și încurajate de statul rusec. Ele au fost un mijloc primejdios de pătrundere a streinilor, mai ales fiindcă erau favorizați de autorități. Astfel au fost colonizările de Bulgari (1817) între Jalpug și Lunga; de

¹⁾ A se vedea date și cifre, privitoare la populația din Basarabia, în lucrările: I. Nistor: *Istoria Basarabiei* (1923) cap. III; Dr. P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, Iași 1924, pp. 7, 72 și u.; *Basarabia*, monografie, sub îngrijirea lui Șt. Ciobanu, Chișinău 1926, cu articolul lui L. T. Boga, *Populația*, pp. 48-75.

Germani (în Bugeac) în anul 1814 și 1833; de Francezi în 1816; de Elvețieni între 1824—1828. Firește că au fost atrași și Ruși și Ucrainenii în spațiul atât de întins al Bugeacului.¹⁾ Nu se vorbește de colonizări de Ruteni în Hotin, fiindcă aceștia au venit prin îndemn și nevoi proprii, în sensul celor ce se vor vedea din documentul analizat mai departe.

Colonizările sunt încurajate și prin statutul din 1818, unde se prevăd foarte multe înlesniri pentru streinii atrași să ocupe pământurile nelocuite,²⁾ unde altfel s'ar fi întins în chip natural Moldovenii.

Între intruși trebuiesc socotiți foarte mulți funcționari de toate categoriile, aduși de Ruși, pentru a ocupa posturile ce se tot creau, după nevoile inerente organizării statului moscovit. Scopul, firește, era de a rusifica provincia cât mai intens.

Evreii sporesc sub Nicolae I, (1825—1855), când s'a încurajat venirea lor prin privilegiul special, deși acest neam este prea înzestrat pentru a ști să pătrundă și singur, în toate țările, prin toate porțile și prin nenumărate mijloace.

Urmează apoi statistica din 1856, cu 990.274 locuitori. Datele privitoare la populația Basarabelor din acea vreme au fost culese de ofițerul Rus, de stat major, A. Zastchiuk și publicate în 1862.³⁾ El spune precis că Moldovenii formau $\frac{3}{4}$ din populația întreagă; că ținuturile Chișinău, Bălți și Soroca sunt locuite numai de Moldoveni și că aceștia sunt amestecați cu Ruteni, în Hotin. În sud (Bugeac) sunt elemente pribegite de pretutindeni (Bulgari, Ruși, etc.), zice informatorul acesta.

Astfel se precizează realitatea care se vede și azi, că spărturile cele mai mari făcute de streinii în frontul etnic moldovenesc au fost la cele două aripi, în Hotin și mai mult în Cetatea-Albă.

Dacă n'ar fi venit forța de sus a statului rusesc, Moldovenii, prin vechea însușire românească de expansiune și asimilare, ar fi reușit să se așeze trainic și acolo și s'ar fi înlăturat dela sine problema grea etnografică, pusă de năpădirea dela 1812 încoace, a streinilor în Basarabia. Aceștia sunt veniți în chip artificial, sau ca „fugari”, care nu pot avea drepturi asupra teritoriului, unde s'au strecurat.

Urmează după 41 de ani, în 1897, statistica populației din tot Imperiul rusesc. În aceasta se dau 1.935.412 suflete pentru Basarabia, cu 56% Români.

Recensământul din 1912 arată 2.496.054 locuitori; dar numai cu 48% Români.

¹⁾ După atestările lui Zastchiuk (v. mai departe).

²⁾ Nistor, o. c., p. 292.

³⁾ P. Cazacu, o. c., p. 72.

Firește că socoteala este făcută nesperos. Oricâți streini (Ruși, Ucraineni, Evrei, etc.) au putut pătrunde în Basarabia, procentul Românilor nu putea scădea atât de simțitor dela statistica din 1856 până la cea din 1912.

Raportul guvernatorului Basarabiei din 1916 dă o populație de 2.521.277, fără a arăta procentele pe naționalități.

Anuarul statistic al României din 1922, dă 2.956.934 locuitori,¹⁾ cu marea majoritate Români.

Recensământul din 29 Decembrie 1930, făcut de Statul Român, după criteriile științifice, dă pentru Basarabia procentele de 56,2% Români, 12,3% Ruși, 11% Ruteni-Ucraineni, 7,2% Evrei. Restul sunt alte naționalități.

Astfel reiese că Românii din Basarabia și-au păstrat puterea etnică și superioritatea numerică, cu toate apăsările și alte grele lovituri ce au suferit sub stăpânirea rusească.

Vom vedea, după războiul de astăzi, de recucerire și liberare a Basarabiei de sub jugul bolșevic, câtă schimbare se va fi produs în situația demografică a Basarabiei. Se vor trage atunci și concluziile de ordin național românesc.

Pentru a ilustra însă și mai bine cum au venit streinii în Basarabia să analizăm documentul de mai jos.

Este un decret (ucaz) al țarului Alexandru I, din 1820. El zice așa :

„Dumitale împuternicitului namestnic a oblastiei Bessarabiei:

După priimitele înștiințări pentru fugirea din megieșitele și cele de aproape gubernii, [a] creștitanilor [= țăranilor] în Bessarabia, în mare număr, pentru [= despre] îngreuierea spre aflarea lor și pentru [= despre] greutatea ce sufăr dintru această pricină lăcuitorii acelor gubernii, priimind în uwajenie [= luând în considerare], că, la darea așăzământurilor pentru sălășluirea oblastiei Bessarabiei, nu s'au putut niciodată socoti [presupune], ca ea²⁾ să se întemeieze pre priimirea oamenilor fugiți din provinciile rossienești, și pre răsăpirea³⁾ însăși acestor provincii, în atingerea gospodăriei⁴⁾, Eu am aflat de bine, ca spre depărtarea acestor vajnice neîndemânări⁵⁾, să se sloboadă spre neadormita privighere dumitale, mai gios însămnatele pravile :

1. Fugarii ce au venit în Bessarabia până la iscălirea tractatului de București [1812], urmând instrucției, date dumitale la 21 Mai și 11 Octombrie în anul 1817, să se lase, fără nici un cuvânt, în Bessarabia.

1) V. Basarabia, o. c., p. 74.

2) Adecă „Așezământul obrazovaniei oblastiei Basarabiei”, statutul dat în 1818 de Țarul Alexandru I, pentru administrarea acestei provincii.

3) Desorganizarea; 4) In ce privește vieța economică; 5) neajunsuri.

2. Din fugarii veniți în Bessarabia, în urma iscălirii tractatului de București, să nu să întoarcă înapoi numai acei carii până acum : a) însurându-să cu lăcuitoare de acolo, s'au statornicit cu lăcuință ; b) după cununie cu lăcuitoare de acolo au născut copii și c) însurându-să cu lăcuitoare de acolo să îndeletnicesc cu meșesuguri.

3. Iară după aceea, fugarii veniți în urma iscălirii tractatului de București să se întoarcă, fără alegire ¹⁾, vechililor, dupăce vor arăta, pre temeul aşezării cei dintâi, adevărul pentru vremea fugirei și de să cuvin lor acești oameni. ²⁾

4. De acum înainte, fugarii, nici supt un cuvânt să nu să priimească, și să nu să fie, ci să se întoarcă în ceasul acela, când să vor arăta la hotarul oblastii Bessarabiei, sau după aflarea lor, supt pază, la locul cel mai de aproape megieșitei gubernii, ³⁾ spre a să trimitte unde să cuvine.

5. Trimișilor spre căutarea fugarilor să se dea dela stăpânirea locului tot trebuinciosul ajutoriu spre aflarea și întoarcerea lor.

6. Vinovații pentru priimirea și mistuirea ⁴⁾ fugarilor, în urma dării acestui aşezământ, să se deie supt judecată.

7. Asemenea și cinovnicii orășineștii și pământeștii poliții, ⁵⁾ deacă undeva în ocolurile lor să vor afla primiși fugari, în urma dării acestui aşezământ, să se deie judecății pentru slăbire ; ⁶⁾ și

8. Așezările acestea să se publicarisască pretutindinea în oblastia Bessarabiei, prin mijlocirea pământeștilor și orășineștilor poliții, pentru ca nimene în vremea viitoare, la călcarea lor să nu să poată dezvinovați cu neștiința. Acest feliu de publicarisire, după porunca Mea, să va face și în toate guberniile megieșite cu oblastia Bessarabiei.

Dumneata să nu continești, spre întocmai împlinire tuturor praviilor mai sus însemnate, a avea deosebită privighiere, sârguindu-te cu toate măsurile, să se dezrădăcineze atâta, stricătoare pentru Împărăție, brodefnicie. ⁷⁾

In oreghinal s'au scris cu însași mâna
Impărăteștii Sale Măriri, așa :

ALECSANDRU

Țarskoe selo.

Iunie 7, anul 1820.

¹⁾ Fără excepție ; ²⁾ Adecă vechilii (mandatarii proprietarilor) să facă dovada că fugarii de peste Nistru fuseseră în adevăr „oamenii” (= robi) de pe moșiile administrate de ei.

²⁾ Adecă, la punctul cel mai apropiat din gubernia (de peste Nistru) învecinată cu localitatea din Basarabia, unde au fost găsiți sau prinși fugarii.

⁴⁾ Ascunderea.

⁵⁾ Funcționarii poliției urbane și rurale.

⁶⁾ Neglijență în serviciu.

⁷⁾ Vagabondaj.

Acest decret (ucaz) al țarului Alexandru I, de numele cărui se leagă răplirea Basarabiei, este tipărit în rusește și românește, în două coloane, pe o foaie volantă, în două pagini. Atât textul rusesc cât și cel românesc este redat cu litere cirilice, pentru a putea fi citit de Români, care atunci în Basarabia întrebunțau încă alfabetul cirilic al cărților bisericești, nu pe cel rusesc.

N'am văzut să fi fost pomenit acest document în vreo lucrare românească, privitoare la Basarabia.

Îl păstrez între hârtiile și notele mele culese în Basarabia, în anii 1918—1919, când și profesorii ardeleni au fost trimiși acolo pentru propagandă de înfrățire românească. Eu, ca și alții care au voit și au putut, am cercetat multe sate și biserici, mai ales de pe malul Nistrului, urmărind să văd cărți și condici bisericești, însemnări și alte acte privitoare la viața moldovenească.

Intruna din aceste călătorii am dat de acest document, care are importanță deosebită astăzi când se pune din nou problema populațiunii din Basarabia, sub toate aspectele de care am vorbit la începutul acestui articol. De aceea îl și public astăzi aici în întregime.

Din el răsar constatări, ce se pot vedea și în unele studii privitoare la stăpânirea rusească în Basarabia, bazată firește pe alte mărturii asemănătoare. Nici una însă, din câte am putut urmări, nu vorbește așa de concret, ca aceasta, despre năpădirea streinilor dincoace de Nistru. Cu atât mai mult, că *atestarea* fenomenului este semnată de însuși țarul Alecsandru I.

Fugarii de peste Nistru trebuie să fi fost foarte numeroși și plângerile trimise la Petersburg foarte dese, ca să se fi simțit nevoia unui ordin imperial atât de strânic. Din Basarabia, dat fiind sufletul ospitalier al Moldovenilor, nu pare să fi pornit multe jalbe la Petersburg împotriva venetnicilor. Din punctul 3 al documentului, se vede că cel alarmat erau proprietarii din Rusia propriu zisă, fiindcă rămăneau fără *robi*, căci robla mai dăduna atunci în imperiul moscovit. Aceasta era de altfel cauza principală care împingea pe acel „vagabonzi” în Basarabia.

Câți din aceștia vor fi fost trimiși la urma lor, nu putem ști, dar e firesc că mulți au căutat să scape de urmărire, ceea ce nu era lucru greu sub administrația proastă a lui Bahmetlev,¹⁾ guvernatorul Basarabiei, către care se îndrepta porunca țarului. Apoi venalitatea agenților polițienești²⁾ era prea mare, încât măsurile prevăzute în ordonanță nu puteau avea rezultatul dorit.

¹⁾ v. *Basarabia* cit., articolul lui P. Gore, *Anexarea*, p. 174, cu informații din autori Ruși.

²⁾ *Ibid.*

Astfel, nu mai incapa indoielă că o mare parte din fugarii vizați de document au rămas în Basarabia, mărind numărul streinilor veniți acolo dela 1812 incoace. Atâta numai că aceștia, știindu-se urmăriți, nu s'au putut așeza în mase compacte, ci s'au împrăștiat pe unde au nimerit.

De asemenea, exceptările dela punctul 2, care îngăduiau celor căsătoriți să rămâie pe loc, au ajutat și ele la creșterea elementului venetic în Basarabia.

Curentul acesta de pătrundere a Ucrainenilor și Rușilor de peste Nistru a continuat cu furle și după moartea lui Alecsandru I. Nu mai așa se explică faptul că guvernatorul Feodorov (1834—1853) a trimis peste Nistru vreo 48.000 de fugari¹⁾.

Măsura luată nu se datorește dragostei guvernatorului pentru Moldoveni, ci numai intervenției proprietarilor din Rusia care erau amenințați să rămâie fără mâna de lucru leștină a robilor fugiți.

Orî câte fapte am mai putea aduce în legătură cu pătrunderea streinilor în Basarabia,²⁾ un singur adevăr rămâne în picioare: el n'au nici un drept asupra pământului pe care s'au așezat, goniiți de situația grea socială de peste Nistru, sau aduși în chip artificial de politica țaristă, care urmărea rusificarea Basarabiei.

Pentru lămurirea problemei demografice din Basarabia, n'avem decât o singură soluție, cea pe care ne-o dă însuși răpitorul, țarul Alecsandru I. Să aplicăm decretul dat de el în 1820, fiindcă este și moral și cu putere de lege și, mai presus de toate, are desăvârșită valoare istorică, fiindcă emană dela cel ce ne-a smuls Basarabia pe nedrept (ca și țarul „roșu” în 1940).

Să aplicăm punctele 3 și 4 din decretul lui Alecsandru I: *... cei veniți în urma tractatului de București să se întoarcă fără alegere (excepție) ... spre a se trimite unde se cuvine și... să nu să întoarcă numai cei (veniți) și căsătoriți — până la 1820!*

Astfel se va împlini dreptatea după „gura păcătosului, care adevăr a grăit”.

Dumnezeu însuși a voit, ca astăzi, după 121 de ani dela decretul țarului Alecsandru I și după un an dela repetarea „răpirii” de către Rușii bolșevici, să se facă dreptate întreagă și trainică pentru Românii dela Prut și dela Nistru.

Fapta aceasta istorică și de biruință o îndeplinește, în întâlul an de domnie a regelui nostru Mihai I, armata română sub comanda generalului Ion Antonescu, conducătorul Statului.

G. GIUGLEA

¹⁾ I. Nistor, o. c., p. 296.

²⁾ Acestea se pot vedea în lucrările citate, în care se citează multe studii și acte rusești, pe lângă bibliografia românească privitoare la Basarabia.

BUCOVINA NOASTRĂ

Țara Fagilor nu și-a văzut niciodată inima brăzdată de vreun hotar politic. Când voievozii maramureșeni au descălecat în ținuturile care au devenit astfel leagănul Moldovei, ei au găsit acolo o populațiune românească mai veche. Altfel țara nu s'ar fi putut întemeia și nu și-ar fi putut întinde hotarele atât de repede până la Nistru, până la Marea Neagră și până în țărmul Dunării de jos. Numai așa se poate explica, precum am arătat în altă parte, bilinguismul dialectal al Moldovei, de care vorbește Dimitrie Cantemir, descriind țara al cărei stăpânitor a fost și tatăl său Constantin, și fratele său Antioh și el însuși. Numai în felul acesta înțelegem de ce graiul celor dintâi documente moldovenești scrise românește nu este chiar graiul de toate zilele al Moldovenilor, ci are cu labialele sale nepalatalizate (*piept* în loc de *pképt*, sau *hépt*, etc.) și cu urmele lui de rotacism (*închinăciune*, *sărătate* sau, dintr'un document al lui Ștefan cel Mare, *Căpăfăroasi* pentru *închinăciune*, *sănătate*, *Căpăfănoasi*, etc.) înfățișări care ne reamintesc cele mai vechi cărți ale noastre, scrise prin părțile maramureșene. Așa s'au așezat aceleași temelii limbii noastre literare de mai apoi și la Suceava și în mănăstirile din preajma ei, ca și în Maramureș, ca și la Brașov și în Țara Românească.

Ținutul Cernăuților, al Sucevei și al Câmpulungului au fost des râvnite de vecinii de dincolo de hotare. Pe acolo treceau drumuri de legătură cu Transilvania și cu Polonia, se prelungeau în spre Hotin și dincolo de Nistru și coborau spre Marea Neagră și înlăuntrul Moldovei. Au fost căi de comunicație și căi de negoț, pe care se scurgeau bogății considerabile, și căi de pătrundere dinspre apus la răsărit și din răsărit spre apus, ca „drumul Tătarilor”, ale cărui urme se mai văd și astăzi prin munții Bucovinei. Stăpânirea lor era deci și de o însemnătate mare strategică. Păduri mult mai întinse decât în zilele noastre acopereau acele meleaguri, iar la șes, în deosebi în părțile Siretului și între

Prut și Nistru, pământul este dintre cele mai roditoare ale continentului. Cernăuții, pomeniți mai întâi în 1408 într'un document al lui Alexandru cel Bun, Siretele și Suceava sunt așezări vechi, pe care se răzima ocârmuirea țării. Cultura vremurilor a avut focare puternice în numeroasele mănăstiri bucovinene: Putna, Sucevița, Dragomirna, Vatra Moldoviței, Mănăstirea Humorului, Voroneț, Solca, Suceava. Multă vreme nicio altă parte a Moldovei n'a fost mai îmbelșugată în lăcașuri strălucite de închinăciune și de cucernică vieață cărturărească. Nu este de mirare așa dar că asupra ținuturilor acelorora s'au îndreptat adesea priviri lacome de dincolo de toate marginile Moldovei de Nord și că străini de toate neamurile s'au folosit de orice prilej favorabil lor, spre a se așeza acolo printre noi. Încă în 1775, într'o scrisoare din 7 Februarie, adresată ambasadorului austriac din Constantinople, Johann Amadeus Franz de Paula baron de Thugut, principele Wenzel Anton Kaunitz, cancelarul împărătesei Maria Teresia, numea ținuturile — cărora Austria le-a zis „Bucovina“, făcând un ducat al ei dintr'insele — „cheia Moldovei“.

Cuprinsă între hotarele Moldovei, „Bucovina“ a rămas însă românească în întregimea ei, oricât ar fi fost impestrițată apoi, subt stăpânirea austriacă, de tot felul de limbi, între care Ucrainenii ne-au devenit rivali tot mai numeroși, mai pretențioși și mai îndrăzneți. O propagandă aprigă, încurajată de oficialitatea austriacă și susținută de toți acaparatorii locurilor de comandă în vieața administrativă și economică a provinciei, între care mai insinuanți și mai șgomotoși au fost Evreii pe lângă Ucrainenii, a putut să facă pe alocuri chiar impresia că Bucovina n'a fost și nu este mai puțin ucraineană decât românească. La Cernăuți a fost într'o vreme stegarul acestei campanii Moritz Steckel, redactorul dela *Bukovinaer Post* a faimosului renegeat Nikolaj Wasilko și al galițianului Smal-Stocki. Anumite cercuri vieneze, influențate și de Polonii galițieni, care aveau însă alte socoteli, dorind să nu aibă în coastele lor un ținut nesupus autorității lor politice, credeau că din Bucovina trebuie smulsă orice amintire a trecutului ei moldovenesc și că trebuie sprijinită orice mișcare și orice încercare menită de a-i da o înfățișare nouă, sub care sufletul ei românesc să nu mai fie recunoscut. De aceea Karl Lemayer, fost șef de secțiune în ministerul instrucțiunii publice din Viena în 1875, credea că politica Vienei trebuie să se razime în Bucovina pe Ucrainenii și pe Evreii (*Die Verwaltung der österreichischen Volksschulen von 1868—1877*, Viena 1878) și de aceea Universitatea cernăuțeană, întemeiată în 1875, nu avea să aibă după cel dintâiu proiect de organizare al ei, nici măcar o catedră de filologie romanică, pentru ca în acea universitate nimeni să nu aibă

prilejul să vorbească și de limba română. Deputații români din Bucovina, și în deosebi Gheorghe Hurmuzache, au izbutit însă să obție pentru Facultatea de Litere din Cernăuți chiar o catedră de limba română. S'a creiat deci și catedra obișnuită, la toate facultățile similare, de filologie romanică, dar nu se putea să nu se facă și o catedră de limba și literatura ucraineană, încredințată galițianului ucrainean St. Smal-Stocki.

Bucovina se „ucrainiza” repede. Frontiera etnică dela răsăritul Galiției, care ne despărțea de Ucraineni, a fost împinsă peste ținutul ei de miez-noapte dintre Prut și Nistru, fără însă ca să-l poată copleși cu desăvârșire, iar infiltrații ucrainene au pătruns și în județele vecine.

După „Recensământul general al populației României” din 29 Decembrie 1930 (publicat de Dr. Sabin Manuilă, București, 1938), vol. II, Bucovina avea la acea dată 853.009 locuitori, și anume, după naționalitate, Români : 379.691 ; Unguri : 11.881 ; Germani : 75.533 ; Ruși : 7948 ; Ucraineni (Ruteni) : 236.130 ; Sârbi, Croați și Sloveni : 63 ; Bulgari : 133 ; Cehi, Slovaci : 671 ; Poloni : 30.580 ; Huțani : 12.437 ; Evrei : 92.492 ; Greci : 23 ; Albanezi : 1 ; Armeni : 260 ; Turci : 49 ; Găgăuzi : 28 ; Țigani : 2164 ; alte neamuri : 2317 ; cu neamul nedeclarat : 608.

Rar se găsește în altă parte, pe o suprafață atât de mică (10.442 km²), un amestec atât de mare și aproape bizar de neamuri. Unii, ca de ex. Armenii sunt așezați mai demult printre noi și au fost altă dată mai numeroși. Prezența altora, ca a Germanilor, apare firească, după ce provincia a fost stăpânită 143 de ani de monarhia austriacă, în care elementul dominant și de elită era cel german. Pe alții i-au adus alte rațiuni de înaltă politică de stat, iar pe Poloni și în deosebi pe Ucraineni și Evrei vânturile care suflau din spre Galiția.

Între timp situația s'a schimbat mult. Războiul ne-a împins bolșevicii în țară și a produs mari răsturnări în structura etnică și a Bucovinei. Germanii au fost retrași de acolo și repatriați. Și Ungurii au fost ridicați din satele lor și duși în Ungaria, iar pe Evreii prinși în vârtejul nebuniei comuniste evenimentele i-au spulberat și îi spulberă de pe fața Bucovinei. Raporturile etnice din Bucovina eliberată sunt astăzi cu totul altele. Ele nu pot fi prinse însă în cifre, pentru că deocamdată ne lipsește orice material statistic nou și pentru că toate sunt acolo încă în refacere și în prefacere.

Caracterul etnic al unei țări sau regiuni nu poate fi judecat numai după indicațiile unor cifre seci. El se lămurește mai bine în lumina faptelor istorice și a valorii și ierarhiei sociale, politice și culturale a locuitorilor săi de diferite neamuri. Pornim deci subț acest raport în căutarea unor criterii sigure, regretând că nu putem îngrămădi în acest

articol de revistă tot materialul documentar, dar având în vedere mai ales regiunile bucovinene în care Ucrainenii se găsesc în număr mai mare.

Generalul Splényi, întâiul guvernator austriac al Bucovinei (1774—1778) nu-i amintește de loc pe Ucrainenii în a sa *Beschreibung der Bukowina* (publicată de Dr. I. Polek, Cernăuți 1893), dar vorbește în lucrarea sa totuși de Poloni și de Armeni. Ar greși cine, pornind de aici, ar ajunge să afirme că pe atunci nu existau așezări ucrainene prin Bucovina. Țărani și lucrători ucraineni au mai fost aduși în Moldova și prin alte părți în cursul veacurilor, iar urmașii lor și-au păstrat graiul câteodată până astăzi. Nimeni nu se poate îndoi însă că tăcerea lui Splényi ar fi neexplicabilă, dacă numărul Ucrainenilor ar fi fost în vremea lui mai mărișor sau dacă ar fi avut vreun rol mai important în viața provinciei.

Urmașul lui Splényi, generalul Enzenberg (1778—1786), a așezat numeroși Moldoveni la Coțmani, ca și aiurea prin Bucovina. Orașelul Coțmani (Cosmeni), care n'a avut în 1930 decât 4918 locuitori, situat la Nordul Prutului, a ajuns mai târziu citadela ucrainismului bucovinean. Enzenberg nu și-ar fi putut duce țăranii români încolo, dacă de pe atunci regiunea ar fi fost în puterea nației ucrainene. „Regulierungsplan“-ul pentru biserica și școala din Bucovina, din 1786, dispune ca, pe lângă cele șase școli naționale districtuale pentru limba moldovenească să se mai înființeze trei: la Câmpulungul-moldovenesc, la Zastavna și Vășcăuți. Prin urmare pe atunci se mai simțea nevoia școlii românești, întocmai ca la Câmpulungul-mold. din sudul Bucovinei, și la Zastavna din apropierea Nistrului și la Vășcăuții de lângă Ceremuș, la hotarele Bucovinei din spre Galiția, cu desăvârșire ucrainizate mai apoi. În școlile acestea se întrebuițau numai manuale în limba germană și română. În 1785—1786 școlile acestea au primit 4275 de cărți didactice germano-române sau române și numai 25 (douăzeci și cinci) catehisme germano-ucrainene. Prin urmare s'a ținut seama și de nevoile Ucrainenilor, dar acestea erau încă extrem de reduse. Funcționarilor trimiși în orice parte a Bucovinei li se cerea să-și însușească cunoștinți de limba română. Limba ucrainiană nu avea încă nicio importanță în administrațiunea provinciei.

Înțelegem așa dar că duhul de vrăjmășie împotriva Românilor și a Româanismului din Bucovina nu-și are originea chiar la Viena. Lucrurile s'au schimbat cu desăvârșire din clipa în care Bucovina și-a pierdut autonomia și a fost împreună cu Galiția (1786—1849).

Galiția ne-a furnizat până la 1786, îndată ce Bucovina a devenit austriacă, mai ales Evrei. Istoria se repetă. Și în zilele noastre, au în-

cercat să dea năvală din spre Galiția, în Bucovina eliberată de Români. Epocile de tranziție, când stăpânirile se schimbă, când ceilalți sunt prinși în luptă, li s'au părut totdeauna foarte priincioase expansiunii lor. Și au pornit și atunci într'o nemiloasă exploatare a oamenilor și a bogățiilor țării. Generalul Enzenberg, cutremurându-se de primejdia aceasta, a luat aspre măsuri împotriva lor. Pe Evreii „vagabonzi“, al căror număr, spune, că a fost de necrezut de mare, i-a expulsat și-i supunea la pedepse foarte grele, dacă se întorceau iară. Numai că nu-i retrimitea în Galiția, ci-i arunca peste „cordonul împărătesc“ în Moldova liberă. Astăzi, conducătorul Statului, generalul Antonescu, a trebuit să ia măsuri asemănătoare pentru scutul Bucovinei, dar și al Moldovei întregi.

Dela 1786 înainte nu mai era hotar între Galiția și Bucovina. Politica cercurilor oficiale față de Bucovina a luat alt curs. Bucovina trebuia să devie una cu Galiția și să fie aservită intereselor polone. Pretențiile acestea au continuat și după 1849, culminând în cereri ca acelea ca Polonilor să li se recunoască întâietatea în Bucovina și ca libertatea și drepturile Românilor să fie îngădite, spre mai buna pază a intereselor generale ale monarhiei habsburgice (cf. polemicile din presa acelor zile, tot felul de memorii prezentate și de Poloni și de Români guvernului din Viena, cuvântările ținute în dieta galițiană în 1867 de contele Goluchowski, de Smolka, de Grocholski ș. a., polemica între Eudoxie baron Hurmuzache și contele Pininski în ședința parlamentului austriac din 3 Mai 1893, etc.). Polonii au pătruns în orașele bucovinene, în deosebi la Cernăuți și și-au întemeiat și vreo 2—3 sate, dar în mase mai mari n'au putut să ajungă în Bucovina, de care îi despărțeau Ucrainenii din partea de răsărit a Galiției. Tumultoase valuri de Ucraineni au năpădit însă Bucovina de Nord de la 1786 înainte și hotarul Galiției a fost deschis vraiște pentru năvala Evreilor. Ucrainizarea trebuia să schimbe înfățișarea Bucovinei și să coboare în neant și în uitare sufletul ei moldovenesc și toate drepturile Românilor de a fi stăpâni în casa lor. Rivalitatea polono-ucrainiană n'a putut să-i împiedece pe Poloni să facă asemenea politică, pentru că Ucrainenii ajunși în Bucovina austriacă nu sporeau îngrijorările lor, câtă vreme își credeau egemonia politică asigurată în Galiția. Expansiunea Ucrainenilor spre Est mai avea pentru ei și partea bună că slăbea presiunea acestora asupra regiunilor polone din Vest.

Evreii s'au găsit totdeauna în taberele dușmane Românilor, până în zilele Unirii noastre din 1918 și chiar dincoace de ele (cf. și articolele publicate în cele două cotidiene evreești *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* și *Czernowitzer Tagblatt*, înfierate de mine chiar atunci, *Glasul*

Bucovinei I, p. 49—51 din 1 Noembrie 1918). Polonilor le erau Evreii — aliați lor în Galiția — mijlocitorii intereselor lor economice și prin legăturile și obârșia lor, oarecum un element de gravitațiune în spre centrele comerciale, dar și administrative, galițiene. Cu Ucrainenii îi unea pe Evrei neastâmpărul acaparării pozițiilor românești și al parvenirii, deci un duh de negare a drepturilor românești. Până și mulți austrieci, din partidele politice liberale mai ales, vedeau în Evrei un element de întărire a germanismului, pentru că presa lor în cea mai mare parte nu era scrisă jidiș, ci în limba germană, pentru că sporeau în școli numărul elevilor de „limba maternă” germană, care cereau să fie instruiți în limba aceasta, pentru că lor înșiși le plăcea să-i facă pe pionierii germanismului și pentru că imprimau orașelor, în care se înmulțeau mereu, un caracter evreo-german. În Universitatea din Cernăuți însă, studenții români de atunci, din societatea „Junimea”, ne găseam de obicei în raporturi de prietenie cu studenții german din societățile lor naționale „Arminia” și „Teutonia” și aliați cu ei împotriva iudaismului și a internaționalismului.

Ca răsplată pentru serviciile lor de interes „cultural”, „național” și de „inaltă politică de Stat”, li s'a lăsat Evreilor toată libertatea de a-și vedea de afacerile lor. Cine vrea să-și dea seama cât de neînchipuit de pustiitoare a fost libertatea aceasta, citească d. ex. cărțuia lui Dr. Julius Platter, profesor la universitatea din Zürich, *Der Wucher in der Bukowina*, Jena 1878. Platter fusese profesor la Universitatea din Cernăuți înainte de a fi chemat la Zürich și cunoștea prin urmare lucrurile și din vedere.

Nu despre lucrurile acestea însă ne-am propus să vorbim aci. Raportul numeric între Români și Ucrainenii din Nordul Bucovinei a început să se schimbe în ritm precipitat. Pe imigranții din Galiția i-a ademenit și împrejurarea că locuitorii Bucovinei au fost scutiți pentru timp de 50 de ani de orice serviciu militar, chiar pentru a se obține prin imigrări un spor cât de mare a populațiunii. În năvala aceasta a ucrainismului și jidovismului galițian, Nordul Bucovinei s'a înstrăinat tot mai mult. Și moșiile altă dată românești treceau în mâini străine. Noii proprietari au fost Armeni, Poloni și Evrei, iar adese se găseau în tovărășie unii cu alții. Vilaucea din preajma Vășcăuților, care era altădată a lui Tăutul, Păunel, Onciul și Țință, ajunge să fie stăpânită de Hersch Weissglas și Ilczuk Linecki, la Lucăvăț pe Sirete Bohosievicz, Rey și Fränkal le iau locul lui Păunel, Tăutul, Persul, Săul și Cârstea, etc., etc. Tot întinsul „ucrainian” din Bucovina a fost împânzit de astfel de moșieri. Prin urmare Ucrainenii au fost așezați în Bucovina, spre a servi unor stăpâni de altă lege și altă limbă.

Li s'au adus și învățători și alți intelectuali din Galiția, pentru că prea de curând veniți nu aveau de unde să aibă o pătură conducătoare băștinașă. Singurii profesori ucraineni la Universitatea din Cernăuți — deci după mai bine de o sută de ani de când Bucovina a fost luată Moldovei — St. Smal-Stocki și Vladimir Milkowicz au fost din Galiția. Facultatea teologică a avut numai doi profesori care n'au fost Români, pe Eugen Kozak, care se considera Rus și se găsea în hotărîtă opoziție cu susținătorii ucrainismului, încât a fost prigonit de autorități și chiar aruncat în închisoare în timpul războiului din 1914—1918, și pe Dionisie Jeremiiv. Rus se credea și E. Kaluzniacki, profesorul de slavistică dela Facultatea de Litere, dar și el a venit la Cernăuți din Galiția.

În școală și biserică, guvernele și agenții lor au făcut tot posibilul ca să așeze pe Ucraineni alături de Români și chiar să-i suprapună lor. S'a plăsmuit pretextul a ceea ce s'a numit cu un termen eufemistic „ausgleichende Gerechtigkeit” și s'a făcut uz de cele mai detestabile mijloace. S'a suprimat autonomia bisericească, s'au înstrăinat bunuri bisericesti, falsificări de statistici și de urne electorale erau la ordinea zilei, portul colorilor naționale a fost interzis Românilor, unde Românii trăiau împreună cu Ucrainenii nu se înființau decât școli ucrainene, spre a-i sili pe Români să învețe ucrainește, etc., etc. Rezistența Românilor a fost organizată pe cale particulară, prin societățile lor în frunte cu „Societatea pentru cultură” și „Societatea Doamnelor Române” și susținută cu jertfe materiale mari de cetățenii români. Legăturile cu Vechiul Regat și cu Ardealul au sporit și ele puterile și avântul românesc în lupta aceasta.

Cât de haină a fost ofensiva aceasta și cât de mult apăsa acea „dreptate normalizatoare” de partea Ucrainenilor, cât de mult s'au îndepărtat lucrurile de ce a fost pe vremea lui Splényi și Enzenberg, când Bucovina nu avea decât școli românești, arată și următoarele date, pe care le aleg la întâmplare, dar pe care le-ași putea înmulți fără de număr din toate domeniile vieții publice. În anul 1871, cercul politic Coțmani (Cosmeni) ucrainizat avea 31 sate cu școală și 21 sate fără școală, cercul politic Suceava însă, care a rămas românesc, avea școli numai în 14 sate, iar 47 sate au fost lăsate fără de învățământ public. În 1888 Bucovina a avut 92 de școli ucrainene și numai 81 de școli române, iar în 1892/93 școli ucrainene 122, române numai 102. Totuși în Universitatea din Cernăuți, unde nu statul te trimitea la învățatură, numărul studenților români a fost totdeauna mai mare decât al celor ucraineni, deși printre cei din urmă nu lipseau studenții veniți din Galiția.

Ucrainenii au izbutit astfel să-și formeze o clasă destul de numeroasă de preoți și învățători și de alți slujbași, cu toții foarte șgomoși și neastâmpărați în aspirațiile lor de import galițian. Bucovina de Nord, dintre Prut și Nistru era domeniul de bază al acțiunii lor. Ei s'au declarat autohtoni, ceea ce au făcut altfel până și aliații lor. Evreii și au descoperit că Bucovina a fost uzurpată de Moldoveni, că provincia aceasta austriacă nu este mai puțin ucraineană decât Galiția răsăriteană și Ucraina rusească. Tot felul de teorii istorice și etnografice au fost puse în circulație, spre a face lumea mare să înțeleagă lucrul acesta. Până și cărțile bisericești scrise în limbă slavonă bisericească veche, ca și în Țara Românească și în Transilvania, până și documentele lui Alexandru cel Bun și ale lui Ștefan cel Mare, scrise în aceeași limbă oficială, au devenit mărturii ale caracterului ucrainean al Bucovinei. Se putea altfel, decât ca și mănăstirile românești din Putna, Sucevița etc. să fi fost vechi focare de cultură ucraineană? Nu toate lucrurile acestea au găsit crezare, dar basmul ucrainean a putut să însele adesea cercuri largi din străinătate. Acesta este doară unul din darurile mari ale basmului, de a deslega probleme ale căror temeuri reale n'au putut fi intuïte cu precizie, nici prinse în formule simple și de lucidă obiectivitate.

Dar înșiși băștinașii locului, chiar dacă vorbesc ucrainește, poartă în sufletul lor alte gânduri și în ființa lor vechi sensibilități românești. Ei știu că sate în întregime românești din Nordul Prutului ca Mahala (2416 locuitori, din care 7 Ucraineni), Cotul-Ostriței (1670 loc.), Buda (1158 loc.), Ostrița (2107 loc., 15 Ucraineni) sau târgușorul Boian (4242 loc., 44 Ucraineni), sunt așezări străvechi moldovenești și se simt cu Românii de acolo, în deosebire de Ucrainenii greco-catolici, ca cei din Galiția și mult mai puțin numeroși decât cei ortodocși, de același sânge și aceeași lege. Ei numesc doară biserica lor „voloska cêrkva”, adică „biserica românească”. Ei știu că stăpânii locului au fost altădată peste tot mari proprietari și boieri români. Pământul pe care îl ară e presărat de urmele luptelor date de oștirile voevozilor Moldoveni pentru apărarea țării. Podoaba satelor lor este adesea o biserică înălțată de vreun domn sau boier Român. Multe din satele în care trăiesc și au păstrat numele lor de formațiune românească: Cuciuorul-mare, Cuciuorul-mic, Bărbești, Stârcea, Clivești, Gavrilești, Davidești, Stănești, Comănești, Cabești, etc. Oamenii dintr'însele, ca și din alte localități ucrainizate poartă nume românești de familie ca Frunză, Pădure, Pascal, Țopala, Topor, Ursuleac, Albota, Tăutu, Baloșescu, Bujor, etc. Când stai de vorbă cu ei despre vremurile mai de demult, și se întâmplă că-ți arată câte un vechiu hrisov, prin care străbunii lor au fost făcuți

mazili sau răzeși și dăruieși cu pământ pentru vitejia cu care au luptat la hotarul țării sub steagul Domnilor moldoveni. „My volochy” îi auzi asigurându-te dintr'odată, adică „suntem Români”. Austria le-a recunoscut acele titluri de nobilime și le-a asimilat cu gradele ei corespunzătoare. Există sate întregi de asemenea mazili și răzeși, care consideră căsătoria cu ceilalți țărani ucraineni potrivnică prestigiului lor.

Mai există însă un alt grup de „Ucraineni” : *Huțanii*. Ei trăiesc în Carpații Galiției de răsărit și ai Bucovinei vecine și în vreo câteva sate maramureșene. În Bucovina ținutul Huțanilor se întinde prin naltul munților la frontiera de Vest dela Cârlibaba, Breaza, Rușii-Moldoviței pe la Argel, Șipote, Seletin spre Câmpulungul-rusesc până dincolo de Berhomet și Vijnița. Statistica austriacă și chiar cea românească din 1930, continuând o eroare veche, îi amestecă cu Ucrainenii, sporind numărul acestora. Știința n'a deslegat până acuma problema originii lor. Sigur apare doar atât, că sunt o populațiune slavizată prin Ucrainenii vecini cu ei. Dar graiul lor are particularități în baza cărora nu poate fi considerat identic cu graiul dela Coțmani, Zastavna și Vășcăuți. Ceea ce-l deosebește este înainte de toate de origine română, ca și multe din credințele și superstițiile lor. În plimbările mele prin Munții Apuseni întâlnesc mereu oameni care îmi dau senzația că i-am mai văzut în celalalt colț de țară, pe la Cârlibaba și Breaza bucovineană sau de-a-lungul Prislopului care unește Bucovina cu Maramureșul. Munții Apuseni și Maramureșul au doară în graiu și port și alte aspecte asemănătoare. Iată vreo câteva din elementele românești ale graiului lor, comunicate mie din bunăvoința d-lui prof. E. Petrovici, din materialul adunat pentru *Atlasul Linguistic Român*, deci verificate la fața locului: *uak'ișa* (rom. *oacheșă*) „oaie albă cu puncte negre la ochi”, *jenépen* „jneapăn”, *geletka* s. *geletocika* (rom. *găleată*) „cofă”, *uatach* (rom. *vătaf*) „cel ce face brânză”, *harmasar* „armăsar”, *bouar* „boar”, *vaĥar* „văcar”, *rumegi* „rumegă”, *u țari* „la țară, spre câmpie”, *fațu* „față, aspect, culoare”, *samendza* (rom. *sămânță*) „soiu, fel”, *putina* „putină”, *áfena* „afină”, *kiptar* „pieptar”, *niepóta* „nepoată”, *sac* „sac de prins pești”, *samanáie* „seamnă”, etc. Huțanii formează comparativul adjectivelor și adverbelor cu românescul *mai*: *mai deláko* „mai departe”, *mai faina* „mai bună”, *mai ráno* „mai de timpuriu” și întrebunțează vocative românești, ca *finie* „fine” și *fino* „fină, fino”. De sigur graiul Huțanilor nu este un dialect românesc, ci-și găsește locul între graiurile slave alături de cel ucrainean, ca un dialect cu puternice aspecte românești în tezaurul lui de cuvinte și chiar în structura lui. Dacă însă Huțanii nu sunt de același neam cu Ucrainenii, de ce le-am căuta obârșia printre Sciți, Cumanii, Goți, Daci sau

Mongoli. Slavii au dat în expansiunea lor de Români prin acele regiuni, unde în toponimie dăm la tot pasul de câte o numire românească. Cel care a susținut mai întâi că Hușanii au fost Români înainte de a fi slavizați, a fost pare-mi-se Emil Kaluzniacki, profesor de slavistică la Universitatea din Cernăuți.

Pe pământul Bucovinei Moldovenii au purtat lupte crâncene și au vărsat mult sânge apărându-și țara și neamul. Ne-am bătut cu Tătarii, cu Polonii, cu Ungurii și cu Rușii, dar istoria nu știe că ne-am fi încăierat cândva în războaie pentru posesiunea Bucovinei cu o Ucraină. Am îndurat acolo tot felul de invazii și ocupații armate, dar toate hărțile vechi ne arată Bucovina întregă sub suveranitatea politică a Moldovei, făcând parte integrantă din ea. Citez de ex. harta lui Georgius de Reicherstorffer, *Moldaviae finitimarumque regionum typus*, Viena 1541, reprodusă de curând din nou în G. I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques*, București 1940, sau harta lui Dimitrie Cantemir *Principatus Moldaviae nova et accurata descriptio*. Știm însă că stăpânirea Moldovei s'a întins vremelnice dincolo de hotarele Bucovinei în Pocuția, dată în 1387 lui Petru Mușat ca zălog de Vladislav Jagello, regele Poloniei, și rămânând multă vreme un obiect de discordie între Polonia și Moldova. Mai știm că într-o vreme Ucraina însăși a fost în dependență de Moldova. Gheorghe Duca Vodă, Domnul Moldovei, a primit în 1681 și hatmania Ucrainei. Iată cum vorbește I. Neculce în cronică sa despre instalarea lui Duca în demnitatea aceasta:

„Și au purces din Țarigrad dimpreună cu feciorul Radului Vodă, ginere-său, cu trii tuiuri și cu buzdugan, de-l ducea înaintea lui, cu mare alaiu intrând în Iași.¹⁾ ... Pe urmă s'au gătit și au purces la Ucraina la Nemirova. Și s'au strins toată Căzăcimea acolo la Duca-Vodă, la Nemirova, și au ales din capete dintre dânșii. Și au pus giudecători și polcovnici și sotnici. Și le-au pus și în locul lui namesnic în loc de hatman, ca să le poarte de grija lor, anume Eni Gredinevici, om slujit, știind și limbă căzăcească, de neamul lui Grec fiind. Și au făcut și curți lângă Nemirova în marginea Buhului. Și au făcut și alte curți în marginea Nistrului la Țicanovca, împotriva Sorociei. Și de acolo s'au întors în toamnă la Iași. Și stăpânea Duca Vodă și Ucraina și Țara Moldovii, domn fiind cu trii tuiuri. Și acolo când au fost la Ucraina, multă cinste au făcut Căzăcilor” (vezi ediția îngrijită de mine, Craiova 1936, p. 84—85).

¹⁾ *tuiu* = coadă de cal purtată în felul unui steag înaintea dignitarilor mari ai împărației otomane. Sultanul avea șase tuiuri, pașalele după rangul lor, unul până la trei.

Încă înainte de hatmania ucraineană a lui Gheorghe Duca, un Moldovean, Petru Movilă, fiu al lui Simon Movilă (1606—1607), frate al lui Moise Movilă (1630—1631 și 1633—1634) și el însuși pretendent la tronul Moldovei, a ajuns mitropolit al Chievului (1634—1646) în cealaltă Ucraină, stăpânită atunci de Poloni. El a înzestrat Chievul cu un colegiu de înalte studii, organizat după modelul universităților apusene și are meritul de a fi pus pe Ucraineni, dar și pe Ruși, în contact cu umanismul occidental. Profesorii ieșiți din școala lui dela Chiev, care s'au stabilit la Moscova, sunt adevărați precursori ai reformelor lui Petru cel Mare. În Ucraina, dela Chiev și până la Lemberg, unde tipografiile lucrau pentru Ucraineni sub controlul și îndrumarea sa, Petru Movilă a fost sufletul uneia dintre cele mai de seamă resurrecțiuni culturale ale lor, de hotărîtoare urmări în evoluția lor ulterioară (cf. P. P. Panaitescu *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, Paris 1926 și indeosebi literatura indicată de autor).

Ori încotro ne întoarcem ochii nu putem descoperi temeuri istorice sau de altă natură care să îndreptățescă revendicări ucrainene în Moldova, ca cele care se manifestau altădată atât de lărmuitor, fie chiar numai pentru Bucovina de Nord. Care sunt, ne întrebăm, cel puțin operele de cultură și civilizație create de Ucraineni în Bucovina? Faptul că printre ei nu s'au putut întemeia orașe mai măricele, este el însuși o foarte limpede mărturie că sub acest raport sunt aproape inexistenți în Bucovina. Aceasta are, înafară de capitala ei Cernăuții, 13 orașe și orașele. Dintre acestea din urmă numai 4 se găsesc prin părțile ucrainene, iar 9 în mijlocul populațiunii românești. Orașelele ucrainene rămân toate în urma celor românești, căci în niciunul dintr'insele numărul locuitorilor nu atinge cifra de 6500 suflete. Ele sunt (indic numărul locuitorilor după recensământul din 1930): Vășcăuții (6336 loc.), Zastavna (5116 loc.), Cosmeni (4918 loc.), Vijnița (3799 loc.). Urmează acum orașele românești: Suceava (17.028 loc.), Rădăuți 16.788 loc.), Câmpulung (10.071 loc.), Siret (9905 loc.), Vatra-Dornei (9826 loc.), Storojineț (8695 loc.), Gura-Humorului (6042 loc.), Vama (5315 loc.), Solca (2822 loc.). Dar și dintre cele 4 orașele ucrainene, Vășcăuții, Zastavna și Cosmenii sunt de fapt sate de țărani, în care s'au așezat vreo câțiva funcționari și Evrei (856 în Vășcăuți, 629 în Zastavna, 647 în Cosmeni), ca și Vama românească, mai mare decât cele două din urmă și totuși numai cu 392 Evrei, iar Vijnița nici nu poate fi numită un oraș ucrainean, căci din 3799 de locuitori numai 599 sunt Ucraineni și 2666 Evrei. Aduag că și orașul Gura-Humorului, altădată reședința unei mici prefecturi austriace, avea în 1930 numai 1357 Români, dar 2425 Ger-

mani și nu-i lipseau nici Evreii în număr de 1951. Solca, deși are numai 2822 de locuitori, a fost declarată oraș ca reședință a unei judecătoria și importantă localitate balneară și climaterică, având fabrică de bere și de cherestea și în apropiere salinile de Cacica, dar și un însemnat monument istoric în mănăstirea de acolo.

Municipiul Cernăuți, capitala Bucovinei, cu 112.427 locuitori în 1930, avea 30.367 Români și numai 11.130 Ucraineni. Ceea ce trebuie remarcat însă în deosebi, este că oricâți Evrei și alte neamuri ar fi adus nevoile vremurilor în acest oraș, suburbiile lui și-au păstrat în cursul veacurilor și până în zilele noastre caracterul lor românesc. E regretabil că statistica din 1930 nu deosebește aceste suburbii de centrul orașului. Dăm deci aci datele oficiale citate de G. Bogdan-Duică (din *Dr. Ernst Mischler, Mitteilungen des statistischen Landesamtes, Cernăuți, 1892*) în cartea sa *Bucovina* (Sibiu 1895, p. 92), carte excelentă pentru acele vremuri și de o impresionantă clar-viziune politică, pe care am consultat-o de repetite ori la redactarea acestui studiu. Datele pe care le înșir acum sunt așa dar dintr'o vreme în care statistica oficială bucovineană făcea tot posibilul ca să-i micșoreze și impuțineze pe Români și să-i sporească pe Ucraineni. Iată deci cum se prezentau suburbiile Cernăuților în 1892:

	Români	Ucraineni
Horecea	548	83
Caliceanca	464	444
Clocucica	1350	1142
Roșă cu Mănăstiriște	3157	1475
Total:	5519	3142

Să vedem acum care este partea Românilor și care a Ucrainenilor din întreaga populațiune orășănească a Bucovinei (după statistica din 1930):

	Români	Ucraineni
Cernăuți	30.367	11.130
Suceava	10.440	173
Rădăuți	5.910	238
Câmpulung	6.826	98
Siret	4.302	1.011
Vatra-Dornei	6.162	98
Storojineți	3.390	853
Vășcăuți	168	4.427
Gura-Humorului	1.357	61
Vama	3.237	26
Zastavna	110	3.937
Cosmeni	519	3.234
Vijnița	254	599
Solca	1.775	3
Total:	74.817	25.888

Prin urmare numărul Ucrainenilor orășeni nu este nici cât cel al Românilor din Cernăuți și numai cu puțin mai mult decât a treia parte din totalul Românilor orășeni.

Acești orășeni ucraineni n'au putut să dea firește nimic civilizației aceluși vechiu, mănos și frumos colț de țară moldovenească. Nu cunoaștem printre ei personalități cu nume de mare răsunset în lumea științelor și a artelor și nici măcar în vieța economică; nu știm că ar fi avut cândva vreun rol cultural mai însemnat, pe care să-l mărturisască vechi manuscrise, picturi care atrag atențiunea pricepătorilor și amatorilor din lumea întreagă, o selipitoare artă decorativă, de miniaturi, de legături de cărți și de broderii bisericești; nu știm de vechi inscripții care să-i pomenească și să le veșnicească faptele; nu știm să fi fost cândva acolo mijlocitorii schimburilor de valori culturale și materiale până departe în Orient și în țările apusene; nu știm să fi avut cândva școli vechi și vechi tipografii; nu știm că ar fi adunat comori de cărți în biblioteci mari. Și totuși, de toate acestea se găesc în Bucovina!

Nu putem descoperi în Bucovina întreagă niciun singur monument arhitectonic, nu ca mănăstirile Dragomirna, Putna, Sucevița, etc., dar cel puțin că biserica domnească ridicată de Miron Barnovschi în satul Toporouți din Nordul Bucovinei, astăzi una dintre cele mai mari comune ucrainene. Miron Barnovschi a fost Domn al Moldovei în 1626—1629, a fost după mamă de aproape înrudit cu Petru Movilă și a pus și temelile mănăstirii din Bârnova (com. Buciumi, jud. Iași).

Însemnează deci cifra de 236.130 Ucraineni bucovineni, în care este cuprinsă și mulțimea de mazili și rezeși și de Huțani, în statisticile noastre mult mai mult decât vacarmul de pretenții îndrăznețe și utemerar iureș de acaparare evreo-galițiană de stilul lui Moritz Szel—Nikolaj Vasilko și St. Smal-Stocki? Dar propaganda aceasta cuantă, mereu activă, sgomotoasă, trâmbițată la toate răscrucile politice și în presa evreească mondială (în frunte cu „Neue Freie Presse” din Viena) și încurajată de anumite cercuri oficiale, a putut să surprindă și să înșele pe mulți dintre cei cu bună credință, în Ucraina și în alte țări.

Ucraina și România au avut și în trecut tot felul de legături. Am amintit de vremurile lui Gheorghe Duca și Petru Movilă. Multe alte fapte s'ar putea adăuga. În stema sa de mitropolit, Petru Movilă avea și capul de bou al Moldovei și vulturul muntenesc (Cf. P. N. Polevoi *Istoria Russoi Slovesnosti*, St. Petersburg 1903). Mitropolitul Chievului a fost mândru de originea sa dintr'o familie care a dat un șir de domnitori Moldovii și Țării Românești și ținea la legăturile sale cu

țările acestea. De fapt, școala și acțiunea lui a avut puternice influențe și la noi. În curând România va trebui să-și așeze pe baze nouă raporturile ei cu Ucraina. Firul bunelor tradiții va trebui reluat. Bucovina a fost, este și rămâne românească. Dar pentru ca colaborarea să fie sinceră și folositoare, toate aberațiile și aprehensiunile dela 1786 încoace trebuie eliminate. Patrimoniul național al unora și altora se cuvine să fie delimitat de hotare păzite cu toată seninătatea sentimentelor și cu toată limpezimea vederilor îndreptate asupra unor realități care nu pot fi tăgăduite.

Ce a îndreptățit Rusia comunistă ca, invocând pretense revendicări care ar putea fi numai ale unei Ucraine naționaliste și șoviniste, să se acopere în vara anului trecut cu rușinea răpirii Bucovinei de Nord? De sigur că gândul ei n'a pornit dela asigurările date altădată de Țarii ruși Moldovei de a-i respecta integritatea hotarelor, ca în tratatul solemn încheiat la 1711 între Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare. Din istoria Bucovinei ne reamintim doar un singur lucru pe care Rușii l-ar putea invoca: cei 5000 galbeni și tabachera de aur împodobită cu briliante pe care le-a primit ca mită generalisimul lor, feldmarșalul Romantzow, spre a lăsa trupele austriace în 1774 să ocupe nestânjenite Bucovina, când ei, după pacea dela Cuciuc-Cainardji, se retrăgeau din Moldova. În același timp însă, Berlinul stăruia prin Zegelin, ambasadorul Prusiei la Constantinopole, să împiedece cedarea Bucovinei către Austria, cu „zel nerușinat“, cum raporta foarte indignat și inciudat Thugut în scrisorile lui adresate lui Kaunitz.

Altele au fost împrejurările și altele motivele atitudinilor politice în 1774, dar ca și atunci, ca și Grigore Ghica-Vodă și boierii lui Moldoveni, România se bucură astăzi, în jertfă și înfrățire de sânge, de sprijinul Germaniei în izbânda ei din Bucovina, reîntoarsă întreagă în vechile hotare ale Moldovei dela răsărit și miază-noapte.

Zorile zilei de astăzi ne-au adus vestea că Basarabia întreagă este iar în puterea noastră. Ostașii noștri trec Nistrul, pe la Țicanovca lui Grigore Ghica din fața Sorocii în spre Nemirova și Chievel impersurat, căruia Petru Movilă i-a fost cel dintâiu îndrumător spre zări mai luminoase de civilizație apuseană. În fruntea lor, Conducătorul Statului, comandant al oștirilor aliate, duce fraților noștri transnistrieni și Ucrainenilor praporul credinței și al creștinătății, al biruinței și al libertății. Bucovina și Basarabia nu sunt numai pământ, ci pământ și suflet românesc. Pribegii se întorc la vetrele lor. Prin vrednicia lor mai ales, ca și a Românilor rămași acolo la ogoarele și vetrele lor, Bucovina și Basarabia românească trebuie să fie de acum înainte mai mult decât au fost.

SPAȚIU ȘI POPOR DACIC*)

A vorbi în cadrul strâmt de un ceas, în fața unui public select și — pe bună dreptate — pretențios, asupra spațiului și poporului dac, e o sarcină pe cât de frumoasă, pe atât de grea, mai ales din două și puternice motive : întâi, fiindcă materia e așa de vastă, încât timpul destinat conferinței e cu desăvârșire neindestulător ; în al doilea rând, fiindcă înfățișarea acestui complex și delicat subiect cere, pe lângă o cunoaștere suverană a materiei, și un dar de expunere frumoasă, avântată, însuflețită de puterea omului de talent, dar pe care mie — din nefericire — zeii nu mi l-au împărțășit decât cu foarte mare sgarcenie.

Să-mi fie permis deci să vă cer anticipata îngăduință de a fi acceptat, la insistențele comitetului de organizare a acestui ciclu de conferințe, rolul de acum, înșiruindu-mă, prin expunerea mea de azi, printre acei iluștri mânduitori ai condeiiului și maieștri ai cuvântului înaripat, care m'au precedat și mă vor urma în acest loc. Mă voi sili, în schimb, Doamnelor și Domnilor, să răsplătesc această bunăvoință a Dv. prin strădania de a vă prezenta corect și metodic acel minimum de cunoștințe despre străbunii noștri, pe care împrejurările date și slabele mele puteri le fac cu puțință.

Mărturisesc dela început că aceste cunoștințe se bazează, în cea mai mare parte, pe cercetările înaintașilor noștri — gândul meu se duce involuntar la figura marelui dispărut Vasile Pârvan — și ale colegilor mei în domeniul istoriei și arheologiei Daciei, contribuția mea personală, modestă și mai redusă, întregind și modificând, uneori, schița destul de sumară ce s'a putut obține prin străduințele comune ale noastre.

Vă previn, totodată, că nefiind posibilă, aici, o discuție a diferitelor păreri emise, în contradictoriu, de unii sau de alții, o seamă de probleme vor fi expuse ca o afirmare, alegând dintre diferitele opinii

*) Conferință ținută la București, în sala Dalles, în ziua de 20 Mai 1941.

pe acelea pe care eu le cred că sunt mai aproape de adevăr, lucru care nu înseamnă de loc că ele sunt unanim acceptate, nici că trebuie luate ca literă de evanghelie.

Dacă icoana slabă și puțin convingătoare, câștigată astfel despre Daci, nu vă va mulțumi, vina, în orice caz, e a celui ce vă vorbește, și nicidecum a străbunilor noștri, a căror măreție și al căror nimb nu poate fi scăzut.

Alții, mai norocoși și mai talentați, vor reuși de sigur să evoce, mult mai reușit decât mine, lumea aceea demult apusă, și totuși atât de vie încă, încât trăiește și pulsează neconținut în cugetul și faptele noastre de astăzi, lumea nemuritorilor Geți, a lui Burebista și Decebal.

Înainte de a intra în subiectul propriu zis, mi se pare nimerit să elucidăm o primă chestiune capitală care va justifica și dese lacune în cunoașterea strămoșilor și atâtea semne de întrebare ce trebuie să punem în urma multor afirmațiuni ale noastre, anume chestiunea izvoarelor cunoștințelor noastre despre Daci.

Care sunt, în definitiv, informațiile noastre și ce crezare trebuie să dăm acestor informații?

Fără a neglija cu totul o mulțime de alte mijloace de informare, incidentale și în marea lor majoritate nesigure (cum ar fi, de pildă, folklorul, etnografia, etc.), trei feluri de informații ne stau la dispoziție: istorico-geografice, arheologice și lingvistice. Mă grăbesc iarăși să vă previn că valoarea acestor trei feluri de surse nu e absolută, fie că le considerăm între ele, fie că le privim în sine.

Critica filologică a textelor literare a demonstrat, demult, și continuă să ne mai facă noi surprize, că nu toți autorii antici și nu toate datele furnizate de ei sunt vrednice de crezare. Scriind foarte des despre lucruri pe care le dețin din auzite, înțelese greșit, din pricina depărtării și a unei vagi cunoașteri a lumii necivilizate, autorii greci și latini, geografi sau istorici, ne comunică fapte și nume ce se dovedesc contrarii realităților deduse din alte surse.

Știința geografică a epocii elenice, atât de bine cultivată, decăzuse în epoca următoare, elenistică și romană târzie, cedând locul imitațiilor fără teme, mulțumindu-se cu decalcuri și locuri comune, luate cu o lipsă înspăimântătoare de critică dela autorii mai vechi și aplicând informații autentice, despre alte popoare, la timpuri și situații mai recente. Fantezia și imaginația poetică joacă, în epoca aceasta, un rol cu mult mai mare decât se cuvine chiar în Antichitate. Așa e, de pildă, cazul acelor Agathirși, seminție scitică, din Ardeal, pe care un scriitor târziu, Avienus, îi așează în Nordul extrem al Europei, încurcând, printre alții, și pe istoricul Roesler. Noroc, că tocmai pentru vremea din jurul mării des-

fășurări a puterii Dacilor nu lipsesc și geografi și istorici cu mai mult criticism, cu mai multă obiectivitate: un Strabo, Ptolemeu, Plinius și alții. Nici aceștia la un loc, însă, nu reușesc să umple golul pricinuit prin pierderea unor lucrări închinată special fenomenului dacic și, mai ales, a acelor faimoase comentarii „De bello Dacico” ale cuceritorului Traian, în care, pe lângă descrierea războiului, un loc de frunte i se dădea capitolului asupra limbii, instituțiilor și obiceiurilor dacice. Căci, mai ales, Domnilor și Doamnelor, datele cu privire la *vieața spirituală* a strămoșilor noștri ne sunt mai slab și — pot să afirm — mai deformat redate de autorii antici, fie din pricina ignoranței lor, fie din dorința de a relata lucruri interesante și — oarecum — senzaționale.

Oricât de insuficiente ar fi însă aceste informațiuni literare, istorico-geografice, ele, întrebuițate cu critică și măsura cuvenită, ne creiază un cadru destul de bine conturat pentru ca știrile ce ne procură arheologia (al doilea izvor de informații) să poată fi mai cu folos și mai nimerit valorificate, scoțându-ne din acea chinuitoare nesiguranță istorică în care ne aflăm, în privința epocilor mai vechi ale omenirii.

Mijloacele de informație ale arheologiei sunt, într'adevăr, mult mai directe și mult mai numeroase. N'ar fi însă prudent să le considerăm nici îndestulătoare, nici infailibile. Li se spune „documente mute” și cu drept cuvânt, căci ele numai arareori vorbesc o limbă absolut deslușită, și numai pentru aceia care știu să le stârnească la vorbă.

Interpretarea acestor documente e împiedecată de o mulțime de circumstanțe. Anonimatul lor începe să scadă abia atunci când, cu destulă greutate, reușim să deosebim într'insele ceea ce este incidental, exotic, de ceea ce este general, comun.

Multe decenii a fost nevoie să treacă pentru a putea încerca să deslușim ce este specific dacic și permanent autohton în materialul nostru arheologic, și ce este străin, trecător. Străduințele în această privință merg, este adevărat, într'un ritm care ne inspiră toată încrederea, dar până la ținta finală mai este o cale lungă.

Dacă pentru *vieața materială* a Dacilor e justificată această rezervă față de arheologie, într'o măsură și mai mare ni se impun restricții în ceea ce privește destăinuirea *vieții spirituale*. Acest domeniu gingaș scapă foarte des sau lunecă pe cărări întortochiate și greșite, înfundându-ne într'un labirint din care cu greu putem ieși.

Vaste cunoștințe, tehnice și de specialitate și un larg orizont, dincolo de aceste cunoștințe, în domeniul istoriei, al istoriei culturale, religioase și al lingvisticeii, se cer dela interpretul unui material arheologic, pentru a ajunge la rezultate mulțumitoare.

Tot așa, dacă nu mai dificilă, e și operația cu datele lingvistice. Toponimia și antroponimia e un teren periculos, greu de străbătut și cu multe curse ce te pândesc la tot pasul.

La această nesiguranță a metodei lingvistice se mai adaogă, din nenorocire, și numărul relativ mic, chiar foarte mic, al documentelor onomastice, singurele aproape ce ni s'au păstrat, deseori stâlcit, în texte grecești sau latine. Căci, din păcate, după cum vă este foarte bine cunoscut, Dacii nu ne-au lăsat, direct, niciun monument de limbă scrisă.

Odată lămurită această latură a izvoarelor, să încercăm acum să răspundem, pe baza datelor verificate și trecute sub lupa criticei științifice, la întrebările ce în mod logic se impun în fruntea celorlalte : Cine sunt Dacii, când și de unde vin ?

La prima întrebare, răspunsul este mai ușor : Dacii fac parte din marele neam al Tracilor, ei înșiși alcătuind un popor în numeroasa familie a Indo-europenilor sau Indo-germanilor (Ario-europenilor).

Inrudiți, deci, de aproape cu Tracii, și vorbind, fără îndoială, aceeași limbă (homoglottoi le spun Dacilor și Tracilor autorii antici), ei au o limbă „satem”, ca și a Slavilor de mai târziu. Diferența pe care au crezut unii și alții că pot s'o stabilească între limba Dacilor dela Nord și limba Tracilor dela Sud, nu mi se pare justificată. Într'adevăr, cercetările regretatului nostru învățat G. G. Mateescu, cât și acelea ale învățatului dela Viena, Jokl, au arătat că nu se poate constata o deosebire remarcabilă între idiomul tracic sud-dunărean și limba vorbită de Dacii lui Burebista și Decebal.

E o altă întrebare, dacă acești Traci sunt înrudiți cu faimoșii Cimerieni. Dacă este așa, după cum presupun unii, acest lucru ne-ar indica mai precis locul și direcția de unde vin acești Traci ; dar înruidirea traco-cimeriană este încă *sub iudice*.

Când vin acești Traci ? În special ne interesează când vin Dacii pe locurile pe care le vor locui și în perioada istorică. La această întrebare, trebuie să recunoaștem, e mai greu de răspuns. Unii îi aduc aici încă din epoca neolitică, ceea ce înseamnă mileniul al IV-lea și al III-lea înainte de Christos. Cei mai mulți însă datează venirea lor în jurul anului 2000, împreună sau nu cu mult după acele popoare indo-europene care năvălesc atunci în Europa sudică, în Balcani și chiar în Asia Mică. Pare-se că această ipoteză e cea mai verosimilă, deși trebuie să recunosc că n'ar fi exclus ca Dacii, împreună cu Tracii, să se fi găsit pe aceste meleaguri cu mult înainte de migrațiile Grecilor și Ilirilor în jurul anului 2000. Oricum ar fi, epoca bronzului, care

Începe la noi în prima jumătate a mileniului al doilea în. de Christos, îi are pe Daci ca locuitori ai bazinului carpato-danubian.

De unde vin ei ?

Iarăși o întrebare la care s'a răspuns în diferite chipuri. Unii au spus că Dacii din Nordul Dunării ar fi o populație tracică reemigrată din Sudul Dunării. Nu tăgăduim dela început posibilitatea unei reemigrări parțiale a Tracilor ; în general, însă, pentru totalitatea Dacilor nu se poate susține această ipoteză. Se uită prea ușor că centrul și grosul Dacilor este în Transilvania muntoasă, și nu în câmpia munteano-olteană. Apoi se mai uită că expansiunea dela Sud spre Nord nu explică prezența și expansiunea Dacilor, în anumite momente, la îndepărtări atât de mari în spre Europa centrală. În al treilea rând, s'ar putea obiecta acestei păreri că nu se cunosc emigrări, în timpul acesta, din direcția Sud-Nord, ci dimpotrivă, toate presiunile ce se fac vin din direcția Nord spre Sud. Dacă e așa, atunci de unde ar putea să vină Dacii ? Din Nord sau dinspre Nord-Est ?

Am amintit adineaori că Tracii ar putea să fie înrudiți cu Cimerienii, și cum locul de origină al acestora e Sudul Rusiei, am putea deduce și direcția de sosire a Dacilor : din Nord-Est. Dar nefiind tocmai siguri de această înrudire, noi trebuie să ne mulțumim, deocamdată, cu afirmarea că Dacii vin, în general, din spre Nord, iar în sprinul acestei ipoteze ar servi și cele câteva nume geografice traco-dace din regiunea Vistulei, care se mai păstrează în documente anticé, și care ar arăta oarecum calea pe care au parcurs-o Dacii, până s'au stabilit în părțile noastre.

Locurile pe care le-au ocupat Dacii dintru început sunt bine cunoscute. Principial va trebui să facem, însă, deosebire între expansiunile temporare și *vatra permanentă* a Dacilor. Expansiuni temporare au avut Dacii destul de numeroase, de p. în timpul lui Burebista, când ei ajung, în Nord, până în cadrilaterul Boemiei și în Galiția ; spre Est, până la Nipru, spre Sud, până în munții Haemului, iar spre Vest, până la Dunărea panonică. *Vatra permanentă* însă a acestui popor geto-dac este, în general, între Tisa și Nistru, din munții Maramureșului până la Dunărea românească. Basarabia intră, după cum se vede, și ea, în acest domeniu, în această vatră geto-dacă. Despre ea se spune la autorii antici, în special la Strabo, că este „*Getón eremia*“, eremia neînsemnând „deșert“, ci luat în înțeles de „pustă“. E de remarcat cum *vatra geto-dacă* coincide perfect, ca întindere, cu *vatra poporului românesc* de mai târziu.

E drept că această vatră, între Nistru și Tisa, între munții Maramureș și Dunăre, va suferi câteva schimbări în secolele 3—2 înainte de

Christos: în Răsărit, în Moldova răsăriteană și în Basarabia, vor năvăli Scirii și Bastarnii, populații de neam german, împreună cu Sarmații, cunoscuți mai ales sub numele de Roxolani.

După moartea lui Burebista, pe la mijlocul sec. I înainte de Christos, teritoriul dacic, întins până în cadrilaterul Boemiei, va îndura noi amputări prin ivirea la Nord-Vest a Germanilor (Quazi și Marcomani) și a Celților, aceștia ajungând până în regiunea Crișurilor.

Prin sec. I după Christos, în Vest, teritoriul dintre Dunăre și Tisa va fi pierdut definitiv pentru poporul dacic, prin revărsarea peste aceste ținuturi a unei ramuri a Sarmaților, a Iazigilor, care vor rupe și din teritoriul dela Est de Tisa, pătrunzând, cu timpul, chiar în părțile de vest ale Banatului.

Tot în secolele I și II d. Chr., din spre Miază-noapte, Sarmații, dar mai ales Germanii — Goții și Gepizii — vor exercita presiuni din ce în ce mai mari asupra Daciei, devenită, la începutul veacului al II-lea, provincie romană.

Timpul nu-mi îngăduie să mă ocup acum cu problema pe care a pus-o recent, dar greșit, un învățat ungar dela Budapesta, cu privire la Sarmați. Felul în care învățatul ungar rezolvă această problemă a Roxolanilor și Iazigilor, pe care îi aduce înainte de cucerirea romană în Muntenia, Oltenia și în Banat, este — după cum am arătat aiurea, bazat pe argumente istorice și arheologice — lipsit de orice temeii.

Cu Tracii din Sud, Dacii noștri au rămas într'un contact permanent și rodnic pentru dezvoltarea culturală a lor, datorită nu numai prezenței de totdeauna a Geților pe malul drept al Dunării, mai ales în Dobrogea, iar în timpul expansiunilor temporare, sub Burebista, și în Sudul Dunării, până la Haemus, dar, în deosebi, acelei admirabile trăsături de unire ce legă și leagă și astăzi cele două maluri, grație acelei bătrâne Dunăre, „drum fără pulbere“, din care — vorba lui Horațiu — Geții n'au încetat niciodată să soarbă apa adâncă (Getae qui profundum Danubium bibunt).

Așezați, prin urmare, în aceste împrejurări de timp și de spațiu, în bazinul carpato-danubian, Geto-dacii aduceau cu ei străvechea civilizație și organizare social-politică a Indo-europenilor.

Altoită pe băștinașele forme de viață ale populațiilor anterioare, găsite și cucerite de noii veniți, civilizația geto-dacică se dezvoltă necontenit, mulțumită unui mediu de trai prielnic, îmbogățindu-se încă din mileniul al doilea cu rodnice influențe ce le primește dela alții în acest loc de întâlnire între Orient și Occident, între Sud și Nord, care este Dacia.

Aceste influențe multiple și bogate se întrezăresc, fără a putea identifica întotdeauna pe purtătorii lor și nici calea pe care au ajuns până la Daci. Una din aceste căi trebuie căutată, de sigur, în marea pornire spre Vest și Sud a nesățioaselor neamuri de *cavaleri* războinici ce roiesc din stepele Rusiei, din jurul Caucasului și din ținuturile Asiei mongole, aducând nu numai urgia vremelnică a cutropitorilor, dar și atâtea noi forme de civilizație în Europa răsăriteană și centrală (între altele, pare-se, și felul de luptă călare). Ceea ce e de subliniat, însă, e faptul că Geto-dacii nu numai că primesc aceste înrăuriri și își însușesc bunurile culturale, dar ei dau împrumutul înapoi și, mai ales, transmit aceste bunuri și altor vecini.

Mai târziu, originea și natura înrăuririlor externe devin mai clare.

Pe la începutul mileniului întâi (prin sec. IX—VIII a. Chr.) se abat peste Dacia, împinși de Sciți, Cimerienii, de care am pomenit în treacăt, popor de călăreți și de războinici, înrudit, se pare, cu Tracii (și Dacii), dar de o puternică influență iranică, iar, mai târziu, prin sec. VII, Sciții, aceștia sigur iranici, aduc în Dacia binefăcătoarele daruri ale civilizației materiale și spirituale din acel leagăn al culturilor străvechi umane, care era Orientul (în special zoomorfismul în artă, și concepții religioase superioare), făcând să înflorească în aceste regiuni o splendidă civilizație materială (și spirituală), cu două perioade binecunoscute: cea geto-cimeriană și geto-scitică.

Acestor neamuri iranice, care se stabilesc printre Geto-daci, și în deosebi Sciților, le atribuim noi o seamă de însușiri și deprinderi ale Dacilor. În domeniul civilizației materiale, dela ei au luat strămoșii noștri înclinarea spre podoabe de argint (și aur), ca și meșteșugul de a le lucra, împodobindu-le cu figuri de animale și figuri omenești. În ce privește viața spirituală, tot sub imboldul lor s'a petrecut transformarea în divinitate cerească a zeului geto-dac pământean Zamolxis, precum și înmugurirea credinței în nemurirea sufletului, caracteristică, în general, popoarelor indo-europene, dar specifică mai ales și cultivată mai cu seamă de religile salvatoare iraniene ale Orientului. Oricât am dori însă, acest lucru nu ne poate face să credem nici în monoteismul și nici în enoteismul dacic, așa cum afirmă, de bună credință, foarte mulți dintre cercetătorii trecutului nostru.

În acele vremuri, și în mijlocul unei lumi politeiste, nu vedem cum și de unde ar fi putut avea strămoșii noștri concepția dumnezeului unic. Nici un izvor sau document autentic nu ne îndreptățește la această ipoteză, oricât de ispititoare ar fi. Bunii noștri strămoși au fost și au rămas politeiști păgâni până la evangelizarea lui Christ printre ei, în sec. III și IV d. Chr. (Amintesc aci, în paranteză, că în materie

de înmormântare, Dacii practicau atât *inhumarea* cât și *incinerarea*, aceasta din urmă, de preferință, în ultimele secole ale erei păgâne).

Din Occident, fie dela Nord-Vest, fie dela Sud-Vest, curentele de civilizație n'au lipsit niciodată. În jurul anului 1000, valuri de cultură de inspirație ilirică și italică se abat peste Dacia, deschizând calea romanității occidentale ce o să vină cu atâtea secole mai târziu, legând, pentru totdeauna, aceste regiuni de Occidentul luminat latin. Curentul occidental se resimte mai puternic în Dacia prin venirea Celților, pe la sfârșitul sec. IV și începutul sec. III și prin infiltrarea civilizației așa zise La Tène. Așezările Celților, nu prea numeroase, se constată a fi fost mai răspândite în Transilvania, foarte puține în Oltenia și incidentale în Răsăritul țării. Rolul acestei penetrațiuni celtice e hotărâtor pentru consolidarea politică și socială a poporului geto-dac. Să nu uităm că monetele dacice, imitate după cele grecești și macedonene și, mai târziu, după cele romane, dar de factură și sub imbold celtic, reprezintă ideea de suveranitate de stat. Tot acestor influențe celtice, direct sau indirect, li se datoresc o mulțime de forme materiale ale civilizației geto-dace, între care, pare-se, chiar construirea fortărețelor din vârful munților, atestate pretutindeni în Transilvania, dar, într'o formă mai simplă, și în Oltenia. Așezări întărite nu lipsesc, firește, nici în Muntenia și Moldova. Nu este exclus ca și în materie religioasă să se datorească ceva acestor Celți, dar asupra acestei chestiuni vom reveni.

Nu mai puțin binefăcătoare a fost și influența grecească dela Sud, ce s'a răspândit până în munții Transilvaniei, venind fie dela centrele de cultură grecească de pe coasta europeană a Mării Negre și care la un moment dat făceau parte din însuși imperiul lui Burebista, fie din peninsula balcanică, prin mijlocirea lumii tracice, cu care Dacii noștri erau într'un permanent contact.

Am văzut cum semințiile germane ale Scirilor și Bastarnilor au venit încă din sec. III în Basarabia și Moldova de răsărit, iar ceva mai târziu, pare-se prin sec. II, s'au stabilit prin aceste părți și neamurile iranice ale Sarmatilor, Iazigii și Roxolani. Iazigii, după cum am văzut, vor trece apoi, pe la începutul sec. I d. Chr., peste Carpații nordici, în câmpia dintre Dunăre și Tisa.

Contactul secular cu neamurile germanice aci în Răsărit a netezit, de sigur, calea pătrunderii civilizației germane printre Daci, pregătind acea conviețuire daco-gotico-gepidă de mai târziu.

Ca structură socială, Dacii, la fel cu celelalte popoare indo-europene, cunosc cele două împărțiri ale oamenilor liberi: nobilii (pileati, pilophoroi, tarabostes) și oamenii de rând (capillati, cometai). Cei dintâi, proprietari de întinse moșii și numeroase cirezi de vite, locuind

în conacuri întărite și castele, care se găsesc pretutindeni, în munți și la șes. Aceștia reprezentau clasa suprapusă de războinici, mult amestecată cu elemente războinice streine, iranice, germanice și celtice, cu tendințe autonomiste față de puterea, uneori foarte slabă, a regelui.

Oamenii de rând, crescători de vite și mici proprietari, trăiau în case de lemn, lipite cu lut; ei formează grosul oștirii de sub comanda nobililor. Destul de mare trebuie să fi fost și numărul acelor care se ocupau cu mineritul, exploatarea subsolului, cu spălarea aurului din nisipul râurilor aurifere și cu bine dezvoltata industrie a ceramicii, metalelor și lemnului. Bogăția în aur a Dacilor devenise proverbială. De sigur că dreptul exploatării aurului aparținea regelui.

În aceste cadre geografice și cu această organizare socială, Geto-dacii erau, politicește, împărțiți în triburi și seminții mai mari sau mai mărunte, sub voievozi sau regi, despre care izvoarele antice ne-au păstrat câteva nume și fapte. Unele din aceste nume s'ar putea să nu fie de rezonanță dacică ci să aparțină limbii acelor năvălitori vremelnici care au venit asupra lor și care s'au impus la conducere, așa cum se întâmplă adeseori în istoria popoarelor, atât dinaștii cât și restul năvălitorilor pierzându-se, însă, cu timpul, în marea gloată a autohtonilor. Și în privința organizării politice, Geto-dacii nu se deosebesc de loc de forma primitivă a vieții de stat a Indo-europenilor. Din când în când, unii din acești „reguli” reușesc să adune sub sceptrul lor o parte mai mare sau chiar întregul neam geto-dac, în felul cum o face un Dromichaites din Moldova, Burebista din Banat și Decebal din ținutul Inidoarei.

În conducerea statului și a poporului, preoții au avut un rol de frunte, uneori chiar precumpănit. Să ne gândim numai la acel Deceneu, colaborator al lui Burebista (și tocmai aici, găsesc eu că se poate constata în materie religioasă o influență celtică; autoritatea preoților în societatea și statul geto-dac, amintește, oarecum, acea situație privilegiată pe care o avuseseră Druzii la Celți). Mai ales acest Deceneu ne oferă o admirabilă pildă de colaborare între Stat și Biserică, la un popor cu un adânc sentiment religios și înzestrat cu virtuți civile și ostășești proverbiale în lumea antică. „Cei mai viteji și cei mai de treabă dintre toți Tracii”, așa îi pomenește bătrânul Herodot, tatăl istoriei. Și noi nu trebuie să ne îndoim că această laudă, devenită în urmă clișeu, nu exprimă, în general, adevărul despre acești oameni simpli, harnici și cumpătați, cu simțul dreptății și al omeniei în suflet.

Dacă ne-am gândi să închegăm, într'o sintetică caracterizare notele fundamentale ale civilizației poporului geto-dac, iată ce mi se pare mie că se desprinde din cunoașterea realităților de până acum:

Intâi e străvechea și permanenta fixare a elementului geto-dac pe meleagurile viitoarei Dacii romane și a României de astăzi, lucru care, dacă ne gândim bine, nu se poate spune despre prea multe din populațiunile și națiunile Europei de astăzi. Nicio deplasare de forțe, nicio migrațiune în cei 2000 de ani de când îi știm aici. Se observă o legătură organică între oameni și solul din care par născuți. E un fapt peste care unii, lipsiți de înțelegerea istorică a lucrurilor, trec prea ușor atunci când, fără dovezi peremptorii, presupun o radicală extirpare sau o emigrare totală a băștinașilor.

Această încheiere sacră între poporul daco-get și pământul strămoșesc a avut ca urmare a *doua* caracteristică a neamului din care ne tragem: o *civilizație sedentară*, de agricultori și crescători de vite.

Dar solul acesta nu dă numai roadele dela suprafață, ci își desvăluie și-și revarsă și bogățiile din măruntaele lui: metale prețioase, aramă, fier, sare. Binecuvântata rodnicie a solului carpațo-danubian, împărțită atât de admirabil între șes și munte, acel „spațiu ondulat al colinelor”, a trebuit să ducă, după cum a și dus, la acele periodice „epoci de aur” din trecutul Daciei preromane. Inzestrată cu atâtea bogății, țara Dacilor e străbătută de cete de negustori care aduc și duc roadele pământului și produsele mâinii omenești.

Oricât de fundamental sâtească ar fi această cultură, o parte din populație se ocupă de mult cu industria casnică și de podoabă, cu fabricarea vaselor, cu exploatarea lemnului, cu scoaterea din pământ și cu lucrarea metalelor. Descoperirile tot mai mari și mai răspândite de monete „dacice” și streine, dovedesc cu prisosință că patriarhala și primitiva economie naturală a fost cu mult înainte de venirea Romanilor schimbată într'o vie economie monetară. Dacă locuințele poporului de rând, construite din lemn — ca și până mai deunăzi — n'au lăsat urme mari, cu atât mai impunătoare sunt cetățile și castelele fruntașilor (cele regești purtau, se pare, numirea de „sarmizegetusa” = scaun regesc). Așezate pe vârfuri de dealuri, construite din piatră cioplită și cărămidă, cu scări monumentale ce duc la părțile superioare, cu sanctuare pentru cultul supremei divinități a lui Zamolxis, aceste construcții dovedesc nu numai puterea stăpânilor, ci și bogăția lor. Scena petrecută între regele get Dromichaites și Lysimachos, cu masa bogată și luxoasă a Macedoneanului și masa săracă și simplă a Getului e — după cum s'a constatat — un decalc literar și nu poate fi invocată pentru starea primitivă și lipsită de orice confort a conducătorilor geto-daci. În realitate, e vorba de reeditarea unei scene, petrecute mult mai înainte între Pausanias, regele Spartei și Mardonius, prințul persan, aplicată, apoi, fără nicio noimă și regelui dac.

Obiectele de uz practic sau de lux, de origine străină, din Orientul grec sau din Italia de Sud, găsite în aceste cetăți dovedesc un viu contact cu lumea greco-romană și un ales gust al proprietarilor. Ele se găsesc, de altfel, în tovărășia unei extrem de bogate și variate cantități de obiecte de origină locală. Nota grecească, vădită la construcția cetăților din munții Sebeșului și ai Orăștiei, îmbinată cu acea celtodacă, nu indică mai mult decât o puternică influență asupra unui popor inzestrat și capabil de a-și însuși noi forme de civilizație. Tocmai această putere de a înțelege, îmbrățișa și a se *adapta la noile forme de civilizație* ce vin peste el sau ajung până la dânsul, e a *treia* caracteristică a poporului geto-dac. Nicio îndoială nu poate să existe că o puternică tagmă de maeștrii băștinași a lucrat în tot cuprinsul Daciei preromane, dând nesfârșitele serii de vase, de obiecte de uz practic și de podoabă ce se află răzlețe, sau în așezări și necropole. La o cercetare mai atentă și mai lipsită de prejudecățile de până acum, specificul dacic va ieși totdeauna la iveală. Ne-am putea întreba chiar, dacă în acele tezaure „scitice” sau de altă etichetă nu e mai drept și mai științific să vedem produsele unei arte dacice, executată în maniera nfluentei primite.

Nimic mai firesc decât această contopire și asimilare, paralelă, de altfel, cu absorbirea tuturor neamurilor străine cotropitoare în marea masă a Geto-dacilor. La venirea Romanilor pe teritoriul României de azi, vechile seminții iranice, celtice și germane sunt complet, iar altele pe cale de a fi dacizate, doar numele ce-l poartă mai amintind origina străină.

În sfârșit, ceea ce reiese clar din observarea formelor de viață din epoca preromană a Daciei, e *unitatea de civilizație* și *unitatea politică* ce leagă ținuturile muntoase ale Transilvaniei de regiunile de șes ale Moldovei, Munteniei și Olteniei. Stăpânirile lui Dromichaites, Burebista și Decebal nu se restrâng numai asupra teritoriului lor originar, ci înglobează într'un stat unitar șesul și muntele, Ardealul și câmpiile dunărene.

Imagina ce mi-am făcut eu despre acest popor de oameni de cremene, dela munte și șes, îmi evocă, involuntar, icoana unui alt popor, de aceeași structură, cu aceeași soartă de mărire și cădere: a misteriosului popor macedonean. De o asemănare impresionantă în desvoltarea lui etnică și politică cu aceea a Macedonenilor, națiunea geto-dacă a cunoscut străfulgerări de glorie și despicări eroice ale destinului istoric, prin vrednicul emul al lui Alexandru cel Mare, prin cel dintâi și cel mai mare dintre toți regii care au stăpânit Tracia, domnul celor două maluri ale Dunării, prin Burebista.

Fatalitatea a vrut însă, ca, preacurând, în calea acestui uriaș și triumfător marș spre mărire să se ridice formidabila putere a Romei, distrugătoare a națiunii politice geto-dace, dar creatoare a lumii celei nouă, plămădind pentru veșnicie, din mădularele vieții dacice, poporul daco-roman de astăzi.

Ce ne face oare, veți întreba, Doamnelor și Domnilor, să mai forțăm cunoașterea atât de anevoioasă și trudnică a trecutului, a unui trecut atât de îndepărtat ?

Să fie oare numai setea de cunoștințe a cărturarului specializat, care se refugiază din lumea tristelor zile ale prezentului în trecutul îndepărtat, pentru a găsi ușurare și mângâiere ? Un egoism, în cele din urmă !

Să fie, poate, acea laudabilă și utilă dorință de a cunoaște trecutul, pentru a ne da mai bine seamă de prezent, cum vede rostul Istoriei învățatul german Ranke ?

Mă tem că nici unul, nici celălalt răspuns nu ne satisface pe deplin, nici pe dv., nici pe mine !

Da, este o plăcere să te cufunzi în descifrarea tainelor trecutului, mai ales când acest trecut e și al tău !

Da, e o îndeletnicire de ordin superior de a scoate din trecut învățăminte pline de miez, pentru prezent și viitor !

E, însă, ceva mai mult, în cazul de față ! Și acest „ceva” îl simțim cu toții înfiorați : Căci trecutul acesta din care, fărîmă cu fărîmă, încercăm să smulgem o taină, e trecutul pământului nostru, vieța poporului dac e vieța generațiilor noastre care ne-au precedat.

Ceea ce ne mână spre acest trecut nu e numai nostalgia vremurilor demult apuse, ci e și *dorința conștientă* de a afla ce au făcut înaintașii noștri, ce și cum au gândit, spre a ști ce și cât le datorăm.

„Orice am face” — zice undeva arheologul Deonna — „generațiile mult mai numeroase de sub pământ ne poruncesc și ne conduc, iar noi le ascultăm și le urmăm.”

„Adevăratul patriotism” — propovăduia marele învățat francez Fustel de Coulanges — „nu e numai iubirea de moșie, el e, în primul rând, iubirea trecutului, e cinstirea generațiilor care ne-au precedat.”

Studiind acest trecut, cunoscând faptele și cugetul înaintașilor, noi vom putea desluși mai bine înaltele comandamente pe care ni le șoptesc cei ce zac sub glia străbună ; cunoscându-i pe ei, ne cunoaștem mai clar virtuțile și calitățile noastre ; cinstindu-i pe ei, ne cinstim pe noi înșine și ne îndreptăm mai sigur spre destinele mari și eterne ale neamului românesc !

PROBLEMA NAȚIONALITĂȚILOR ÎN TRANSILVANIA, PÂNĂ LA UNIRE, ÎN LUMINA DOCUMENTELOR DIPLOMATICE GERMANE

I

De curând a apărut în limba germană și în condițiuni tehnice excepționale, cartea „Siebenbürgen, herausgegeben von der ungarischen historischen Gesellschaft Budapest“, la a cărei redactare au colaborat un număr mai mare de autori. Iosef Déer, profesor de istorie ungară la Universitatea din Szeged, ne lămurește în prefață că savanții care au creat acest op nu se pricep la propagandă. „Ei nici pentru scopurile naționale cele mai evidente nu sunt în stare să înfrumusețeze sau să falsifice faptele. Ei mărturisesc numai adevărul cu toată greutatea autorității lor științifice, indiferent dacă aceasta îl convine poporul maghiar sau nu, pentru că ei își dau seama că cunoașterea adevărului este spre binele națiunii, cum minciuna și falsificarea spre dauna ei“.

De fapt, studiul diferitelor articole, publicate în „Siebenbürgen“ îți face impresia că autorii lor sunt patrioți maghiari foarte buni, fiți foarte devotați ai națiunii lor pe care ei se cred obligați să o servească cu toate mijloacele, inspirate de dragostea neșărmurită către patria lor. Mica colecție de opinii ale acestor savanți ne dau o probă elocventă despre adevărurile, scrise cu toată greutatea autorității lor științifice.

Hóman Balint, profesor la Universitatea din Budapesta, președinte al Muzeului național unguresc, membru al Academiei ungurești etc., spune: Poporul de păstori și de țărani români, iobagii, s'a introdus ca un corp străin între Ungurii din Ardeal și între Ungurii dincolo de Tisa. Credincios tradițiunilor Sf. Ștefan, Regatul unguresc n'a tulburat naționalitățile sale în vleața lor proprie (pag. 28). În opoziție cu poporul de baștină al Statului (adică Ungurii), dinastia (habsburgică) totdeauna a protejat naționalitățile, acele naționalități care se mândreau

cu credința lor către Impărat, dintre care însă numai Germanii se simțeau uniți cu Ungurii, pe când Românii erau totdeauna cel mai dușmănoși (pg. 36).

Tóth Andreas, publicist: După 1867 el (adică Ungurii) au putut să-și îndeplinească iarăși misiunea de a răspândi cultura între națiuni. După acest an, a venit pentru Ungaria timpul liberalismului și totodată timpul naționalismului politic (pg. 114).

Elekes Ludwig, asistent la Arhivele de stat ungurești: Ori care ar fi fost direcția pe care a luat-o noua dezvoltare a vieții românești, fapt este că Ungaria a jucat un rol hotărâtor la înființarea vieții de stat românești și la ridicarea ei pe treaptă europeană (pg. 119).

Tamás Ludwig, profesor de filologie română la Universitatea din Budapesta și membru al Academiei ungurești: Din punct de vedere al istoriei culturii nu se poate în deajuns insista asupra faptului că condițiile pentru nașterea culturii naționale românești n'au fost date decât în Ungaria cu cultura ei creștinească de Vest, cărei Ungarii Ardealului aparțineau ca parte integrantă (pag. 204). Cele mai vechi urme ale influențării limbii ungurești (asupra limbii românești) le găsim în documentele slave, redactate în cancelariile voevozilor muntenești și moldovenești (pag. 205). Românii au primit și multe cuvinte latine, intrate în limba populară într-o vreme în care limba latină a fost, în Ungaria, limba de toate zilele (pg. 207). Vieța intelectuală a Ungariei și a Ardealului cu drept cuvânt poate invoca incontestabilul merit de a fi indicat Românilor, născuți în cultura greco-orientală-pravoslavnică, prima cale spre cultura de Vest (pag. 213).

Rónai Andreas, vicedirector al Institutului de științe de stat din Budapesta, prinde viața bună și mulțumitoare pe care au dus-o Românii din Ardeal între anii 1867 și 1918 în 41 de constatări foarte precise formulate, din care în acest loc fie numite numai următoarele (pag. 243):

1. Toți Românii aveau (în Ardeal), în toate privințele, depline drepturi egale, (cu Ungurii), nu numai de drept dar și de fapt.

2. La 1911, Guvernul unguresc a permis să se poarte culorile naționale românești.

3. În baza §§ 1, 2 și 27 ale articolului de lege XLIV din anul 1868, folosirea limbii naționalităților a fost asigurată în administrația statului și în cea locală.

4. În adresele scrisorilor, în telegrame cum și în afișe, Românii se puteau liber folosi de limba lor. Funcționarii căilor ferate vorbeau românește cu călătorii care nu cunoșteau limba ungurească.

6. Limba românească putea fi vorbită liber și nestîngherit în toate ramurile vieții particulare.

8. În cadrele sistemului administrativ istoric unguresc, Românii locuind în mase compacte puteau să-și apere în comitatele respective interesele lor, pentru că existau comitate cu majoritate ungurească, germană și românească.

9. Administrația a fost în Ardeal aceeași ca și în celelalte părți ale Ungariei. În afară de războiul mondial, în Ardeal nicicând nu s'au luat măsuri deosebite.

41. Românii au fost tratați de autoritățile administrative și polițienești și de tribunalele ungurești ca cetățeni cu drepturi egale și omenește.

Ceea ce bate la ochi ca primă constatare este că autorii pare că au consultat numai izvoare ungurești, patriotismul lor cald oprindu-l să se folosească și de material științific redactat în altă limbă. Mai ales într-o scriere apărută în limba germană, ni se pare chiar absolut necesar să fi fost considerate și operele și publicațiunile apărute în număr foarte mare în această limbă. Consultarea acestor opere se impunea cu atât mai mult, cu cât, cum am arătat mai sus, unul dintre cei mai de seamă autori ai lui „Siebenbürgen” care este Hóman, recunoaște că Germanii se simțeau uniți cu Ungurii în lupta pe care aceștia o purtau cu dinastia habsburgică. Făcând aceasta, avem convingerea că foarte multe din adevărurile cuprinse în opera numită ni s'ar fi prezentat în cu totul altă lumină. Dar când vorbim de autori germani, este binețeles că ne gândim numai la acela care și-au păstrat neștirbită naționalitatea lor de origine germană și deci n'au schimbat-o ulterior cu cea ungurească, cum a făcut-o dintre autorii lui „Siebenbürgen” d-l L. Tamás, care se numea înainte Tremel.

În ce privește pe adevărații autori germani, credem că va ajunge ca să dăm aici cuvântul unuia care, fiind originar din Ardeal, are toată puterea unui foarte bun cunoscător în cauză. Este Andreas Breckner care, în articolul său foarte documentat „Das Deutschtum in Ungarn”, apărut în *Deutsche im Ausland* de F. W. Mohr, L. Schoen și W. von Hauff la pag. 124 și urm. zice textual:

... „als im Jahre 1867 mit Berliner Hilfe die Gleichberechtigung Ungarns gegenüber Oesterreich erreicht worden war, wurde die Deutschfreundlichkeit der Magyaren immer wieder neu betont, was sie aber nicht hinderte, den bodenständigen Deutschen ihres eigenen Landes mit eiligen und gewaltsamen Versuchen ihren kulturellen Zusammenhang mit Deutschland ganz abzuschneiden und sie möglichst schnell zu magyarisieren. Diese Magyarisierung ist ein trauriges Kapitel in der Ge-

schichte der letzten Jahrzehnte des alten Ungarns. Das sogenannte Nationalitätengesetz (din anul 1867) ist eine der ersten Formulierungen des Rechtes zum Schutze nationaler Minderheiten — es ist aber niemals durchgeführt worden. Im Gegenteil, die vielen in Ungarn vorhandenen deutschen Schulen wurden unter den verschiedensten Vorwänden in staatliche verwandelt, was die Unterdrückung der deutschen Sprache als Unterrichtssprache bedeutete. Es sind in den letzten Jahren eine Anzahl von Briefen veröffentlicht worden, die solche ehemalige Schüler geschrieben haben und die einen erschütternden Einblick in ihren kulturellen Rückschritt bieten. Es gab in Ungarn im Jahre 1872, 1810 deutsche Volksschulen und 1882 nur noch 690“.

Drepturilor de perfectă egalitate de care, după afirmațiile autorilor lui „Siebenbürgen“, s'au bucurat în Ungaria toate naționalitățile, Breckner le opune încercarea priplă și forțată a Ungurilor de a maghiariza cât mai repede pe Germanii din Ungaria, considerând această maghiarizare un capitol trist din istoria ultimelor decenii ale Ungariei. Și trebuie să zicem că mai degrabă Breckner are dreptate, mai ales că îl auzim pe Toth („Siebenbürgen“, pag. 114) mărturisind că legea naționalităților dela 1868 a fost dată pentru a opune tendințelor dușmane de stat ale naționalităților, noțiunea Națiunii maghiare, indivizibilă și unitară. Cu înconjur aceasta maghiarizare mai este mărturisită încă și de alt autor de marcă al operei numite, Alexander Imre, profesor de Universitate, Secretar de Stat și fost Ministru, care vorbind de organizarea învățământului, făcută la 1868, din inițiativa Ministrului din acea vreme Baron Josef Eötvös, zice că principiul după care s'a condus acest Ministru în această organizare a fost că pe terenul învățământului public orice favorizare ar fi dăunătoare, pentru că această favoare ar putea împiedeca atât dezvoltarea intelectuală a individului și a micilor unități din care se compune națiunea, cât și dezvoltarea totalității (op. cit., pag. 219). Tot așa înregistrăm un contrast de neîmpăcat între afirmația lui Toth (același loc cit.) că după 1867 Ungurii au început iarăși să îndeplinească misiunea lor de a răspândi cultura între națiuni și între constatările lui Breckner că scrisorile, redactate de absolvenții școlilor germane, maghiarizate cu forța, prezintă o dovadă profund emoționantă pentru progresul cultural al acestor absolvenți.

Așa fiind, afirmația lui Rónai că sub regimul unghuresc toate naționalitățile și în special Românii s'au bucurat în toate privințele de perfectă egalitate, de drept și de fapt, cu Ungurii, trebuie rectificată în sensul că aceste naționalități s'au bucurat sub stăpânirea maghiară de această perfectă egalitate abia după perfecta lor maghiarizare.

II.

Dar numita operă de știință propagandistă se ocupă în primul loc de Românii din Ardeal, deși sub o formă foarte neprietenoasă. În adevăr am arătat mai sus cum diferiții colaboratori ai acestei cărți prezintă pe Români când ca pe un corp străin, introdus dinafară în Ungaria și ca lobagi, când ca pe niște dușmani ai statului maghiar, stând în serviciile unei dinastii dușmănoase.

Cu toate acestea însă, guvernele ungurești animate pe cât se pare de un spirit de nobilă generozitate, n'au ezitat să acorde Românilor toate drepturile de deplină egalitate cu populația dominantă. Așa cel puțin susține acum Rónai, specificând toate acele drepturi și favorurile de care s'au bucurat Românii din Ardeal sub stăpânirea ungurească, — în frunte cu dreptul de a vorbi românește până și cu conductorii căilor ferate.

Numai că toate aceste adevăruri au caracter subiectiv și nici decum obiectiv, pentru care motiv ele trebuiesc luate *cum grano salis*. De curând a apărut o broșură foarte prețioasă: „Zur Herkunftsfrage der Rumänen”, datorită distinsului romanist E. Gamillscheg, drept răspuns la broșura lui L. Tamás „Romaïns, Romans et Roumaïns dans l'histoire de la Dacie Trajane”. Este același Tamás pe care acum îl aflăm printre colaboratorii lui „Siebenbürgen”. E. Gamillscheg termină expunerile sale cu adevărat științifice cu constatarea că orice lucrare referitoare la originea Românilor ar trebui să se conducă după deviza: *Sine ira et studio*, deviză pe care însă Tamás în lucrarea sa o desconsideră. Am impresia chiar că toți autorii articolelor publicate în „Siebenbürgen” n'au ținut în deajuns seamă de această deviză.

În adevăr, la întrebarea care a fost situația reală a Românilor din Ardeal sub stăpânirea ungurească, ne lămuresc la perfecție documentele diplomatice germane, publicate în marea colecție *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914*, a căror autenticitate și obiectivitate, considerând caracterul lor oficial, nimeni nu le va putea trage la îndoială. În special volumul VII al acestei colecții (pag. 149—188) cuprinde documentele referitoare la convenția secretă româno—austro-ungară care, încheiată la 1883 pe zece ani, trebuia înnoită la 1893. În acest loc, comentatorul acestei materii constată (pag. 183) fără precizare, că diferențele româno-maghiare au îngreunat foarte mult această înnoire.

Deși convenția de înnoire n'a fost încheiată decât la 25 Iulie 1892 la Sinaia, totuși tratativele prealabile au început încă în Februarie 1891. Și, lucru foarte remarcabil, documentele referitoare arată că Germania a trebuit să intervină în repește rânduri și cu multă stăruință mai ales la Ministerul de Externe austro-ungar, pentru a aplana sau cel

puțin pentru a îndulci acele diferențe, insistând mai ales ca guvernul maghiar să trateze pe Românii din Ardeal cu mai multă bunăvoință.

Astfel, într'un raport confidențial către Cancelarul Germaniei von Capriv, din 6 Martie 1891, Ministrul german la București, von Bülow, susține că certurile naționalităților din Transilvania au devenit, încetul cu încetul, mai acute (pag. 154). Raportul acesta este trimis ambasadorul german la Viena, Prințul von Reuss, pentru a fi arătat Ministrului de externe austro-ungar, Contelui Kálnoky. Asupra rezultatului obținut, Prințul von Reuss raportează cu data de 19 Martie, Cancelarului von Capriv că, la aluzia referitoare la Românii transilvăneni din raportul lui von Bülow, Conte Kálnoky n'a reacționat. Încă înainte cu puține zile, zice Prințul von Reuss textual, am avut onoarea să scriu despre aceasta și sunt convins că Ministrul (adică Conte Kálnoky) cunoaște bine acest punct vulnerabil (în original: „Călcâitul lui Achile”) dar încă nu se poate opune Ungurilor șovinisti (pag. 155).

Dar Cancelarul nu poate aștepta până ce Conte Kálnoky va avea curajul să se opună connaționalilor săi șovinisti. La 26 Martie el trimite ambasadorul german la Viena Instrucțiuni foarte amănunțite dintre care în acest loc fie citate următoarele pasagi (pag. 158—160):

„În urma politicii agresive urmărită la Pesta în contra Românilor transilvăneni și care și-a găsit ultima expresie în legea pentru ocrotirea forțată a copiilor, astăzi împrejurările sunt esențial mai nefavorabile decât în anul 1880.

„Dacă, față de Alteța Voastră, Conte Kálnoky a indicat pretenția slăbire a Triplei-Aliațe, ca motiv al indispoziției Regelui (României) în contra înnoirii convențiunii cu Austria, atunci această observație a fost poate o formă convențională pentru a evita o discuție asupra adevăratului motiv al înstrăinării românești. Față de el, singur Conte, ca observator nepreocupat, nu cred să aibă vreo îndoielă că numai agitația din România în urma evenimentelor transilvănene, a produs în timpul din urmă o slăbire a poziției Regelui, aducându-l în situația precară de a scăpa, prin numirea unui guvern antiaustriac, de reproșul că și el s'a făcut culpabil de asuprirea Românilor ardeleni.

„În situația de astăzi, înnoirea convențiunii nu depinde de voința Regelui, ci de puterea sau de slăbiciunea sa. Acesta din urmă (adică slăbiciunea) i s'ar putea veni în ajutor numai din Viena și din Pesta printr'o politică administrativă mai cumpătată în Transilvania. Chestiunea aceasta are pentru noi o mare importanță, pentru că de felul soluționării sale, depinde apărarea flancului aliaților noștri austro-ungari. Neutralitatea pe care contele Kálnoky o așteaptă dela România, în niciun caz nu este un lucru de sine înțeles căci, continuându-se actuala dis-

poziție a spiritelor, se poate presupune că o răscoală în Transilvania, fie ea chiar puțin întinsă, ar cuprinde și Regatul. În cazul neînnoirii convențiunii, în afară de încetarea alianței de până acuma trebuie luat în considerare și motivul, adică agitația dușmănoasă a Românilor contra Ungariei. Să presupunem că Regele Carol în urma unui gest energic, care de altfel nu-i este propriu, ar impune țării sale ca fapt (implinit) prelungirea convențiunii, atunci în acest fel puțin s'ar câștiga, câtă vreme continuă să subsiste motivul indispoziției și ar rămâne pericolul ca Românii să-l desavueze pe Rege, pe cale revoluționară.

„În viitor, dezvoltarea relațiilor austro-ungaro-românești este declinată în mâna Austro-Ungariei sau mai degrabă în mâna Ungariei. A prezenta puterea de atracție, aproape irezistibilă pe care trebuie să o exercite asupra Românilor o convenție comercială austro-germană, în stadiul actual al negocierilor acestei convențiunii, ar fi prematur și ar fi de natură să trezească neîncredere în obiectivitatea concepției noastre. Deci nu rămâne decât ca, discutând chestia românească, Alteța Voastră să considere numai momentele pur politice și militare, zicând conțelului Kálnoky că ne dăm foarte bine seama de încurcătura în care se găsește Guvernul austro-ungar în fața hotărârii referitoare la dificultățile interne și la pericolele externe. Totuși, nouă ni se pare mai puțin apropiată grija că, în urma desconsiderării unei dorințe favorite, națiunea maghiară s'ar desprinde de întreaga Monarhie pentru a pluti ca o insulă solitară în oceanul slav, decât grija că România supărându-se, să ia rolul unei avangarde rusești și să devie o cale de etapă rusească. După părerea mea, dușmănia Românilor ar fi o pledică importantă în dezvoltarea puterii militare a Monarhiei austro-ungare și prin urmare pentru noi, aceasta ar însemna o sporire a pericolului de război”.

Prin urmare ceea ce după părerea colaboratorilor opului „Stebenbürgen” a fost perfectă egalitate de drepturi a Românilor din Ardeal cu populația dominantă, după convingerea însuși a Cancelarului Germaniei, a fost asuprirea lor.

III

Pus în fața acestor observații foarte serioase pe care i le face reprezentantul cel mai înalt al Guvernului german, Conteul Kálnoky n'are încotro și trebuie să reacționeze, cum reacționează omul când îl calcă pe bătătură. Iată intradevăr ce are de raportat Prințul Reuss șeful său din Berlin la data de 30 Martie (pag. 161—162):

„Precum am presupus, cuvintele de avertizare (mahnende Worte) ale Excelenței Voastre nu erau tocmai plăcute Conțelului Kálnoky. El știe prea bine unde îl strânge gheata și de aceea și până acuma,

când discutăm această chestiune, totdeauna a ocolit adevăratele motive ale Indispoziției românești”.

În alt loc Prințul Reuss continuă:

„Ministrul (adică Conte Kálnoky) a desaprobat fără ezitare unele măsuri pe care le-a luat Guvernul unguresc mai ales însoțit consideră el legea referitoare la grădiniștile de copii ca o mare greșală (în original: neindemânare). Pentru acest motiv el în repetite rânduri a dat sfatul miniștrilor unguri să fie mai precauți și să nu admită ca aceste supărări neînsemnate (unbedeutenden Quälereien) să ia dimensiuni mai mari.

„Față de toate aceste expuneri, i-am atras atenția că Românii n'ar avea motiv să se plângă, dacă Guvernul ungar ar respecta vechile legi maghiare referitoare la naționalități. Chiar dacă plângerile venite de acolo ar fi adese exagerate (aceasta a susținut-o Conte Kálnoky în convorbirea despre care raportează Prințul Reuss) n'ași voi decât să relev (faptul) că activitatea „Asociației de cultură” (EMKE ungară), aplicarea ordonanțelor școlare și alte măsuri n'ar fi tocmai potrivite pentru înlăturarea vechii dușmăni, existentă între Români și Maghiari.

„Conte Kálnoky simte foarte bine că Guvernul ungar n'ar fi lipsit de răspundere în ce privește agitația românească. Dar cum n'are decât o influență condiționată asupra situației interne a celeilalte părți a Imperiului, nu-l convine dacă i se fac observații, pentru chestiuni pe care el totuși ar voi să le schimbe”.

Mai mult decât atât, insistențele reprezentanților autorizați ai Germaniei devenind tot mai stăruitoare, Ministrul de externe austro-ungar este silit să facă o critică extrem de aspră, nu numai Guvernului său, dar până și națiunii sale, pe tema politicii maghiare atât de dușmănoasă Românilor din Ardeal. Iată, într'adevăr, ce raportează Ministrul Germaniei la București von Bülow, Cancelarulul von Caprivi, cu data de 4 August 1891 (pag. 164):

„M'am folosit de această ocazie pentru a arăta din nou urmările păgubitoare pe care le-ar avea o atitudine neprietenoasă a Maghiarilor față de Românii transilvăneni asupra atitudinii Regelui Carol. De data aceasta Conte Kálnoky a primit cu mai multă bunăvoință decât până acum expunerile mele”.

Apoi von Bülow continuă:

„Ar fi just, a zis Ministrul (Conte Kálnoky) strict confidențial, că față de concetățenii lor români, Ungurii s'ar lăsa adese conduși mai mult de patima mioapă, decât de considerații ale rațiunii calme. Din fericire Maghiarii, fiind în această privință cam asiatici, ar cădea tot atât de repede în trândăvia lor letargică, pe cât de

repede se aprind. El ar fi reușit să oprească aplicarea nenerocitelor legi referitoare la grădiniile de copii; și la cunoscutul memoriu al studenților români, la un avertisment dat de sus, tineretul universitar din Pesta ar fi dat un răspuns moderat; s'ar putea spera ca încetul cu încetul raportul între diferitele rase din Transilvania să se îndrepte".¹⁾

Mă întreb dacă nu cumva și colaboratorii amintiți ai opului „Siebenbürgen“ găsiindu-se la redactarea articolelor lor în acea stare sufletească trecătoare în care Ungurii se aprind atât de repede, nu s'au lăsat și ei conduși mai mult de patima mioapă, decât de considerații ale rațiunii calme, precum ni-l arată pe conaționalii săi chiar unul dintre reprezentanții cei mai autorizați ai Ungurilor, cum incontestabil a fost Conte Kálnoky.

Dar până și Regele Carol I care cum știm, mai ales în chestiuni de politică internațională, în fapte și în vorbe, a fost de o extremă chibzulință și rezervă, și-a ridicat vocea în contra asupririlor Românilor din Ardeal. Având, cu ocazia unei vizite la Berlin, o convorbire cu Cancelarul von Caprivi, acesta notează în însemnările sale, făcute asupra acestui convorbiri cu data de 29 Octombrie 1891, între altele următoarele (pag. 171):

„Majestatea Sa a răspuns că prietenia Austro-Ungariei I-ar fi de mare valoare și că n'ar putea decât să dorească ca problema naționalității românești, de dincoace și de dincolo, să fie în așa fel tratată ca să nu facă nicio dificultate vecinului. El ar fi foarte mulțumitor Majestateii Sale Împăratului Austriei pentru felul în care El personal s'a exprimat față de o delegație românească, dar ar rămânea de dorit ca Guvernul ungar să aibă mai multă considerare cu Românil care trăiesc în Ungaria“.

Extragem dintr'un raport scurt al Ministrului Germaniei, von Bülow, către Cancelarul german, devenit între timp Conte Caprivi, din 8 Iunie 1892 încă următoarele fraze (pag. 178):

„Regele Carol a fost dispus ca, cu ocazia înoltrii convențiunii, să aducă în discuție plângerile Românilor din Ungaria“... „el are dorința

¹⁾ În original:

„Es sei richtig, meinte der Minister ganz vertraulich, dass sich die Ungarn gegenüber ihren rumänischen Mitbürgern oft mehr von kurzsichtiger Leidenschaft als von den Erwägungen kühler Vernunft leiten lassen. Gleichermassen verfielen die Magyaren, die darin etwas Asiatischen wären, ebensoschnell in lethargisches Nichtstun, als sie rasch aufbrausten. Es sei ihm gelungen, die Ausführung des unglücklichen Kindergarten-gesetzes aufzuhalten; auch auf das bekannte Memorandum der rumänischen Studenten habe die Pester Universitätsjugend auf höheren Wink eine massvolle Antwort erteilt; es stehe zu hoffen dass sich das Verhältnis zwischen den verschiedenen Rassen in Siebenbürgen nach und nach bessern werde“.

care nu este nemotivată, ca din partea ungară să fie — pe cât posibil — evitat tot ce ar putea înăspri din nou antagonismul maghiaro-român”

IV

De trista soarte pe care au avut-o Românii din Ardeal, sub astupritoarea stăpânire ungurească se ocupă, în fine, încă două memorii pe care, în acea vreme, le-a adresat fostul Primministru Sturdza, Regele Carol. Găsesc foarte remarcabil faptul că Dimitrie Sturdza trimite copii după aceste memoii și Ministrulul Germaniei la București von Bülow, iar acesta le retransmite Guvernului său. Ceea ce este însă și mai semnificativ, este că von Bülow trimite aceste copii, în Octomvrie 1893, la Berlin, deci peste un an după semnarea convențiunii secrete înolte și și că aceste documente apar acuma publicate așijderea în *Grosse Politik* (Vol. VII pag. 183—187). Rezultă deci că Germania s'a ocupat de soarta vitregă a Românilor din Ardeal nu numai, cum poate s'ar crede, pentru că avea tot interesul ca convenția secretă între Austro-Ungaria și România să fie înolită, ci pentru că acest interes a izvorit din convingerea că cele expuse în aceste memorii sunt pe deplin adevărate cum și pentru că Guvernul german se identifică cu expunerile lui Dimitrie Sturdza.

Dăm mai întâiu cuvântul lui von Bülow care în raportul său confidențial către Cancelarul german, Conteul Caprivi, din 16 Octomvrie 1893 ne dă următoarele lămuriri:

„Unul dintre cei mai zeloși și mai consecvenți aderenți ai politiceii triplă-aliată din România, fostul Ministru de externe d-l Dimitrie Sturdza, a redactat asupra diferendelor româno-maghiare două memorii (în original: Notitzen) confidențiale pentru Regele Carol, pe care el le-a predat Majestății Sale înainte cu puține zile. Copia după aceste însemnări, ale căror idei și concluziuni Regele Carol le-a aprobat numai-decât, îmi permit să o adaug în anexă.

„Cum mi se spune aici nu numai din partea Românilor dar și din partea unor Germani și Englezi, cunoscători ai situației din Transilvania și care privesc certurile naționalităților în mod neutral, Guvernul de aici nu are nicio influență asupra Românilor din Ungaria care, în majoritate, își îndreaptă deocamdată privirile în spre Viena. Acele elemente transilvănene care, sub influența asupririi maghiare sau a agitațiilor rusești ar privi acum în spre București, n'ar aștepta aici mântuirea lor nici din partea Guvernului și nici din partea opoziției, ci numai din partea Ligii Culturale, perechea și pendantul societăților culturale ungurești”.

Prmul memoriu al lui Dimitrie Sturdza cuprinde o expunere a situației internaționale generale privitoare la România. Dar se găsesc și

următoarele observări foarte juste asupra politicii de maghiarizare a Transilvaniei:

„Șovinismul maghiar are a mulțumii nașterea și impunerea sa orgolliului exagerat al Maghiarilor care nu înțeleg că Ungaria are în comunitatea statelor europene o situație importantă numai pentru că ea este o parte a Monarhiei habsburgice.

„Stările din Ungaria sunt un pericol care nu trebuie nesocotit, mai ales pentru Regatul României. În caz de război, acesta este chemat să paralizeze o armată rusească, pe câtă vreme atitudinea actuală a Ungurilor va contribui, în asemenea caz, să imobilizeze o armată austro-ungară chiar în Ungaria.

„În România lumea se uită cu îngrijorare la desfășurarea acestei situații.

„Asupra Ungurilor deci, trebuie în așa fel influențat ca ei să renunțe la străduințele lor de a maghiariza cu forța celelalte popoare ale Ungariei.

„Dacă conducătorii Românilor din Ungaria ar trebui să meargă în temelie și dacă Românii ar trebui să se supună jugului maghiar, atunci se poate produce o liniște vremelnică, dar cu atât mai sigur s'ar pregăti în acest fel terenul pentru uneltirile și intrigile rusești”.

Al doilea memoriu, însă, este pe de-a-ntregul dedicat problemei românești din Ardeal, pe care Dimitrie Sturdza o zugrăvește în culori foarte vii.

„Românii din Transilvania și din Ungaria și Românii din ambele Principate dunărene, Moldova și Muntenia, au fost prin secole despărțiți în partea lor politică și s'au dezvoltat independent unul de altul. Este adevărat că au existat raporturi pur culturale referitoare la școală și biserică între Românii de dincoace și de dincolo de Carpați, dar ele nicicând n'au influențat dezvoltarea situației politice. Ambele ramuri ale aceluiași popor, despărțite una din alta, și-au apărut interesele lor naționale în mod independent.

„În diferitele faze ale luptei care a fost impusă Românilor din Ungaria, prin politica de forță a Maghiarilor, aceștia (adică Românii), au acționat cu totul independent și o influențare din partea Regatului n'a avut loc sub nicio formă. Dacă se urmărește cu atenție acțiunea lor în întregime, nimic nu se poate afla ce ar putea fi numit „iredentism”. Din contra, este semnificativ pentru străduințele lor, ceea ce nu poate fi relevat decât de energie, că ei nu fac nimic și nu cer nimic ce ar avea ca scop o desmembrare a Imperiului austro-ungar. Loialitatea, credința și devotamentul lor față de casa domnitoare habsburgică și aderența lor la această Monarhie, ei nu numai că au accentuat-o în

mod solemn, cu orice ocazie, dar au și procedat totdeauna neșovăitor în consecință.

„Dacă ei se opun categoric să fie tratați ca floși în propria lor țară, dacă ei cer egalitate politică cu cetățenii maghiari și aplicarea legii de naționalitate existente, dacă ei în la autonomia bisericilor și a școlilor lor, apărând cu tenacitate strămoșească limba și particularitatea lor națională în contra politicii de maghiarizare, exercitată cu toată energia, atunci în toate aceste cereri legale și motivate nu se găsește nimic ce ar avea un caracteriredentist. Desemnarea necontentită de „iredentă românească”, aplicată la Pesta cu predilecție pentru tot ce stă în legătură cu chestia transilvăneană, este mai de grabă de natură să producă astfel de străduinți, astăzi încă inexistente, decât să pule un zăgaz eficace mișcării astfel cum se prezintă ea în realitate.

„Conflictul care devine tot mai acut între Maghiari și Români, a pornit atât de mult din natura împrejurărilor de acolo (imprejurări) care sunt rezultatul politicii de forță șoviniste, încât ar fi greșit dacă am reduce originea sa, sau felul cum se poartă astăzi lupta împotriva influențelor din Regat. Și tot atât de puțin nimerită este presupunerea că ar fi posibil de a influența pe Românii din Ungaria din partea Regatului, pentru ca ei să fie mai concilianți în legitima apărare, Impusă lor, și ca să capituleze în fața șovinismului maghiar.

„Pe de altă parte este inevitabil ca lupta care devine tot mai aprigă să nu aibă repercusiuni fatale și asupra situației din Regat. Interesul pentru suferințele conaționaliilor din Ungaria este firesc și el nu se poate suprima. Opinia publică este necontentit iritată contra Ungariei, nu numai în urma celor întâmplate dincolo de Carpați și numeroasele elemente care vin în Regat, forțate de stare de lucruri insuportabilă de acolo și care aparțin celor mai diverse profesii ca agricultorii, comercianții și industriași, învățătorii, preoții, etc., toate aceste elemente iau contact direct cu toate straturile populației, trezind pretutindeni ura contra Ungurilor. Astfel, cele mai largi cercuri ale națiunii sunt aduse într'o dispoziție, în care ele văd în Maghiari dușmani cu mult mai aprigi ai Românilor decât în Ruși. Dar pe această cale periculoasă se sapă atitudinea care se impune Regatului României față de Tripla-Allanță, atitudine care pentru a produce efecte are nevoie de concursul întregii națiuni, altfel se deschide năzuințelor politicii rusești în Orient, ușa și poarta”.

În rezumat, dacă savanții maghiari care au creat opul „Slebenbürgen” ar fi consultat și documentele sus citate, documente a căror putere de convingere este de necontestat, suntem de părerea că rezultatele la care ei ar fi ajuns, ar fi fost diametral opuse aceluia pe care

el le dau acum publicității, unilateral și deci greșit informată. Și tot numai astfel Iosef Déer era în drept să susțină în prefață că acești savanți „nici pentru scopurile naționale cele mai evidente nu sunt în stare să înfrumusețeze sau să falsifice faptele”.

Corpus Juris Hungarici, ed. Ofen 1822 Vol. I. pag. 119 urm. cuprinde sub titlul „Sancti Stephani Primi Regis Hungariae Decretorum Liber primus ad Sanctum Emericum Ducem, Caput VI, De acceptance Exterorum et nutrimento Hospitum”, următoarea învățătură pe care Regele Ștefan cel Sfânt al Ungariei, întemeiată de el, o dă fiului său:

„§ 1. In hospitibus et adventis viris tanta inest utilitas, ut digno sexto Regalis dignitatis loco possit haberi.

§ 2. Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines diversaque documenta et arma secum ducunt quae omnia Regiam ornant et magnificant et perterritant exterorum arrogantiam.

§ 3. Nam unius linguae unusque moris Regnum imbecille et fragile est.

§ 4. Propterea jubeo Te, Fili mi, ut bona voluntate illos nutrias et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent”.

Ce cuvinte de înaltă înțelepciune, mai ales acelea din urmă: De aceea îți cer, fiul meu, ca să-l tratezi (adică pe oaspeții veniți din diferite părți) cu bunăvoință și să-l ții în cinste pentru ca el să prefere să ducă viața cu tine împreună decât să locuiască în altă parte.

Numai că Ungurii, ei singuri, au nesocotit aceste cuvinte ale celui mai mare Rege al istoriei lor, când au început „să îndeplinească misiunea lor de a răspândi cultura între națiuni”.

Dr. MAX HACMAN

MARIA BAIULESCU

Fără să vreau, îmi vine să scriu: *Doamna Maria Baiulescu*. Sunt persoane predestinate să fie doamne și matroane, și Maria Baiulescu asta era: *doamnă și matroană*.

N'am cunoscut-o tânără ca vârstă, ci numai tânără ca suflet. Imi preună cu cealaltă fiică aleasă a Brașovului patrician, Elena Popescu, pleacă în vâltoarea deslănțuirii cruciadei contra neopăgânismului, a războiului de desrobire a Neamului umilit anul trecut, astfel că moartea lor trece aproape nebagată în seamă, acum că a început moartea cea mare, a celor mulți.

Totuși va trebui să afle lumea grăbită de azi, care s'a trezit în România-Mare și liberă, cine au fost ziditoarele acestei Români, cine a călit sufletele, le-a trezit la viață românească în țară dușmănoasă, în mijlocul multor primejdii și piedici.

Voiu căuta deci a zugrăvi galeria femeilor meritoase ale Neamului, începând cu această mare dispărută.

În adevăr, e foarte trist că într'o eră de naționalism integral când națiuni mari ca Germania și Italia s'au trezit și ne dau un exemplu măreț, iar Franța e pe cale de a deveni naționalistă, a-și scutura jugul evreo-umanitarist, să existe „Rubrica femeii” în toate ziarele românești în care, pe lângă prețioase sfaturi cosmetice pentru rafinarea și înfrumusețarea fizicului, să se poată citi biografiile celebrităților mondiale Sarah Roosevelt, Ninon de Lenclos, Aspasia sau cutare curtizană mai recentă, cunoștințe de sigur foarte necesare persoanelor în curea cu mersul lumii, pe care le pot găsi însă în atâtea reviste mondene străine și române, dar se va căuta în zadar un cuvânt despre matroanele sau valorile Neamului.

Imi aduc aminte că vorbeam într'o zi în clasă despre meritele Reginei Maria pentru Neamul nostru, în fața mea fiind eleva F., care era și studentă în drept. Cum F., care era foarte expresivă, rămăsese

quasi indiferentă i-am zis: „îmi face impresia că nu cunoști meritele Reginei Maria“ (ne aflăm în era Carol II), la ceea ce F. răspunse: „În adevăr, nu le prea cunosc...“

Să nu ne mirăm deci dacă studentele de familii mai modeste — F. avea atunci trei miniștri în familie — sau tinerele soții și mame de unici copii, care au ca ideal confortul cel mai rafinat și simplificarea vieții spre a-și cruța eforturile și energia pentru plăceri mai personale, nu au găsit timp să adâncească studiul devenirii României-Mari, să cunoască portretele sau chiar biografiile matroanelor și valorilor feminine naționale.

Maria Baiulescu descinde dintr'o familie de fruntași intelectuali brașoveni; s'a născut ca fiica protopopului-profesor Bartolomeu Baiulescu. Studiile și le-a făcut în școalele secundare, română și germană, din Brașov, completate cu lecții particulare, dovedind din copilărie și tinerețe multă râvnă, mult dor de învățatură și înclinări de intelectuală, dotată cu inteligență, pătrundere și talent literar.

Primele încercări literare au fost publicate sub pseudonimul „Sulfina“ în revistele *Vatra* și *Familia*. Au urmat: un volum de poezii *Extaz*, altul de proză *Note și Impresii*, numeroase traduceri și localizări, piese de teatru pentru elevele școalelor secundare: *Vacanța*; *Idilă la țară*; *Un om buclucaș*, etc. A colaborat la *Enciclopedia Română*, la revistele: *Cele Trei Crișuri*, *Transilvania*, *Societatea de Măine*, *Boabe de grâu*, *Ritmuri*, *Buletinul eugenic al „Astrei“*, ziarele: *Gazeta Transilvaniei*, *Tribuna* și *Românul (Arad)*, *Drapelul*, *Epoca*, *Universul*, ș. a.

Conferențiară mult apreciată, a ținut prima conferință în 1896 la Brașov despre „Rolul femeii în societatea de azi“.

În anul 1906 ia conducerea Reuniunii Femeilor Române, amenințată să-și vadă închisă de guvernul ungar Școala de menaj și industrie casnică și o salvează dela desființare.

În 1912, dă ființă Uniunii Femeilor Române, menită să lege într'un mănunchiu puternic toate reuniunile de femei din Transilvania și Ungaria. Este cea mai măreață operă a vieții sale.

În 1916, sub stăpânire vremelnică românească, organizează Societatea pentru Crucea Roșie Română, reface spitalele găsite în stare jalnică.

Activitatea sa pilduitoare în spirit românesc, primejduindu-i libertatea și poate chiar viața, se vede nevoită a se retrage, împreună cu armata română. Pleacă la Iași, unde activează în spitalul condus de

Regina Maria, colaborează la punerea bazei Societății pentru ocrotirea orfanilor din războiu.

După Unire o vedem nelipsită dela marile evenimente naționale.

Reintoarsă la Brașov, înființează o cantină pentru săraci și orfani, orfelinatul Reuniunii Femeilor Române în care adăpostește orfane din războiu, reface Școala Reuniunii, care se etatizează la 1927, ca școală profesională gr. II. Activează intens în Comitetul „Astrei”, înființează și conduce o filială a „Graiului Românesc”, dar preocuparea sa principală este Uniunea Femeilor Române.

A fost distinsă cu numeroase ordine române și străine, având contact cu societăți similare din Franța, Elveția, Belgia și Scandinavia.

Mă voiu ocupa mai mult de Uniunea Femeilor Române, care, în cursul timpului a luat un avânt nebănuit poate nici de aceea din al cărei gând românesc a ieșit.

Primul congres s'a ținut la Brașov în primăvara anului 1913. Erau de față delegate inimoase din întreg Ardealul, Banatul și Bucovina, și câteva surori din Vechiul Regat. Discuțiile n'au depășit unele chestiuni de ordin administrativ și de organizare. Cineva a făcut propunerea ca la congrese să se poarte costumul național, ceea ce a prilejuit o oarecare vioiciune în debateri, unele membre fiind de părere că *nu port național ci rochie cu motive românești* să se poarte. Cineva din public s'a sculat și s'a prezentat într'o asemenea rochie, de aci păreri pro și contra. Astfel timpul cel mai lung a durat această discuție asupra unui subiect atât de important și palpitant.

(Îi rog pe Brașoveni și pe Brașovence să nu se supere pentru această evocare, necesară pentru descrierea evoluției debaterilor congreselor Uniunii, și îi asigur, am memorie foarte bună, că persoanele cari au luat parte nu erau din partea locului).

Al doilea congres a avut loc în 1914 la Sibiu, în sala de festivități a „Astrei”, gazdă fiind Reuniunea femeilor din Sibiu. A fost de față și marea personalitate din lumea feminină a României, doamna Elena Meissner dela Iași cu domnișoara Eleonora Stratiulescu, profesoară meritoasă și conferențiară feministă, doamna Maria Glogoveanu din partea Societății Femeilor Ortodoxe din București, și alte surori din România liberă.

Sexul masculin, deși obișnuit cu nivelul înalt al adunărilor generale ale Reuniunii Femeilor Române, prezidate de mama, a rămas totuși profund impresionat de un număr atât de mare al Româncelor inteligente și inimoase, venite din toate părțile Ardealului la acel „parlament feminin”, cum l-a numit un gazetar din Cluj, iar obiectivele erau deja mult lărgite.

Reuniunea de Muzică a dat un concert cu „Requiemul” de Verdi, iar eu am cântat un program bogat clasic și românesc.

Războiul a venit și a trecut. Brașovencele au avut în special mult de suferit, cele cari n'au ajuns să se refugieze au fost ținute mult timp închise într'un beciu și condamnate pentru sentimentele și faptele lor românești.

Doamna Baiulescu a reușit să treacă „dincolo” și a legat prietenii prețioase la Iași, veșnic preocupată de propășirea și progresul femeii române.

După războiu au intrat în Uniune și societățile feminine din Vechiul Regat și din Basarabia, și primul congres a avut loc la Arad, apoi la Timișoara, Iași, Cernăuți, Craiova, Brașov, Chișinău, București, Constanța, etc. intrunind toate forțele feminine din România-Mare, în frunte cu feministele militante și prețioase: Elena de Reus-Ianculescu, Elena Meissner, Calypso Botez, Isabela Sadoveanu, Alexandrina Cantacuzino, Ella Negruzzi, Ortansa Satmary, Maria Pop, Florica Georgescu, Smara Gheorghiu, Cornelia Emilian, etc. și o pleiadă de femei profesioniste: avocate, femei medici, profesoare, poete, scriitoare, artiste dramatice și lirice, pictore, sculptore, funcționare și studente.

Această armată feminină a contribuit în scurt timp cu conferințe interesante și substanțiale, cu rapoarte amănunțite despre toate activitățile, în care Româncele de după războiu, înarmată și cu studii solide nu numai cu suflet și dor de muncă, cum fusese femeia din Ardealul robit, se avântase cu un elan irezistibil, care i-a adus ca încoronare scoaterea din sclăvia codului Napoleon, (cel care disprețuia femeia și o considera incapabilă de a se conduce singură) și recunoașterea parțială a egalității cu tovarășul său în lupta pentru viață, prin acordarea drepturilor civile.

Uimită și fericită, urmăream nivelul progresând cu pași gigantici al Congreselor Uniunii. Ce deosebire între acestea și congresul în care obiectul cel mai larg debătut fusese costumul în care se vor prezenta delegatele...

Aceste congrese au fost și prilej de cunoaștere a țării și a sursurilor. Din Bucovina, unde am mers în pelerinaj la Putna, până în Munții Apuseni și granița de Vest s'au cunoscut și s'au îmbrățișat Românele, în frunte cu matroanele venerate: inițiatoarea Maria Baiulescu, apoi Maria P. Cosma, Elena Pop-Hossu Longin, Maria de Flondor, Catinca Bârseanu, Sevastia Davidescu născ. Mureșanu, Elena Sabădeanu, Maria Botiș-Ciobanu, Maria Popescu-Bogdan, Veturia Lapedatu,

Florica Gramatovici, împreună cu cele amintite din Vechiul Regat și multe generații dela mai vârstnice până la studentele dornice de a se încadra în această mare mișcare.

Data fiind pregătirea temeinică a femeii din România-Mare — Vechiul Regat fusese printre primele țări care au admis femeile la studiul universitar, pe când în monarhia austro-ungară nu erau admise nici măcar în licee — s'ar putea presupune că inițiativa, crescută în cadrul strâmt al învățământului limitat la strictul necesar al generației sale, s'ar fi simțit stingherită în conducerea unui aparat care cerea o orientare largă și multilaterală, o judecată și soluționare clară și rapidă.

Ei bine, nu a fost așa. Doamna Baiulescu, iubita și de toate și toți venerata Președintă a Uniunii, era președinta născută a acestei alianțe de femei din toate ținuturile, de toate categoriile și gradele de cultură, și nicio propunere, de ordin cât de înalt și științific, nu o găsea nepregătită.

În portul atât de pitoresc al Româncelor din Scheiul Brașovului, onora cu adevărat scaunul prezidențial prin inteligența sa vioae, prin cultura sa multilaterală, prin obișnuința de a primi și sta de vorbă cu persoanele cele mai sus puse. Mi-a spus odată că în tinerețe studia acasă, alături de frații săi, materiile de liceu și facultate, deci era o autodidactă în sensul cel mai înalt și fericit, frații săi fiind unul doctor, celalalt inginer, amândoi oameni de seamă, iar în societate era onorată cu simpatia tuturor, începând cu Regina Maria și Regele Ferdinand și sfetnicii lor din toate partidele, capii Bisericii, profesori universitari, prefecți, primari, armată.

Mult o ajuta și o seninătate sufletească rară, un zâmbet nefățârit, un optimism nedoborât nici de grelele lovituri ale sorții, cum a fost pierderea unicei sale fiice.

Unele congrese au avut o strălucire deosebită prin participarea Augustei Protectoare a Uniunii, Regina legendară care a patronat și stimulat tot ce era progres în România-Mare, făurită în atât de covârșitoare parte și de Ea.

Am avut ocazia să asist la congrese internaționale din marile capitale ale Europei: Londra și Paris, unde se adunau femei din toate părțile lumii, din Islanda până în Turcia, Egipt, Siria, Palestina și India. Era un caleidoscop interesant, discuțiile însă cu nimic mai larg cuprinzătoare, rapoartele cu nimic mai doveditoare de o autoritate mai superioară în slujba omenirii, decât la congresele conduse de Maria Baiulescu. Din contră, frumusețea caldă sufletească și trupească și bu-

nătatea celei mai maiestuoase și fermecătoare Regine le dădea o aureolă de care nu se puteau bucura alte țări și alte alianțe feminine.

Anii treceau parcă fără a lăsa urme în fizicul și temperamentul Mariei Baiulescu.

Am întâlnit-o pentru ultima oară acum trei ani lângă cosciugul în care culcaseră pe Cea mult adorată de noi două...

Am ingenunchiat alături de dânsa, cu inima grea de lacrimi nescicate.

Acum a plecat și dânsa, la vârsta patriarhală de 81 ani.

Vremurile sunt iar destin. Vieța noastră a furnicilor și a albinelor nu are nicio importanță. Rostul omenirii e mare, e covârșitor. În alte zile Maria Baiulescu ar fi fost condusă la locul de odihnă de toate surorile sale din Patrie, pe care le-a condus atât de frumos în vieța.

Ne va ierta că a trebuit să o lăsăm singură.

Dar să-i închinăm mult timp încă gânduri pline de dragostea și lumina pe care a răspindit-o din belșug în vieța ei pământească, și care îi vor aduce multă bucurie în lumea cerească, răsplătitoarea tuturor celor ce și-au pus ființa în slujba unui ideal.

LUCIA COSMA

AJUTORUL ROMÂNILOR ARDELENI PENTRU RANIȚII RAZBOIULUI INDEPENDENȚEI

Ajunsă demult la conștiința unității neamului, în plină luptă îndârjită împotriva politicii de stat, România ardeleană vedea în războiul pentru independență începutul procesului de emancipare și de afirmare în politica europeană a *tuturor* Românilor, întâiul pas hotărît spre realizarea — încă îndepărtată — a Unirii, în a cărei înfăptuire începuse să creadă. Pentru ea luptele dela Plevna nu însemnau războiul numai al Țării libere, ci al neamului întreg, la care fiecare fiu al său trebuia să ia parte, oriunde s'ar afla, așa cum îl ajutau puterile. Olițeri demisionați din armata austro-ungară — ca Moise Groza —, țărani din Țara Bârsei și Oltului, trecuți prin vama cucului și înrolați voluntari în armata lui Vodă Carol, medici români ardeleni,¹⁾ veniți să ser-

1) Numărul medicilor români ardeleni, stabiliți în Țară, care au lucrat în spitalele de zonă interioară, a fost mare: vreo 12—15. Între ei găsim nume remarcabile, ca doctorii Ioachim Drăgescu (Craiova), Constantin Gh. Nica (București), Ioan Arsenie (Brăila), etc. În serviciul sanitar *de pe front* am putut afla trei ardeleni: Gheorghe Diamandi din Brașov, doctor de Viena, din 1876, s'a înrolat voluntar și a luat parte la campania din fața Plevnei. Făgărășanul Nicolae Grancea, student al Facultății de Medicină din București — a fost promovat doctor mai târziu, în 1889, — a făcut campania ca subchirurg la trupă. La atacul Griviței a însoțit vestitul batalion 2 Vânători până în tranșeele redutei. Pe când dădea ajutor unui rănit, îl lovi un glonte în mână și abdomen. Pentru vitejia sa fu decorat pe câmpul de luptă cu „Virtutea Militară” și „Steaua României”. Într'o corespondență asupra luptei dela Grivița, în care vorbește pe larg despre vrednicia și spiritul de jertfă al medicilor militari români, corespondentul ziarului *Die Presse*, Lichtenstaedt, menționează în special eroismul lui Grancea, care după rănirea sa a rămas mai departe în linie, până când a putut să mai fie de folos! (Cf. *Sieb. Deutsches Tageblatt*, 22 Sept. și *Familia*, 18/30 Sept. 1877). N. Grancea a murit în 4 Ian. 1891 în București în etate de 40 ani, ca medic militar activ (medic de batalion cl. II). Asistentul de farmacie Adam Hențiescu din Râșca (Baia-de-Criș), în etate de 21 de ani, s'a înrolat voluntar în batalionul 2 Vânători, cu gradul de caporal; luă parte la atacul Griviței, unde fu rănit. După aceea fu trecut la serviciul sanitar, cu gradul de subfarmacist. Ca om bătrân, de 60 ani, a mers în războiul de întregire cu trupele românești în Moldova († în București la 9 Aprilie 1925).

vească sub ordinele lui Carol Davila, au luat parte vitejește la operațiile de pe malul Dunării și de pe câmpul de bătaie al Bulgariei. Presa românească din Ardeal urmărea cu pasiune epopea dela Grivița și Smârdan, Rahova și Plevna, își informa amănunțit cetitorii și polemiza înfocat cu cea maghiară, dușmănoasă Românilor și de rea credință în știrile pe cari le transmitea. Dela micile afirmări naive ale elevilor școalelor noastre și chefurile celebre ale Brașovenilor la restaurantul „Grivița”, cari se repetau la fiecare victorie a armatelor române, până la demonstrațiile demne ale studenților români din Viena și Graz, la articolele învăpăiate și curajoase ale Mureșenilor în *Gazeta Transilvaniei*, toate manifestările Românilor ardeleni erau prilejuri să își arate cu orice preț mândria, nădejdea și credința lor. Mare a fost în urmările sale la populația băștinașă a Ardealului răsunetul vitejiei și izbânzilor românești din 1877—78.¹⁾

Participarea activă la renașterea din foc și sânge a neamului nu s'a arătat însă numai prin lupta voluntarilor ardeleni pe câmpul de războiu, ci și printr'o acțiune solidară acasă, pornită și dusă la bun sfârșit în toate meleagurile Ardealului și Banatului, pentru ajutorarea ostașilor români în luptă. În ciuda tuturor greutăților și opreliștilor meschine, contribuția ardeleană a fost mare, continuă, jertfelnică și demnă.

O putem urmări, pas cu pas, în presa contimporană din Transilvania: înregistrată entuziasmat de cea românească, obiectiv și adesea binevoitor de cea germană, cu amărăciune și uneori chiar cu ură de cea... oficială.²⁾

¹⁾ Cf., între altele, și Sextil Pușcariu: *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, București, Cartea Rom., 1927, 36 p. 8^o.

²⁾ Materialul documentar din presa contimporană a fost strâns și publicat în următoarele teze de doctorat, lucrate la Institutul de Istoria Medicinii din Cluj:

1. Gheorghe Pintilie: *Știri contimporane din Țară despre serviciul sanitar în războiul din 1877—78*. — Teza Nr. 878, Cluj, Tip. Cartea Rom., 1935, 24 p. 8^o.

2. Adrian C. Mucuța: *Știri din unele periodice românești ardeleni despre îngrijirea răniților în războiul din 1877—78*. — Teza Nr. 895, Cluj, Tip. Transilvania, 1935, 28 p. 8^o.

3. Viorel Gligore: *Știri medicale și sanitare din războiul independenței în „Gazeta Transilvaniei” din Brașov*. — Teza Nr. 889, Cluj, Tip. Ardealul, 1935, 32 p. 8^o.

4. Richard Kepp: *Știri medicale și sanitare din războiul independenței în gazetele săsești din Ardeal*. — Teza Nr. 925, Cluj, Tip. Transilvania, 1935, 42 p. 8^o.

5. Iuliu Szent-Pály: *Știri contimporane din gazetele maghiare clujene pentru o istorie sanitară a războiului 1877—78*. — Teza Nr. 869, Cluj, Tip. Grafic Record, 1935, 28 p. 8^o.

6. Géza Vitályos: *Știri din presa medicală contimporană maghiară despre serviciul sanitar militar în războiul din 1877—78*. — Teza Nr. 783, Cluj, Tip. Transilvania, 1934, 27 p. 8^o.

7. Maurițiu Schapira: *Serviciul sanitar român în 1877—78 descris de specialiști străini*. — Teza Nr. 856, Cluj, Tip. Orient, 1935, 19 p. 8^o.

Se pare că inițiativa a pornit din Sibiu. Indată după intrarea României în războiu *Telegraful Român* din 17 Mai 1877 st. n.¹⁾ publică un proces verbal despre constituirea unui comitet de doamne sibiene, care va strânge ofrande pentru ostașii români răniți și pentru văduvele și orfanii războiului. Președintă era doamna Iudita Măcelariu (soția lui Ilie Măcelariu), vicepreședintă doamna Maria Hannia (soția directorului Seminarului Andreian Ioan Hannia), casieră doamna Agnes Popa (soția avocatului Popa-Calicul), secretare doamnele Caliope Boiu (soția părintelui Zaharia Boiu) și Maria Cosma (soția lui Partenie Cosma). Membre în comitet erau doamnele Ioana Bădilă, Ana Bechnițiu, Eleftera Cristea, Maria Cunțanu, Sabina Brote, Ana Hodoșiu, Ana Moga, Alexandrina Mateiu, Hermina Pecurariu, Iosefina Pascheviciu-Dunca, Elena Popescu și Iosefina Răcuciu.²⁾

¹⁾ Pentru ca să evit orice confuzie în cronologie, am rectificat toate datele la stilul nou.

²⁾ Pentru cel ce urmărește evoluția vieții românești din Ardealul veacului trecut, aceste nume nu sunt necunoscute. Sunt doamne ale căror muncă și fapte rămân înscrise în istoria reuniunilor noastre de femei cu litere de aur, care au avut un rol de seamă în mișcarea noastră culturală și — îndrăznesc să afirm, — uneori *hotărîtor* în eforturile de emancipare socială (școalele de gospodărie, masa studenților, etc., etc.) ale Românimii; vrednice soții ale unor luptători demni și neînfricați, ele știau printr'o muncă de albină, prin resemnare și chibzuință, să dea în căsnicia lor atmosfera de reculegere și sprijinul moral (și *material*, atât de necesar într'o vreme când bogății nu prea se găseau la frunțașii noștri!), de care ei aveau nevoie în eforturile lor neîntreruptă și istovitoare. Mame duioase, dar și severe, cu intuiție pedagogică înăscută, entuziaste și totuși cumpătate în gest și vorbă, ele au știut să crească generația de bărbați și femei care au înfăptuit Unirea. Fără liceu, fără bacalaureat și diplomă universitară, aceste soții și mame minunate, hărțuite în munca lor casnică, active și creatoare în reuniunile lor de doamne, au știut să-și formeze o cultură uimitoare, să-și desvolte aptitudinile artistice și literare; aveau întotdeauna vreme pentru o lectură serioasă și să învețe să vorbească perfect franțuzește și nemțește. Nivelul înalt al culturii lor le-a impus în societatea compatrioților de alt neam și le-a permis să joace un mare rol în manifestările noastre artistice (reuniunile de cântări, expozițiile de artă populară, etc.).

O istorie completă a contribuției femeilor române din Transilvania și Banat la emanciparea neamului nu s'a scris încă; necesitatea ei se impune. Poate că atunci, când ea va exista, ne vom da seama că suntem datori să-i ridicăm un monument *femeii ardeleni*.

Dintre toate doamnele amintite în aceste rânduri trăiesc azi — după cât știu — în plină vigoare a trupului și a sufletului, numai două: Maria Cosma născ. Roman (Sibiu) și Ana Moga născ. Bologa (Arad).

Apelul doamnei Iudita Măcelariu are următorul text :

„In urma conflagrațiunii din Orientul Europei, conflagrațiune ce are să atingă și a atins pe frații noștri și surorile noastre din România, noi, conduse de simțul inimei noastre și inspirate totdeauna de instinctul sublim al umanității, nu putem sta indiferente la ceea ce frații și surorile noastre și sângele nostru, vor avea de îndurat în această mare dramă ce se prepară și s'a început deja pe frumoasele, istoricele și de vechiu sânge fumegândele țărături ale Danubiului. Simțul de fiice, mame și surori ne impune această dorință de a veni într'ajutorul ostașilor răniți și în ușurarea suferințelor familiilor acelor ostași, care au căzut sau vor cădea în luptă.

Am format un comitet.

Inima noastră totdeauna tremură și se apasă de durere când auzim că se face rezel, pentru că ne doare pentru sângele ce se varsă prin puterea armelor. Dar când rezelul este inevitabil, atunci inima noastră se deschide și strigă ajutor.

Să ne întrunim cu toatele într'u a aduce sacrificii pentru scump sângele nostru și pentru sacra noastră religie.

Invităm pe toate Românele, surori ale noastre, ca să binevoiască a-și aduce fiecare obolul sau oferte: bani, scame, fășii de pânză, flanel, tifon, etc.

Fășia de pânză să aibă lățime de 6—12 cm., lungime 4—15 coți.

Fășia de flanel: Flanele fine și nouă.

Fășia de tifon: Fășie de tifon nou, lungime 8 coți, lățime 6—12 cm.

Triangule din pânză nouă sau veche.

Comprese, scamă, cearceafuri.

17 Mai 1877.

Președintă: *Iudita Măcelariu*“

Apelul este imediat răspândit de *Gazeta Transilvaniei* din Brașov și celelalte periodice ardeleni și de gazetele săsești *Hermannstädter Zeitung* și *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. *Gazeta* adaugă în 20 Mai următoarele rânduri:

„Sunt 8 luni de când femeile compatrioate maghiare prepară cu mare zel scame, bandaje și alte obiecte, necesare la vindecarea soldăției turcești, rănite în bătălii.

Această activitate nu numai pur umanitară, ci totodată și frățescă a damelor maghiare a fost primită cu mulțumire de către guvernul turc și generalul armatei otomane.

Femeile noastre în Transilvania, Ungaria și Bucovina s'au simțit până acum obligate a da ascultare simțămintelor de milă și durere, de câteori arma noastră imperială își varsă sângele, ca în 1848—49, 1859, 1864, 1866, în care campanii se aflau și fiii lor, cu miile și zecile de mii. Astăzi, în aceste zile de probă și criză supremă, se văd și femeile noastre ajunse în pozițiunea femeilor maghiare, de a spăla și lega ranele acelor ostași români, frați ai noștri mai mult decât Maghiarii și Turcii, care frați provocați și trași în luptă de către Otomani, se bat și varsă sângele, nu din vreo vanitate și trufie, ci în sensul cel mai strâns al cuvântului pentru existența patriei și a națiunii, pentru libertate contra vechei tiranii sălbatice, care prefăcuse patria lor de atâtea ori într'un mormânt universal.

Toate actele publice, precum și evenimentele zilelor din urmă ne pot convinge pe toți că România este decisă a-și apăra existența și drepturile sale până la marginile extreme. Dacă nu am avea altă probă despre ferma deciziune a locuitorilor

țării de a se apăra pe viață și pe moarte, ne-ar fi deajuns acele liste lungi de oferte extraordinare, în cai frumoși, până acum peste 2 mii, în bani, nutreț, adică fân, paie, orz, ovăz și grâu, vin și vinars, care curge neîncetat din toate regiunile țării de bună voie, așa că legea rechizițiilor uzitată în toate staturile, votată și în România, se aplică mult mai puțin decât se temeau unii.

Încât pentru femeile române iată Societatea Crucii Roșii, înființată în București, cu ambulanțele și spitalele sale, iată însă și societatea nobilelor femei, înființată în a doua capitală de către damele din cele mai de frunte familii ale Moldovii, cu scopul respicat în cinci puncte ale programei sale. Scurt, națiunea întregă, bărbați și femei, juni și june, s'au decis a sacrifica totul, avere, sănătate, viață, pentru salvarea celor mai sublime bunuri din lume.

Față de aceste evenimente este peste puțință ca femeile noastre de dincoace de Carpați să mai rămână îndărătul femeilor maghiare, sârbe, în manifestarea prin fapta compătimirii și a durerii sufletești către acei bravi ostași, loviți de gloanțe, ruși în bucăți de bombe și granate, tăiați de sabie, călcați, răniți, etc.

Onoarea inițiativei este a femeilor din Sibiu, de unde primirăm încă de Vineri știrea telegrafică despre înființarea unui comitet de dame".

Nici Brașovenii nu întârzie la datorie. În acelaș număr al *Gazetei* președintele comitetului Românilor din Brașov Diamandi I. Manole, împreună cu N. T. Ciurcu, Dr. I. Lepădatu, Ienciovici, Aron Densușianu, protopopul I. Petric, Constantin Steriu, Ion Stinghe, preotul Bartolomei Baiulescu și alții, chiamă obștea la jertfă. *In prima zi se adună dela 78 inși 7540 franci aur*, fapt înregistrat cu bucurie de *Gazeta* și cu cuvinte de laudă de *Kronstädter Zeitung*.¹⁾ În fruntea donatorilor stau Dimitrie Stănescu cu 2000 franci (aur!), Diamandi Manole cu 1000 fr. și Ion Sotir cu 500 fr.

În aceeași zi (20 Mai) *Familia* lui Iosif Vulcan, în Budapesta, publică următoarele rânduri, scrise din Craiova de Ardeleanul Dr. I. Drăgescu:

„Pe aici toată lumea lucrează: damele fac scame, bandaje și contribuesc, care după puteri pentru oștire. Bărbații se înrolează sub drapel,

¹⁾ Chitanța Crucii Roșii Române din 17 Mai st. n. 1877:

„București, 17 Mai 1877. Domnului Manole Diamandi, președintele comitetului român din Brașov, constituit pentru ajutorarea soldaților răniți din România! Domnule Președinte! În ziua de ieri am primit scrisoarea D-ei Voastre cu data de 13 Mai a. c. (st. v.), împreună cu un pachet de napoleoni în valoare de 7125 fiorini, pe care ia-ți trimis. Vă rugăm Domnule Președinte să exprimați fraților din Brașov recunoștința vie a Comitetului „Crucea Roșie” și în special cea a subsemnaților, pentru această donațiune; nu numai suma însemnată a donațiunii, ci în special *iușeala faptului arată dovada clară a simpatiei și a dragostei*. Anexând recipisa casieriei Nr. 240 despre primirea banilor, Vă rugăm Domnule Președinte, să primiți... etc.

„Ași dori și sper că voi fi înțeles ; așa dori ca și la D-voastră doamnele să formeze un comitet, carele să strângă oferte, fie în bani, fie în scame și să le trimită la adresa subsemnatului în Craiova.

„Când noi suntem în pericolul de a ne vărsa sângele pentru drept și libertate, surorile noastre de peste munți nu pot, nu trebuie să steie nepăsătoare.“

Dar entuziasmul Românilor ardeleni nu era pe placul stăpânirii. Ungurii erau cu totul de partea Turcilor. Intrarea în războiu a României îi neliniștea. Știau ei pentru ce ! Judecând cu dreptate, trebuie să admitem că, din punctul lor de vedere, îngrijorarea era motivată. Pe plan politic simpatiile lor se manifestau în polemici gazetărești, notițe tendențioase, demonstrații ale tinerimii, trimiteri de spade de onoare la Constantinopol, supravegherea și șicanarea Românilor ardeleni, culminând în încercarea Săcuilor, zădărnicită de oștirea imperială, să organizeze o incursiune armată în România ; pe plan umanitar în trimeterea de ajutoare Semilunei roșii — și interzicerea funcționării comitetelor românești din Sibiu și Brașov.

Alături de presa din Budapesta, ziarele *Kelet* și *Magyar Polgár* din Cluj excelau prin știrile și campaniile lor.¹⁾ Apelurile pentru ajutorarea Turcilor încep în Iunie 1877 : Medicii maghiari să meargă în Turcia. Ele se repetă tot mai insistent. În Budapesta un comitet de acțiune pentru Turci, alcătuit din 20 personalități marcante, lansează un vibrant apel (*Sieb.-Deutsches Tageblatt*, 6 Iunie 1877). Se înființează la consulatul turc un birou pentru coordonarea acțiunii. (*Gyógyászat*, 28 VII, 4 VIII, 11 VIII, *Magyar Polgár* din Cluj, 11 VIII 1877.) La băile Corund, în Săcuime, doctorul Vajna aranjează o serată, „ca și frecventatorii acestei băi să dea dovadă de simpatia națiunii maghiare față de națiunea turcă“, colectându-se 114 fiorini și 50 creițari. (*Magyar*

¹⁾ Câteva specimene :

Kelet, Cluj, 17 Iulie 1877 : Situația armatei române e mizerabilă. Oamenii mor de foame, slăbiți de mâncări rele, murdărie, oboseală și boli epidemice.

Ibidem, 26 Iulie 1877 : Soldații români merg în foc goi și flămânzi.

Ibidem, 15 Sept. 1877 : Mare panică în România. Nu sunt locuri în spitale pentru răniți.

Magyar Polgár, Cluj, 20 Aug. 1877 : Cadavre neîngropate, aerul infectat. Holeră la Iași.

Kelet, 30 Oct. 1877 : Românii înfrânți la Grivița, panică în România, din cauza soartei triste a armatei. Majoritatea soldaților români cu picioarele înghețate. Încălțăminte mizerabilă, mulți bolnavi.

Ibidem, 4 Nov. 1877 : În Ploești 32.000 soldați bolnavi, între care 20.000 cu boli venerice (!!).

Ibidem, 9 Nov. 1877 : Mizerie mare la Plevna.

Ibidem, 14 Dec. 1877 : Rușii au intrat în Plevna. (Nici vorbă despre Români !)

Polgár, 11 VIII.) *Hermannstädter Zeitung* din 28 August menționează că au început în *toată Ungaria* colecte cu rezultate bune, pentru răniții turci. Reuniunea femeilor maghiare din Odorheiu a strâns 87 fiorini 72 creișari (31 August). În Brașov ofrandele pentru răniții turci se trimit lui Ernest Efendi, în Str. Porții 554 (*Kronst. Zeitung*, 14 Sept.). Serată în Târgu-Mureș pentru Turci: 19 fiorini; trei colecte în Cluj, rezultatul ultimei 207 fiorini (*Kelet*, 13 și 29 XI. 1877). Nou apel în Budapesta (*Kelet*, 26 I. 1878). Presa din capitala Ungariei dă seamă de numeroase acțiuni similare în restul țării. Pretutindeni societatea maghiară lucrează nestingherită la ajutorarea Turcilor, până târziu în 1878, ceea ce nu împiedică autoritățile să încerce să zădărnicească colectele românești.

Chiar după lansarea întâielor apeluri românești din Brașov și Sibiu, *Gazeta* din 31 Mai constată că ziarele maghiare aduc știri senzaționale și tendențioase în legătură cu inițiativa celor două comitete. *Kelet* scrie la începutul lui Iunie că *nu se poate tolera ajutorarea unei armate* (de notat, e vorba de răniți!) *care poate aduce în primejdie chiar existența Ungariei, a unor soldați cari, vindecați, ar putea să ridice arma împotriva ei.* (*Gazeta Trans.*, 3 VI). Consecința: Primăria Brașov trage la răspundere pe Diamandi Manole pentru apelul lansat și comitele suprem (prefect) al județului Sibiu comunică cu adresa Nr. 396 din 30 Mai 1877 doamnei Iudita Măcelariu că, deși ajutorarea răniților este o faptă umanitară și frumoasă, totuși din punct de vedere al statului trebuie făcută astfel, încât principiul de neutralitate să nu fie vătămat, *deci nu se poate admite constituirea comitetelor, ci numai acțiunile individuale ale persoanelor particulare.* *Kelet* din 23 Mai notează cu satisfacție această măsură, care nu s'a luat numai în Sibiu și Brașov, ci pretutindenea în Ardeal unde începuseră să se constituie comitete românești. *Magyar Polgár* (8 Iunie) aduce o notă sarcastică: Cu ocazia jubileului de 100 de ani al Episcopiei din Oradea avocatul Roman — fratele deputatului Alex. Roman — a colectat 102 fiorini pentru răniții români, o doamnă „Veturia” a donat singură 500 fiorini; „banii se adună cu incetul, dar de unde să se ia răniții români?” (sic!)

Reacțiunea presei românești e vehementă. Articole, polemici, note în toate periodicele noastre demască fariseismul argumentației oficiale. *Gazeta* din 26 Mai aduce știrea că din Germania „Comitetul pentru ajutorarea răniților” trimite la București 3 trenuri sanitare complet echipate și adaugă: „Ce zice la aceasta domnul Tisza, care susține că este incompatibil cu neutralitatea unui stat ca să permită a se înființa comitete filantropice pentru ajutorarea răniților în rezel?” În 29 Mai

se notează faptul că ordinul de disolvare „începe să devie o cauză celebră, comentată de ziarele franceze și germane”, că vreo 50 ziare maghiare „publică cu satisfacție disolvarea și o proclamație inflăcărată, în care spun curat că sângele turcesc... se varsă... și pentru Maghiari”, în sfârșit că „s'au înființat comitete (românești) în toată țara” dar „guvernul ungar le-a oprit ca o trădare de patrie”. „Orice acțiune românească trebuie suprimată în germene, — axioma domniei maghiare” (12 Iunie).

A doua zi după disolvare, într'o adresă (din 1 Iunie 1877) către prefectul județului Sibiu, demnă și bine motivată, pe care gazetele românești și *Sieb. D. Tageblatt* o publică în extenso, doamna Iudita Măcelariu protestează. Iată rezumatul acestui document:

Dând ascultare ordinului primit, am încetat activitatea în comitet, dar îmi țin de datorie să arăt că el nu e demn de un stat civilizat și deci să cer dela Ministerul de Interne revocarea lui. În războiul franco-german și turco-sârb au existat în toate statele civilizate neutre comitete pentru ajutorarea răniților, ba chiar s'au ținut și întruniri politice în cari s'a manifestat pentru beligeranți. În țara noastră (Ungaria) se arată pretutindenea, nestingherit, simpatia poporului maghiar și chiar și a autorităților pentru Turci. În capitală și în provincie s'au constituit comitete pentru ajutorarea răniților turci, în capitală au fost și entuziaste manifestări politice pentru softalele turcești, în care, sub ochii autorităților, s'au debitat provocări la adresa adversarilor Turciei. Dacă guvernul n'a găsit că aceste gesturi sunt împotriva neutralității, cum s'ar putea ca activitatea nepolitică, pur umanitară a unor comitete de doamne să fie încriminată? *Oare aceste comitete nu pot fi lăsate să lucreze în voie, fiindcă ele activează pentru Români în suferință?* Statul nostru are raporturi prietenești atât cu România cât și cu Turcia; dacă nu este o crimă să ai simpatii pentru Turci, nu poate fi o crimă când femeile române își arată mila și simpatia lor pentru cei în care curge același sânge! *Dimpotrivă, oprirea activității comitetelor românești este o violare a neutralității.* Cred deci că de dragul unor ziare înfierbântate și pătimase guvernul nu va putea să mențină o dispoziție contrară sentimentului de umanitate și potrivnică reputației unui stat civilizat. De aceea Ministerul este rugat să revoace ordinul.

Remarcabilă e atitudinea presei săsești, revoltată și ea de samavolnicia guvernului. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* și *Hermannstädter Zeitung* o comentează cu sarcasm. Iată de pildă notițele din 30 și 31 Mai 1877:

„Das hiesige rumänische Damenkomitee, welches zu Gunsten der rumänischen Verwundeten sich gebildet hat, ist, wie wir aus sicherster Quelle entnehmen, durch

den Minister des Innern aufgelöst und das Sammeln zu diesem Zwecke verboten worden, angeblich weil die Neutralität der Monarchie dadurch verletzt würde. Dagegen hat sich unter den Augen der Regierung ein Hilfs-Komitee für die türkischen Verwundeten konstituiert. Ja, Bauer, das ist etwas anderes!"

„*Se non e vero, e ben trovato*. Nachdem das Sammeln für die rumänischen Verwundeten dem hiesigen Damenkomitee seitens der Regierung verboten wurde, hat sich letzteres, einem Gerücht zufolge, entschlossen, für ein Denkmal zu sammeln, welches dem letzten Türken in Europa zu errichten wäre. Für die Türken sammeln ist ja erlaubt“.

„*Auflösung der rumänischen Hilfskomitees*: Sämtliche rumänische Hilfskomitees, die sich im Lande, wie in Hermannstadt, Kronstadt, Klausenburg u. a. a. O. zu Gunsten der rumänischen Verwundeten gebildet hatten, sind durch ministeriellen Befehl Tisza-s aufgelöst worden. Der ministeriellen Befehl macht dabei die feine Unterscheidung, dass es einzelnen Privaten gestattet sei, unter Aufsicht und Kontrolle der Behörde Sammlungen zu rein humanitären Zwecken, also auch zu Gunsten von Verwundeten zu veranstalten. Wir raten jedem Rumänen, über die Frage, *wie er als Privater, etwa mit dem Komitatshaiduken and der Seite, Sammlungen einleiten könne*, sich ein Privatissimum bei dem Hilfskomitee für die türkischen Verwundeten zu holen“.

Ca un corolar *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* publică în același număr știrea că *la Budapesta s'a înființat un comitet central pentru ajutorarea răniților turci, cu subcomitete în toată țara*. Intr'adevăr, culmea ipocriziei! Subiect bun pentru o satiră.

Cocoșul-roșu al lui Iosif Pușcariu din Brașov, „foaie umoristică poporală cu ilustrațiuni“, care în tot timpul conflictului oriental secunda presa noastră politică cu arma satirei,¹⁾ pe lângă mici glume, mai mult sau mai puțin reușite la adresa „ucazului“, dă în numărul din 10 Iunie următoarea poezie:

La ucazul pentru disolvarea comitetelor

Când barbarul moslemin
Varsă sângele creștin
Mai întâi în Kecskemét
S'a făcut un comitet.

Cu ton mândru 'nfumurat
Kecskemétu-a apelat
La Zombor și Debretin,
Bács-Bodrog și Seghedin.

Din Buceci și până'n Laita
O băsadă da de-a raita:
„Semiluna o să piară“,
„Dați cu toții la hotară!“

„Turcul cu maghiaru-i rudă“,
„După mămăliga crudă“:
„Neamul nostru ni se stânge“
„Inecat în al său sânge!“

„Hai să facem comitete“,
„Intruniri cu marafete“,
„Și tot pintenul maghiar“
„Să concure c'un denar“.

„N'avem poli, n'avem patace“,
„Asta n'are mult a face“:
„Avem bumbi pe la talmale“
„Cum și alte dranganale“,

¹⁾ E de notat că mai târziu „Cocoșul-Roșu“ a publicat câteva corespondențe foarte interesante dela Plevna, scrise cu umor, dar în fond foarte serioase, care după stilul lor par a fi trimise chiar de *Moise Groza*.

„Avem pene, avem șinoare”,
 „Avem pinteni la picioare;”
 „Când e vorba și de sdrențe”
 „Astea sunt în abundențe”.

„Pe la sat, pe la oraș”
 „Vom cruța din papricaș”
 „Și 'ntr'o cauză prea măreață”
 „Chiar și bechea din mustață”.

„Vom cruța și vom dona”
 „Și pe frați i-om ajuta”,
 „Ca barăt-ul, musulmanul”,
 „Să-și incrunte iataganul!”

Și cu vorbe mari și late
 Prin orașe și prin sate
 Și-au făcut deci comitete
 Și 'ntruniri cu marafete.

Atunci nime n'a aflat
 Că asta nu e ertat,
 Ci cu toții se 'ntreceau,
 Pentru Turci contribuiau.

Dar acum când și Românul
 A prins spada, înarmat
 Să zdrobească pe păgânul
 Ce de secolii l-a călcat,

Când Românii din Carpați
 Vrând să facă pentru frați
 Oarecare mici colecte,
 Au pus și ei comitete,

Spaimă, frică, groază mare
 S'a lătit printre hotare,
 Că se face-o împărăție
 Zisă Daco-România.

Un ucuz, ce-a detunat
 Ca o bombă, a disolvat
 Comitetele române
 Contra oștilor păgâne.

Unul face tot ce-i place,
 Altul ia la bobărnace!
 Dar mai bine deocamdată
 Să lăsăm treaba 'ncurcată!

Când în 18 Iunie 1877 se află că Ministerul de interne a respins contestația doamnei Iudita Măcelariu, lumea și presa românească schimbă macazul. Lozinca este: *Nu ni se permite funcționarea comitetelor — vom face colecte individuale!* Acțiunea nu suferă nicio întârziere, opera întreprinsă este dusă mai departe.

Gazeta din 12 Iunie publică un nou

„Apel la Români”

„Guvernul maghiar a desființat comitetul înființat pentru primirea ofrandelor în favoarea fraților noștri din România, răniți în război. Inșă simțământul umanității, iubirea și legătura de sânge nu se disolvă decât odată cu viața. În numele acestor înalte și sfinte sentimente noi ca *particulari* venim a apela pentru ajutorarea fraților noștri răniți în război, la toți aceia în al căror piept bate o fierbinte inimă de Român, la toți aceia în al căror nobil sân arde focul sacru al umanității, la toți aceia cari pentru onoarea secolului în care trăim, doresc triumful civilizației contra barbarismului.

Dacă iubirea frățească ne face să implorăm dela Cel de sus, ca frații noștri din România să se întoarcă de pe câmpul de onoare încărcăți de izbândă și glorie, aceeași iubire ne impune a veni în ajutorul acelora, cari au căzut pentru gloria și viitorul neamului românesc.

Români!

Nu numai îndatogirea sângelui, nu numai vocea carității cere dela noi acest ajutor, aceasta o pretinde înaltul obligament ce ni-l impune civilizația. Secoli întregi au luptat frații noștri din România, pentru lumină și lege contra barbarismului, un Mircea, un Ștefan, un Mihai au trăit și au murit cu arma în mână, la porțile Eu-

ropei, înfrângând potopul barbariei și al intunecului. Martoră este istoria că toate popoarele luminate ale Europei au admirat și binecuvântat în acești eroi ai Românilor totodată și pe cavalerii eroi ai creștinismului.

S'ar putea acum, Români, ca noi cei mai de aproape ai lor, noi *asupra cărora încă s'au răsfânt razele binefăcătoare ale victoriei lor*, noi să rămânem nepăsători față de aceia, care vin a continua opera începută de glorioșii lor strămoși? Urmașii noștri ar putea scrie cu drept cuvânt pe mormintele noastre :

Nepăsători de suferințele fraților voștri,

Voi ați pângărit numele ce l-ați purtat.

Apelăm deci la toți Români dintre Tisa și Carpați, la june și bătrân, la avut și la sărac, a da fiecare obolul său pentru alinarea suferințelor fraților noștri din România, răniți în război. Apelăm cu deosebire la tine junime română, garanța viitorului și vasul de aur al simțemintelor nealterate.

Adu-ți aminte că antecesorii tăi au pus o pagină de aur în analele poporului român.

Ia, junime, și de astădată apostolatul pentru a propaga ideea cea mai sfântă, simțul cel mai blând și mai dulce, de a alina suferințele celui ce a rămas pe câmpul de război".

Brașov, 9 Iunie 1877.

Ion Petric, protopop

N. Străvoiu

Diamandi I. Manole

Ioan T. Popovici

D. Ionciovici

N. Baboianu

Dr. Ion Neagoie

N. T. Ciurcu

Aron Densușianu

Ion Lengeru

Dr. I. Lepădatu

Constantin Popazu

Gheorghe Barițiu

Gheorghe B. Popp

Constantin Nicolau

Iacob Mureșan

În ziare și reviste, pe lângă raportagii entuziaste de pe câmpul de luptă, abundă și se tot repetă, ca un îndemn, știrile despre serviciul sanitar român de pe front și din zona interioară, despre acțiunea și înlăptuirile Crucii Roșii Române și ale Comitetului de doamne din Iași, mai ales însă despre neostenita străduință a Doamnei Elisabeta, „Mama răniților“. Din toate orașele Ardealului și Banatului vin regulat dări de seamă asupra colectelor în bani și materiale.

Mama mea, în 1877 elevă în școala primară, îmi povestește că doamnele române se întruneau zilnic și lucrau la pansamente și rufe, ducând la aceste sindrofii și copilele, care făceau din pânzeturi vechi, cu mânuțele lor, scame pentru răniți. Doamna Ana Moga din Arad îmi scrie : „Imi aduc aminte că toate doamnele făceau șarpie¹⁾ și adunau contribuții benevole, care erau trimise în Capitală; era o activitate febrilă, cu entuziasm“. Bărbații strângeau bani, la sate chiar și alimente (slănină, vin, rachiu). Materialul era trimis uneori *cu vagoanele* în Țară !

¹⁾ „Charpie“ : scame de în, care înlocuiau în pansamente vata.

Din Brașov, din Sibiu, din Banat porneau, peste Predeal, Turnu-Roseau și Orșova, căruțe țărănești, încărcate cu lăzi pline. Pretutindeni se lăsa neincetat. Chiar și revistele umoristice, ca *Gura Satului* din Arad, lasă gluma la o parte și se pun cu tot dinadinsul în slujba acțiunii de ajutorare :

„Cine vrea să contribuiească cu bani, bandaje, scame, etc., pot să trimită ofertele lor la *Gura Satului*, căci în Arad nu s'a putut constitui niciun fel de comitet și prim-ministrul Ungariei numai oamenilor singuratici a permis a aduna astfel de ajutoare umanitare. ... Ajutoarele intrate la *Gura Satului* numai decât le înaintează la societatea română „Crucea Roșie” în București și va face socoteală publică despre tot ce va încurge în magazinul său”. (27 V. 1877).

Cocoșul-roșu o ia cu gluma, dar în fond serios :

„Colectă pentru soldații români răniți face și „Cocoșu-roșu”, însă astfel, că va publica numele acelora, despre care știe că *pot* contribui, însă până acuma n'au contribuit. Vom începe cu numărul viitor”. (1 VIII. 1877).

Biserica și Școala (Arad) și *Familia* dau instrucții amănunțite cum trebuiesc confecționate pansamentele. „Familia” descrie acțiunea doamnelor din Sibiu, a comitetului brașovean și a comitetelor din Țara veche.

Curg darurile, apelurile se înmulțesc, inițiativele pornesc chiar și din cele mai mici târguri ardeleni. Vin ofrandele din Baia de Criș (81 fiorini ; *Gazeta Transilvaniei*, 29 Mai), din Bucovina, Hațeg, Rodna-Veche (bani, pânze, etc. ; *ibidem*, 28 Iunie). Se pornesc colecte în Alba-Iulia și Abrud (*Gazeta*, 20 Iunie). Doamna Iudita Măcelariu publică în *Telegraful Român* din 10 Iunie numele doamnelor sibiene, care fac a doua colectă, — de astădată individual, — în bani și materiale : Luisa Zechim, Maria Hannia, Baron David Ursu, Josefina Pașcheviciu, Ana și Paulina Dunca, Maria Cosma n. Roman, Alexandra Șterca-Șuluțiu, Ana Frâncu, Josefina Răcuciu, Marina Romanu, Ana Bechnițiu, Maria Georgeviciu, Maria Străulea, Maria Onițiu, Sofia Poparadu, Ana Popa, Maria Ioan Popa, Maria Nasta, Alexandra Mateiu, M. P., Ana Moga, Elena Popescu, Maria Dancașiu, Agnes Popa, Agneta Stoica, Eleftera Cristea, Maria Bădilă, Maria Cuteanu, Sabina și Iustina Brote, Anastasia Toma, Hermifa Pecurariu, Caliope Boiu, Dochia Toma, Irene Măcelariu, Iudita Măcelariu. Rezultatul : în bani 2288 franci și 1005 fiorini, plus material.

Se lansează liste în Ighiu și Șard (*S.-D. Tageblatt*, 23 Iunie 1877). Preoții români din Valea Crișului colectează pentru răniți. Cu toată sărăcia lor, rezultatul e bun (*Ibidem*, 28 Iunie). În Brașov, Reuniunea de gimnastică și cântări organizează în 16 Iunie un concert în favorul ostașilor români. În *Biserica și Școala* din Arad (17 Iunie), doamna Ersilia Sturza, soția preotului Mihai Sturza din Sepreuş¹⁾ dă instrucțiuni, cum să se facă scame și pansamente și roagă să i se trimită ofrande de tot felul.

Strădaniile îndărătnice ale Românilor ardeleni au fost în curând răsplătite. Iată o știre din capitala Țării libere :

„*Societatea Crucea Roșie și Femeile Române din Transilvania.*

București 10—22 Iunie 1877. Azi a plecat la câmpul de războiu prima ambulanță a societății Crucea Roșie.

De-a-lungul Bulevardului erau înșirate trăsurile ambulanței, fluturând steagul tricolor și alb al societății. Trăsurile aveau inscripțiile lor și mai cu seamă era admirabilă trăsura societății de binefacere „Elisabeta Doamna”, a Eforiei Spitalelor Civile și a Clubului Tinerimea.

Era una însă, cam la mijlocul celorlalte, care atrăgea asupra-i în special privirile publicului. Această trăsură fiind prea frumos împodobită avea următoarea inscripție : „Doamnele Române din Transilvania”.

Inimile Românilor băteau de bucurie, văzând că în fața nenumăratelor obstacole, ce întimpină ai noștri, cu toate măsurile arbitrare, ei totuși n'au încetat de a alerga cu obolul lor, de a se alipi cu inima și sufletul lor lângă surori, frații lor din România, spre a alina durerile”. (*G. Tr.*, 28 Iunie).

Faptul este înregistrat și de presa săsească, care adaugă comentarii :

„Die Mitglieder des Bukarester Vereins vom „Roten Kreuz“ haben sich am 22. Juni zur Pflege der Verwundeten auf dem Kampfschauplatz begeben. Unter den Sanitätswagen, welche dieselben mit sich führten, zog besonders jener der „Siebenbürgischen rumänischen Damen“ die Aufmerksamkeit auf sich. Seit dem bekannten Verbote zur Bildung von Komitees haben sich in fast allen Städten Siebenbürgens einzelne rumänische Damen gefunden, welche in den Journalen öffentliche Aufrufe erlassen : die Bemühungen derselben sind von schönen Erfolgen gekrönt, da bereits bisher aus Kronstadt, Fogarasch, Abrudbánya, Karlsburg, Hatzeg und anderen von Rumänen bewohnten Gegenden massenhafte Gold- Charpie- und Verbandmaterial-Sendungen an den Präsidenten des Bukarester Vereins vom „Roten Kreuz“, Fürsten Demeter Ghica, übersendet wurden“. (*Kronst. Ztg.* 6 Iulie).

Chiar și *Magyar Polgár* (2 VIII) n'are încotro : dă știrea și adaugă — cam acru — că ambulanța doamnelor din Ardeal a atras în primul rând atenția publicului capitalei ; în urma interzicerii comitetelor s'au

¹⁾ Părinții d-lui Dr. Marius Sturza, prof. la Fac. de Med. Cluj-Sibiu. D-na Ersilia Sturza a murit în 1936.

găsit femei române aproape în toată Transilvania, care prin apeluri individuale au făcut colecte cu *succes foarte frumos* astfel încât au putut trimite la București *foarte mult material și o sumă mare de bani*.

Rezultatele din luna Iulie sunt deosebit de bogate :

Noi ofrande din Brașov (două colecte) prin Diamandi Manole, total 126 fiorini, dela Români din Chitighaz (Kétegyháza, jud. Bichiș) 16 fl., din Alba-Iulia 200 fl., 3 galbeni, 20 franci și 5 lei („G. Tr., 18 VII), din Hațeg 1538 fl., colecta d-nei Leuchita Mureșan 60 franci și 19 fl., dela Lugoieni 391 fl., 1 galben, 1 napoleon și 3 franci, din Lăpușul Unguresc 198 fl., din Budeiul de pe Câmpie (Mureș-Luduș) banii prin d-na Carolina Pop n. Papiu și material prin d-na Amalia Crișan n. Maier, Orăștia oferă 295 fiorini și obiecte, Văradia (Banat) 68 fl. și obiecte, Sibiu „sume foarte mari” și material, Moții din Câmpeni 179 fiorini și 10 creițari, Mocanii săceleni 27 fl. și 20 creițari, Alba-Iulia trimite din nou 474 lei 25 bani, Brașovul vine cu a *patra ofrandă*, prin d-na Hareti Stănescu și anume cu 18 kg scame, 231 triunghiuri, 25 fâși, 131 comprese, doamnele din Blaj depun la Crucea roșie 512 fiorini, 4 napoleoni, 8 galbeni imperiali, 17 guldeni argint, 5¹/₂ kg scame, 48 triunghiuri și fâși (ofrandă remarcabilă pentru un orașel cu vreo mie de locuitori). În același număr în care publică aceste sume (22 Iulie), *Gazeta* aduce la cunoștință că Români transilvăneni, care trăiesc în Țara liberă au strâns 88.687 lei!

Și în August se lucrează mai departe, fără zăbavă, fără osteneală. Se înregistrează „sume foarte frumoase” la Băița-Montană, Deva, Trestia, Curtici, Macia (Arad), Nădlac, Căpâlnaș și — din nou — la Sibiu (2288 lei și 50 bani, 1005 fiorini și 60 creițari), la Blaj (dela d-na Ana Stoia singură 1251 lei), la Lugoj (142 fiorini și 30 creițari, 5 napoleoni, 5 franci, 3 sfanți) și Abrud; Cața-Cohalm trimite o mare cantitate de material (G. Tr., 16 Iulie). Doamna Susana Popovici din Hațeg dă seama în *Familia* din 12 August despre banii colectați și publică scrisoarea cu mulțumiri a prințului D. Ghica, președintele Crucii Roșii Române. În același număr se dă apelul doamnelor Aurelia Crișan și Carolina Pop din Budeiu către femeile de pe Câmpie și Ioana Moldovan n. Boiu din Sighișoara către doamnele din orașele de pe Târnave, în sfârșit, sub titlul „Totul pentru ostașii români răniți” se notează că în toate părțile se continuă colectele, așa încât coloanele revistei nu mai ajung ca să le înregistreze toate. În numărul din 26 August se semnalează alte colecte în Banat: cele 2 Oravițe, Răcașdia, Ciclova, Biserica-Albă, Moldova-nouă, Iladia, Vranin.¹⁾

1) O notiță ciudată din „Kelet”, 4 August 1877: Meseriașii maghiari au adunat 500 franci pentru soldații români răniți! „Gazeta Transilvaniei să fie liniștită, căci pentru aceasta nu se supără domni de la Cluj”. O rază de lumină din tabăra adversă!

Totuși gazetele ardelenene nu se mulțumesc cu rezultatele atinse. Inceputul luptelor grele pe câmpiile Bulgariei, înregistrate cu mândrie, sunt un nou prilej să se repete apelurile. „Armata română a trecut Dunărea. Știrea aceasta străbătând pe ori unde mâna lui Dumnezeu a răspândit odrasla română, a făcut să tresară inimile, ca la amintirea șgomotelor de vitejie și de izbânzi străbune... În campanie și voi, femei române, ca și până acuma!” (*Familia*, 9 Sept. 1877). *Gazeta* din 19 Sept. dă amănunte despre asaltul asupra redutelor din fața Plevnei și asupra ostașilor răniți și căzuți acolo; anunță că la spitalul Filantropia au sosit 1600 răniți români. Profită de această ocazie pentru a aminti din nou Ardelenilor că au datoria să-și înteească sforțările. Același lucru îl face *Telegraful*, din Sibiu, care spune în apelul său: „Să ia seamă Românii că soarta tuturor depinde foarte mult de rezultatele acestei campanii... Nimeni nu vă cere să lipsiți dela patriotismul Dv. provincial și celui austro-ungar, ci vi se cere cu tot dreptul să simțiți românește și să vă purtați românește. În România trăiesc mii de familii transilvane, Români, Secui, Sași¹⁾ sute de mii de bani grei merg în fiecare an în Secuime și în toate districtele limitrofe”.

1) Războiul crease pentru o mulțime de comercianți sași, mai ales din Brașov, cari livrau materiale și subsistențe armatelor beligerante, o conjunctură extraordinară. Câteva din firmele mari săsești brașovene și-au pus în 1877—78 bazele înfloririi lor mari de mai târziu.

Pe lângă atitudinea de neutralitate, mai mult chiar, de binevoitoare înțelegere a presei săsești, trebuie să însemnăm aci în deosebi gestul de profundă umanitate a mai multor medici sași din Brașov, — centru medical important, — care s’au grăbit să se angajeze de bună voie în spitalele din Țară, unde au desfășurat o activitate valoroasă. Sunt doctorii Johann Altstädter (numit șeful unor spitale din București), Eduard Copony și Karl Beldi, toți trei medici vestiți. Afară de acești Sași, veniți pentru durata războiului, au lucrat în Țară, în spitalele de zonă interioară și un număr de vreo 8—10 medici germani stabiliți mai de mult în Principate, între ei cunoscutul om de bine, chirurg și oculist Dr. Wilhelm Fabricius din Craiova. Stabilit în Țară din 1859, colaborator apreciat la opera de organizare a lui Davila (un an a fost și profesor la Școala Națională de Medicină), el se identificase complet cu interesele patriei sale adoptive. În războiu și-a făcut datoria din plin: a fost medic-șef al tuturor spitalelor din Craiova, a organizat spitalul „Independența” și a avut și sarcina de inspector al lazaretelor militare.

Din străinătate, — de menționat ajutoarele și ofrandele franceze, — de asemenea veniau contribuții tot mai importante: material, medici, misiuni medico-militare. Germania a trimis trenuri sanitare, material și un grup de medici militari: Medicul general Dr. Camerer, med. col. Dr. Hayn, med. căpitani Dr. Stricker și Dr. Wahl, toți chirurgi.

În timp ce presa săsească (și cea străină) constată că spitalele românești sunt excelente („Der Eifer und Sorgfalt, womit die Verwundeten gepflegt werden, hat alle, die sich dorthin einen Besuch zu machen die Mühe genommen haben, mit grosser Befriedigung erfüllt”. Krst. Ztg., 25 Sept.), Pester Lloyd vorbește într’o cores-

În tot cursul lunilor Septemvrie și Octomvrie, când luptele la fața Plevnei secerau sute și mii de Români, ofrandele din Ardeal curg mai departe, neîncetat.

Țăranii din Galații Făgărașului strâng sume variind între 5 creițari și 10 fiorini; Șinca-Veche dă 22 fiorini, Șercăița obiecte foarte multe și bani, Becleanul 5 fiorini și 20 creițari, Turda prin doamna Emilia Rațiu (soția lui Ioan Rațiu) ofrande bogate, Ceanul-deșert (lângă Turda) prin d-șoara Maria Poruțiu 50 fiorini și 42 creițari și 5 kg scamă, Oradea — a treia ofrandă — 150 fiorini și 60 creițari, Chitighaz, Deva și Turda, din nou, câte 9 resp. 8 fl., resp. 124 fl. și 56 creițari și 438 lei (*G. Tr.*, 23 Sept.) În 27 Sept. *Gazeta Transilvaniei* anunță că la București s'au mai prezentat 3 medici ardeleni, — pe cari însă nu-i numește — „cărora li s'a dat ocaziunea a-și arăta toată știința și dexteritatea lor. Chirurgii renumiți din Paris sosiră tot zilele acestea. Dar scamă și pânzărie se cer cu carul". Se anunță și ajutoare sosite dela Italiani.

În 18 Octomvrie doamna Ludovica Borgovan. Antonu se adresează în *Cărțile Săteanului Român* din Gherla, poporului de pe Someș. Rezultatul colectei din Gherla este de 30 fiorini și 42 creițari, 1 galben, 1 leu și material. *Familia* anunță în 28 Oct. o nouă ofrandă de 28 galbeni din Oradea.

În 28 Noemvrie 1877 cade Plevna. Gazetele noastre aduc știrea și preamăresc izbânda. De fapt acuma războiul se terminase pentru oștirea Țării libere, dar răniții au mai populat spitalele până târziu, în 1878. Corespondenții din București, Turnu-Măgurele și Craiova descrie vieța în spitale, inspecțiile Domnitorului, ostenele Doamnei Elisabeta, ale lui Davila și ale medicilor săi, ale doamnelor dela Crucea Roșie, dau dări de seamă asupra cheltuielilor și realizărilor operelor de ajutorare și de binefacere. Din Ardeal se trimit la București ultimele daruri dela Români, atât de mândri și fericiți de afirmarea strălucită a fraților viteji. Sibiul totalizează 3140 fiorini și 3260 franci și cantități mari de pansamente (*Tel. Rom.* și *Sieb. Deutsches Tageblatt*, 26 I. 1878); *Gura Satului* din Arad (31 I. 1878) trimite rezultatul colectei: 103 fiorini și 50 creițari, 50 franci, 3 napoleoni, 2 galbeni austrieci, 1 taler argint, 6½ kg scame, 8 cepti și 29 rifi pânză.

pondență din 22 Sept. despre tumulturi și demonstrațiuni revoluționare din pricina răului tratament al răniților români!

Încă în 28 Iunie *Gazeta* îndreptase o șarjă violentă împotriva știrilor tendențioase din Budapesta: „Dea Dumnezeu și Cerul ca acest început să aibă un rezultat fericit, spre a infunda gura cea calomniatoare și insultătoare a Ungurilor, a acestor inamici neînduplecați ai Românilor și ziarelor jidano-maghiare”.

În 31 Ianuarie 1878 gazetele anunță încheierea păcii preliminară. Cu aceasta încetează și opera ajutorului de războiu între frați.

O totalizare a valorii în bani a tuturor ofrandelor aduse de Românii ardeleni nu este posibilă în baza datelor cari ne-au stat la dispoziție. Gazetele contimporane nu ne-au dat listele complete ale daniilor. Așa de pildă n'am găsit nici o știre despre colectele doamnelor române din Sălaj, deși știu precis că Reuniunea Femeilor Române din Șimleul-Silvaniei, la îndemnul și sub conducerea doamnei Clara Maniu, a activat intens și cu rezultate strălucite.

Multe ofrande s'au trimis direct la București, fără ca să fie amintite în ziare, sau, dacă se menționau, nu se dădeau și sumele. Afară de aceea darurile în obiecte și material se înregistrau fără să fie estimate în valoarea lor bănească. Numai o cercetare a arhivelor Crucii Roșii Române ar putea duce la un rezultat complet. Din totalizarea datelor din ziarele noastre putem însă calcula *minimul* ofrandelor în bani. El se ridică la *suma impresionantă* de franci (lei) 104,700, fiorini 9100, napoleoni 13, galbeni 43. Recalculând aceste valute în franci aur ajungem la suma rotundă de 124.700. Luând la bază echivalentul de 70 lei actuali pentru un franc aur, ajungem la concluzia că din sărăcia Ardelenilor și Bănățenilor de odinioară s'au strâns, în curs de 8 luni *numai în bani cel puțin 8,729.000 lei*, de fapt însă binișor mai mult. Dacă se adaugă și valoarea materialelor trimise, *cred că evaluarea ofrandei la cel puțin 10 milioane lei actuali nu este exagerată*. O parte din această contribuție a venit dela țărănime; e emoționantă de ex. știrea că plugarii din Galații Făgărașului au contribuit cu sume variind între 5 creițari și 10 fiorini! 5 creițari însemnau prețul a 2—3 l. de lapte, vânduți în piață, cei 10 fiorini — siguri dela țărani chiaburi — erau echivalentul unei perechi de cisme sau a întreținerii, timp de o lună, a unui copil la școală în Brașov! Îți vine în gând parabola obolului văduvei sărace. Acțiunea s'a întins imediat *asupra tuturor provinciilor din monarhie*: În același timp ea s'a pornit în Ardeal, Banat și Crișana; nici Bucovina, — pe care din lipsă de informații precise n'am putut-o lua în considerare — n'a lipsit. În aceeași săptămână, în care au luat ființă comitetele din Brașov și Sibiu, în Oradea se și strânsese prima ofrandă. Ea s'a desfășurat repede: pornită în Mai, chiar din Iunie s'a și putut organiza ambulanța doamnelor române din Ardeal.

Țara veche a fost recunoscătoare. După încheierea campaniei, doamnele ardeleni care au jucat un rol în desfășurarea acțiunii au fost decorate cu „Crucea Doamna Elisabeta”. Azi, în 1941, două din ele, doamnele Maria Cosma și Ana Moga, mai păstrează cu sfințenie cruciulița cu panglica albastră. *Oare n'ar fi cu dreptate ca, așa*

cum în armată se îngăduie urmașului unui luptător din 1877—78, 1913 și 1916—19 să poarte decorațiile tatălui cu bareta „Tradiție”, să se acorde fiicelor doamnelor decorate în 1877—78 dreptul ca să se împodobească cu „Crucea Mamei Răniților”?

Cu voluntari, luptători la front și medici în ambulanțe, prin atitudinea dâră și mândră a presei sale, prin ajutorul femeilor sale pentru răniți, cu obolul sărăciei sale, prin actele de curaj cetățenesc al fiilor săi, Ardealul românesc al anului 1877 s'a arătat solidar cu Țara-mamă, și-a afirmat credința că soarta întregului neam românesc este una și nedespărțită. Războiul Independenței, prin voința și fapta Românilor ardeleni, prin contribuția lor, poate deci să fie considerat ca întâiul războiu de întregire al tuturor Românilor.

VALERIU L. BOLOGA

ELENA POPEA

Victimă indirectă a primului bombardament rusesc asupra capitalei, Elena Popea și-a găsit un sfârșit, în același timp tragic și revoltător prin stupiditatea lui penibilă, în dimineața zilei de 25 Iunie. Activă, mereu doritoare să se manifeste, ea se afla în faza de pregătire a unei noi expoziții, care trebuia să aibă loc în primele zile ale lunii Octomvrie. În entuziasmul și grija care ne cuprinseseră pe toți, în primele zile ale războiului pentru desrobirea Basarabiei și a Bucovinei, moartea ei, care altădată ar fi făcut senzație, a trecut mai neobservată ca un fapt divers. Și de data aceasta n'a avut noroc, cum de nenoroc a avut parte în mai tot decursul vieții.

Inteligentă, dotată cum era, ambițioasă, conștientă de ceea ce dorea, ea ar fi putut lăsa în arta română o urmă mai puternică, dacă n'ar fi fost urmărită de o fatalitate, făurită poate de propriul ei temperament: o nevoie febrilă de a se înnoi, de a merge cu ceea ce-și inchipuia că reprezintă viitorul; o curiozitate pentru încercările cele mai felurite; o tendință spre teoretizare, care uneori împiedica cele mai frumoase ale ei impulsuri. Din când în când venia însă liberarea, câte o țâsnire spontană, sinceră și puternică, care o reprezenta în întregime, cu cele mai variate aspirații ale sufletului ei. Aceasta se petrecea mai ales la contactul cu un motiv rustic, ieșit în calea ei de veșnică drumeață, în Spania, în Bretania franceză, în Italia, în Grecia, sau chiar în Ardealul său natal, pe care așa de bine îl simțea și-l înțelesese, în fața grupurilor de țărani la târg, în piețele orașelor, în fața bisericii, la munca câmpului. Este ceea ce cu siguranță va rămâne și va vorbi celor după noi, din opera regretatei noastre prietene.

S'a născut în 1885, la Brașov. Hotărâtă să se consacre artei, s'a adăpat într'o măsură egală la izvoarele franceze, ca și la cele germane, mai ales din München, unde mi se pare că are și rude. A fost atrasă mai întâi de personalitatea puternică și seducătoare a lui Lucien

Simon. Era fericită să intre astfel în societatea acestui remarcabil pictor, să fie de el apreciată, să devină o prietină a copiilor acestuia. Cum se întâmplă adesea la femeile artiste, omagiul ei recunoscător se traducea printr'o apropiere evidentă de punctul de vedere al lui Lucien Simon, printr'un colorit în care griurile, delicat nuanțate, de caldă tonalitate, jucau un rol important, ca și la maestrul său. Subiectul însă, în acea vreme, trăda și o familiarizare cu școala germană contemporană, în care se simțeau ecourile postimpresionismului.

Totul solid pictat, cu pricepere, aproape bărbătește, ca de cineva care-și lua foarte în serios menirea. Florile, mai ales bujorii și lalelele; scenele pitorești din Bretania, unele în lumina crudă a soarelui de vară, adevărate motive de „plein air”, altele pe o vreme furtunoasă, când norii grei și negri se coboară până la suprafața apei ca de plumb; portretele în interior, cu ceva melancolic în aranjament și în atmosferă, poate și din pricina modelor, azi învechite, iată subiectele pe care le trata mai ales atunci, imediat după războiu. Printre ele se găsesc destule bucăți meritând să figureze în muzeele noastre.

A urmat în arta Apusului, spre care totdeauna s'a îndreptat ochiul iscoditor al Elenei Popea, mișcarea cubistă, adică reacțiunea celor ce voiau să dea în pictură precădere volumelor și construcției geometrice în compoziție. Nerăbdătoare, curioasă cum era din fire, compatrioata noastră s'a simțit năvalnic atrasă de această mișcare, pe care o considera ca o întinerire a artei, poate a propriei ei făpturi intelectuale și morale. A încetat să mai deseneze exact, ea pentru care desenul fusese până atunci o ocupație predilectă; a început să deformeze figurile, ca cei mai mulți artiști francezi și germani pe care îi admira; a făcut apel la o gamă de culori ceva mai stridente, pe care totuși, cu tactul ei feminin, le-a armonizat destul de bine. Subiectele nu s'au schimbat prea mult. Bretania a făcut numai loc Olandei. Peisajiiile amfibii ale acestei țări, casele înguste, strânse parcă de frică unele lângă altele și reflectându-se în apă, vapoarele cu nenumăratele lor catarguri și pânze, într'o continuă tremurare, constituiau un motiv ideal, pentru artista care renunțase acum la perspectivă, la tot ce amintea ordinea și logica naturii.

Cei ce o urmărisem în trecut cu simpatie ne-am găsit oarecum incurcați. Farmecul tablourilor sale, plăcerea vizuală, care până atunci constituise principala calitate a artistei, dispăruse aproape cu totul. Ceva aspru îi luase locul, o concepție voluntară a artei, intransigentă, destul de străină de sensibilitatea noastră, care nu se potrivea nici cu trecutul, nici cu natura delicat-înțelegătoare a artistei. André Lhote, pictorul francez, mai cunoscut ca profesor, adică șef de atelier și ca

critic, decât ca executant, era în mare parte răspunzător de transformările efectuate în pictura Elenei Popea. Analist subtil și clarvăzător al epocii sale, bun cunoscător în artă, cult, familiarizat cu tehnica celor mai renumiți contemporani ai săi, mai ales cu cea a lui Cézanne, Lhote își crease o doctrină, în care intra nu puțin snobism și multă nevoie de a „epata” pe contemporani, doctrină pe care o expunea cu o convingătoare căldură și cu mult brio — ca orice sofist, — pe care o insinua în cei cu care venia în contact, o prezenta ca pe singura „modernă”, singura în stare să salveze o personalitate, în cei care nu voiau să cadă pradă ereziilor, cum le numea el, ale artei obișnuite, bazată pe observația onestă a naturii.

Mulți dintre ai noștri au devenit astfel victimele argumentelor, nu totdeauna false, dar adesea exagerate ale lui Lhote. Popea a fost printre aceste victime. Și-a revenit însă repede. Pentru dânsa, forma de cubism imblânzit, împrumutată teoriilor lui Lhote, n'a fost decât un mijloc trecător, ceva cam brutal, dar poate necesar, pentru a-și reexamina convingerile, pentru a-și cântări puterile, pentru a câștiga o manieră ceva mai largă și mai viguroasă în execuție.

A urmat după aceea, în viața artistei, o perioadă de lungi și dese călătorii. Avea parcă o neliniște, o nevoie de a-și premeni gândurile. Locurile cu prestigiu istoric sau artistic o atrăgeau în deosebi. La început, până nu se liberase cu totul de „modernism”, eram destul de ciudat impresionați când ne găseam în fața cine știe cărei vederi prestigioase din natură, pe care o cunoșteam și o admirasem, deformată conform legilor estetice de atunci ale Elenei Popea. Puțin câte puțin ea a revenit însă la o concepție mai realistă, în care cel mult apăreau unele simplificări mai arbitrare; ele slujeau mai de grabă o operă, conferindu-i stil și un prestigiu de originalitate, mai ales când era vorba de un peisaj.

Coloritul bine acordat, care din toate vremile fusese una din calitățile reale ale tablourilor sale, reapăruse și el, în ultimul timp. Din nou, în expozițiile artistei, am constatat un nivel atât de ridicat, încât chiar și cei mai severi amatori să poată fi mulțumiți. Aceasta a fost impresia cu care am părăsit ultima expoziție, cea din Ianuarie trecut. Am afirmat-o atunci sincer, așa cum am obiceiul să o fac totdeauna, după ce, cu privire la manifestările anterioare, formulasem oarecare rezerve. Din nou am putut vorbi despre dânsa ca despre una din cele mai însemnate artiste dela noi.

Dispare în plină maturitate, în momentul în care năzuia să ne dea încă multe și felurite opere. Este o pierdere însemnată pentru arta română și, în deosebi, pentru cea a Ardealului, mai ales acum,

când avem interes să arătăm lumii care este sufletul adevărat al neamului nostru dintre Carpați și hotarul unguresc. Cultivată, capabilă să se exprime în mai multe limbi, cu însușiri artistice incontestabile, Elena Popea își făcuse prieteni în multe țări. Ea fusese în stare să dovedească străinilor care o cunoșteau cât de nedreaptă este reputația ce ni se face de către dușmanii noștri, de a fi un neam, nu numai necivilizat, dar refractar la cultura înaltă.

GH. OPRESCU

CRONICI

LUCIAN BLAGA: DESPRE GÂNDIREA MAGICĂ ¹⁾

Activitatea filosofică a d-lui Lucian Blaga nu se mai găsește astăzi într'un împas. Dimpotrivă. Perspectivele construite cu răbdare și migală fericesc un moment filosofic ale cărui singure preocupări sunt acele necesare verificărilor și revederilor dela sfârșit de cules. Călătorului ostenit îi stă întotdeauna bine ca la capăt de drum să-și întoarcă privirile înapoi și să cântărească foloasele ce-l răsplătesc truda cu care a bătătorit calea. Retrospectiva pe care o încearcă d-l Lucian Blaga în aplicările filosofice din ultimul timp — în speță de filosofia culturii („Spațiul Mioritic”), estetică („Artă și valoare”) și mai nou de etnologie („Despre gândirea magică”) — este, așa dar, dovada unei maturități de gândire în care numai detaliile mai pot revendica o muncă deosebită, liniile mari ale sistemului fiind de mult încheiate. De sigur, momentul nu e lipsit de interes. El dă întregii vizituri filosofice un aer de acalmie, superb câștigată, iar gânditorului însuș un nimb olimpic. Nu peste mult timp, asemenea călătorului, va putea și el privi cu satisfacție monumental pe care l-a construit și care va constitui la rândul lui farmecul viitoarelor generații de vizitatori. Iată de ce spunem că activitatea filosofică a d-lui Lucian Blaga nu se mai găsește astăzi într'un împas. Pentru că, dincolo de nuanțele specifice fiecărei idei în parte, angrenajul gândirii blagiene, încheiat în temelile sale, se îndreaptă nestingherit de îndoleii și de contradicții, spre ultimele cupole.

Aceasta este clipa pe care o surprinde apariția volumului *Despre gândirea magică*. O clipă în care atitudinea defensivă este aceea care caracterizează în deosebi orizontul filosofic al deținătorului ei și în care tonul critic este susținut mai mult cu izul unor reproșuri, decât cu acela al unor asalturi directe. O clipă, pe scurt, constructivă.

Tributară deci atât unei viziuni complete cât și de asemeni, unui temperament intru totul favorabil problemei, recenta lucrare a d-lui Blaga, deși pare oarecum deslăpătată de ea, se angrenează totuși în arhitectura trilogială a acestei gândiri, nu numai prin titlul ei de concludență și verificare sintetică, dar și prin încercarea de reabilitare filosofică a unei

¹⁾ București, 1941, Ed. Fundației Regale pentru Lit. și Artă.

Idel, căzută în contimporană desuetudine. În ordinea aceasta de vederi, „Despre gândirea magică”, aduce reale contribuții la sublinierea importanței capitale pe care o are în mișcarea spiritului uman „cea mai polivalentă idee” a lui.

Cercetarea care formează obiectul interesului nostru pleacă dela o dublă distincțiune, Mit și Magie. Adeseori confundate, aceste două moduri cunosc totuși o deosebire esențială. E vorba de-o distincțiune, susține autorul nostru, de natură calitativă și care comportă în perspectivă aceasta sensuri neasemuit de bogate. Confuzia generală de care s'au făcut vinovați cercetătorii problemei magicului pornește tocmai din neglijarea acestui fapt. Tratată ca o diferență dela tip (miticul) la caz (magicul), deci cantitativ-graduală, deosebirea devine la d-l Lucian Blaga calitativă, se încarcă cu o dublă semnificație: ontologică, privind însuși cadrul existențial al omului și stilistică, desvăluind amplasamentele celor două Idel față de coordonatele spiritului uman. Ce este miticul? ne răspunde d-l Blaga. „Miticul este încercarea de a revela un mister cu mijloace de imaginație. Mitul convertește misterul existenței, dacă nu adecuat, totuși în chip pozitiv, prin figuri care satisfac prin ele înșile” (Pag. 8). Iar în altă parte: „Plăsmuirile mitice reprezintă încercări de ale spiritului uman de a-și revela misterele existenței, ca orice alte asemenea încercări, precum: cele metafizice, artistice, religioase sau științifice. Separația față de plăsmuirile metafizice, artistice și științifice, consistă în esență, în materialul utilizat ca mijloc de revelare... Mitologia își aservește un material imaginar, prin excelență plastic și însuflețit”. (Pag. 83 „Mitul față de coordonate”).

Ce este magicul? „Idea magicului reprezintă ca și mitul, și ca multe alte plăsmuiri, o încercare a spiritului uman de a se transpune în orizontul misterului și de a-l revela”. Deosebirea însă de mit și de celelalte plăsmuiri este în aceea că „ideea magicului, ca încercare de a revela misterul, se oprește oarecum la jumătatea drumului”. (Pag. 105 „Magicul față de coordonate”) Ea devine atunci de fapt o *semirevelare*.

Pentru cei obișnuiți cu gândirea d-lui Blaga, semnificațiile se clarifică și orizonturile se despică. Mitul rămâne „o încercare de a revela misterul” ca toate celelalte plăsmuiri, magicul stereotipizându-se într-o încercare semirevelatorie care nu mai poate aspira la titlul de plăsmuire. Ideea magicului devine misterioasă, un cumul de paradoxii și iraționalitate, și scapă mereu facultăților noastre intelectuale atunci când ele îi cer un aspect pozitiv. Ea se pretează astfel mai mult la caracterizări negative: nu e cutare lucru. Planurile mistic-magic se separă deci cu finețe în gândirea d-lui Blaga, distincția pretându-se astfel la cea mai calitativă tratare. După depășirea acestui prim pas, poziția pe care se situază d-l Blaga dobândește un caracter de unicitate. Ea permite un examen critic al celorlalte puncte de vedere, exprimate în decursul istoricului problemei cu privire la angrenajele ei. D-l Lucian Blaga grupează aceste puncte de vedere istorice în patru compartimente și anume după perspectiva prin care se uită fiecare cercetător în ochii multipli ai problemei. Primul grup consideră problema sub unghiul structurii ideei magice și a originii ei (Frazer, Tylor, Lang, Wundt, Lévy-Bruhl, Cassirer, etc.) inclinând „prea adesea să socotească, fie implicit, fie ex-

plăcut, gândirea mistică-magică drept o fază spirituală depășită a genului uman". (Pag. 19 „Puncte de vedere”). Al doilea grup încearcă o legitimare obiectivă a fenomenului (Gnosticii, Swedenborg, Goethe, etc.), implicând „o credință foarte acută în realitatea obiectivă a substanțelor sau puterilor de natură magică”. Al treilea grup aspiră la o legitimare subiectivă a fenomenului spiritual (Klages, Freud, Jung, etc.), iar ultimul la o legitimare metafizică (Fichte, Schelling, Hegel).

După acest compendiu istoric al problemelor, nu-l va fi dificil autorului să se plaseze el însuși pe un nou punct de vedere, de pe care — câștigat fiind o serie de date privitoare la coordonatele vieții sufletești — să se poată înălța o perspectivă atotcuprinzătoare. Punctul de vedere al autorului este, de sigur, punctul de vedere ce încearcă o legitimare stilistică a fenomenului în chestiune. În lumina acestui punct de vedere reproșul general ce pare a se desprinde din examenul adresat de d-l Lucian Blaga autorilor citați este acela al singularității motivelor ce explică fenomenul, altfel dovedit multifarlu, cât și o anume îngustime în pripeala apreclerii axiologice, formulate asupra lui. Vina este universală. Punctul de vedere structural (grupul întâi) exprima simplist funcțiunile gândirii magice sub unghiul sociologist (Lévy-Brühl), etnografic (Frazer, etc.), psihologist (Wundt) sau criticist-fenomenologic (Cassirer), fără a-i atribui fenomenului multiplicitatea sa funcțională, fără a-i sesiza însemnătatea și fără a-l descoperi locul ce i se cuvine în geografia vieții spirituale omenești. Punctul de vedere stilistic permite toate aceste îmbrățișeri, în panopticumul viziunii sale.

Știm, după toate examinările critice, că magicul este o „încercare a spiritului uman de a se transpune în orizontul misterului și de a-l revela”, că ideea magicului reprezintă un „cumul de paradoxii și iraționalitate”, că este misterioasă în sine și inaccesibilă unei formulări pozitive. Cercetarea dusă mai departe ne arată că ea se manifestă de fapt sub chipul unei substanțe sau puteri a cărei comportare, deși aparent paradoxală, seamănă cu aceea a unei sarcini electrice. Avem de a face, așa dar cu o comportare quasi-fizicală. Puterea magică nu este însă nici propriu zis fizică, după cum nu este nici propriu zis psihică. Quasi-fizicală ea se manifestă, în chip surprinzător, după legi psihice (analogie, contiguitate, contrast) ceea ce permite o considerare psihoidă a ei. Câștigat acest nou front, examenul critic întreprins dovedește eroarea studiilor care priveau gândirea magică drept un fenomen degradat, eroarea studiilor care priveau comportarea magicului ca o comportare prelogică sau insuficient logică ca și acelea cari încercau o explicare sociologistă, psihanalitică, etc. și cari toate dogmatizau un foarte capricios fenomen.

Punctul de vedere stilistic se dovedește astfel cel mai fericit, întru cât, susține autorul, vede toate planurile gândirii magice și le poate cuprinde pe toate în explicația sa. Din felul stilistic, în care trebuie considerat fenomenul, se poate desprinde atât o legitimare metafizică a acestuia (funcția ontologică a ideii magice: „Ideea magicului răspunde apetitului de mister”), o legitimare obiectivă (funcția cognitivă: „Ideea magicului ține loc de multiple și varii necunoscute”). A se vedea în acest sens întreg capitolul de judicios examen științific „Experiență și

superstiție"), cât și o legitimare subiectivă (funcția vital sufletească: „Ideea magicului crează lumea prielnică sufletului”. O comportare deci alături de cea quasfizică și psihoidă, simpatetică), ca să nu mai vorbim de multiplicitatea nuanțelor pe care, acest punct de vedere, le descoperă în examinarea de structură pe care o face fenomenului (cum sunt funcțiile: religioasă, ideea magicului fiind prezentă, „în chip eterat în ideea sacrului”, poetică — „ideea magicului element de mare poezie” — și pragmatică, ideea magicului înlesnind observația așa numitelor „complexe empirice”).

Rolul unei recenziil nefiind acela de a desprinde mîile de idolul noul, de nuanțe sau de colori care se înmănunchiază în focul de artificii al unei atari lucrări, ci acela de a invita lectorul la ospățul unor considerații care îl vor pasiona, reducem la minim aceste încercări rezumative.

Vom renunța la disputele atât de interesante pe care le duce autorul cu cercetătorii mai vechi ai problemel, cât și la idelle adiacente care încarcă examenul respectiv, pentru a remarca simpatia cu care d-l Lucian Blaga, într'un moment de mare seninătate ideologică, se apleacă asupra unei asemenea probleme. Căci „ideea magicului, manifestându-se atât de polivalent, nu e de mirat că s'a constituit un element așa de important al vieții spirituale. Oricâtă critică i s'ar aduce, e aproape sigur, că ideea magicului nu va putea să fie niciodată izgonită din conștiința umană, iar dacă ar fi izgonită de aci, e sigur, că ideea magicului va continua să palpate în subconștientul uman, înrăurind de acolo orientarea în cosmos și cele mai alese simțămînte ale noastre”. (Pag. 173, Polivalența Ideli magicului).

Stilul cunoscut al d-lui Blaga împodobește ca de obicei și această ultimă operă, ferind-o de ariditatea de care în deobște se plîng toți cei ce deschid o lucrare de natură filosofică.

RADU STANCA

BISERICILE DE LEMN DIN MARAMUREȘ

— Observațiuni cu ocazia unei lucrări recente ¹⁾ —

Bisericile de lemn din Maramureș sunt incontestabil cele mai artistice dintre cele de lemn, românești, cunoscute, iar ca vechime aici avem cele mai vechi datate. Până acum lipsește o monografie a lor, deși inscripțiile au fost publicate, iar câteva au devenit cunoscute prin reproduceri. Lucrarea d-lui V. Brătulescu, recent apărută este binevenită mai ales azi, când granița nouă, artificială ne desparte de aceste monumente. Autorul ne descrie, în 139 pag., 35 biserici și pictura lor, iar în 2 pag. și ceva ale introducerii fixează patru grupuri de planuri și trei grupuri de acoperiș bine observate, relevă costumele maramureșene la sfinți, pecetea națională în alegerea și prezentarea scenelor, mai ales lupta Sf. Nestor (înfățișat ca Român) cu Lie (pre-

¹⁾ V. Brătulescu: *Biserici din Maramureș* în „*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*”. Anul XXXIV, fasc. 107—10, București 1941. M. O. Prețul 450 Lei. (152 p. 259 il. în text, 34 planșe și o hartă).

zentat ca Ungur). Alte scene caracteristice sunt : Crăciun, legenda transformării vinului în sângele Mântuitorului, Adam și Eva în apă înaintea Paradisului, scenele Iadului, Cain omorât de orbul Lameh. Autorul descrie incomparabil mai pe larg pictura, decât arhitectura. În descifrarea și descrierea scenelor și a inscripțiilor acestora, zace valoarea principală a lucrării. Zugravii populari nu au ținut seamă de erminie. La zugrăvirea Iadului de pildă observăm fantezie (p. 48, 88, 101, 112, 121); pictura este adeseori naivă; pictorul uneori de educație apuseană (p. 85). Elemente locale: forma de buciom a trimbițelor, câte-o casă (p. 77), arhieriei zugrăviți ca niște rabini maramureșeni ori galițieni (p. 131). În introducerea metropoliților din Rusia și a cneazului Vladimir în pictura bisericii din Ieud, în fondul împodobit cu desene al iconeilor, d-sa vede o influință rusească. Se relevă preocuparea de căpetenie a Românilor de pretutindeni de a alege locul cel mai frumos pentru biserică; silueta care suferă la Călinești-Susani din cauza ieșiturilor de acoperiș; locul excepțional al turnului la mijlocul acoperișului, care se explică prin adăugirea ulterioară la vest a bisericii; rostul pridvoarelor de a servi la pomenirea morților și la sărbătorirea praznicelor, când vremea nu îngăduie să se întindă masa pe pajiștea din jurul bisericilor; arcul frânt la bolta altarului din Borșa; coiful excepțional cu bază octogonală; graba execuției și lipsa de armonie la biserică din 1924 în Valea Porcului; în sfârșit sculptura țărănească-geometrică față cu cea bisericască vegetală și marea circulație a cărților bisericesti din toate ținuturile românești. Aceste scurte constatări ale autorului merită mențiune pentru un istoric de artă, restul: descrierea, având numai valoare de repertoriu.

Pentru prima oară acest material este adunat la un loc, ilustrat și descris. Recunoscând munca depusă, lucrarea d-lui Brătulescu nu poate fi totuși considerată ca o adevărată monografie de istoria artei. Calitățile artistice atât de proeminente ale acestor biserici, deosebirile față de celelalte monumente din Transilvania și părțile mărginașe, studiul comparativ în general, apoi originea și dezvoltarea stilului, în sfârșit fixarea rolului ce-l joacă în istoria artei au rămas netratate. Și aceasta este chemarea principală a istoricului de artă. Având apoi în vedere valoarea artistică a bisericilor maramureșene, capo-d'opere ale artei naționale și publicația oficială în care au fost tratate, ele meritau ilustrații mai bune, nu mijlocii ori slabe cum de fapt sunt, pentru ca necunoscătorul străin ori Român să le poată aprecia după merit. Ilustrația ireproșabilă face adeseori inutilă descrierea, în schimb chiar cea mai bună descriere nu poate înlocui ilustrația, cum constatăm la uși (p. 26, 13, 15, 124—5). Se simte lipsa reproducerii în imagini a amănuntelor: a ușilor (numai 2), ferestrelor, crucilor de tot soiul, a șindrițelor, a mobilierului (staluri, sfeșnice, tetrapoade, policandre), a obiectelor liturgice (cruci de mână, potire, antimise, chivoturi, prapori, etc.), a țesăturilor și broderiilor, cari toate sunt adeseori veritabile opere de artă. În schimb alte părți ale publicației puteau lipsi (de ex. ultimul capitol), altele puteau fi reduse (d. ex. p. 3—5).

Când cineva scrie o lucrare asupra bisericilor de lemn nimic nu e mai natural, decât cunoașterea perfectă a bibliografiei române și

streine. Autorul nu dă dovadă de aceasta. D-sa explică de ex. întinderea tipului de biserică de lemn românească, până la granițele Slovaciei (p. 5), iar rezumatul francez până „in regiunile slave locuite de Români“ (p. 151) fără a avea în vedere, că subsemnatul a stabilit aceasta încă înainte cu 14 ani ¹⁾ și că în discuțiunile cu Sushko, Myslivec și Tomkiewicz, ²⁾ care reprezintă punctul de vedere ucrainean și cu Domanowsky ³⁾ care apără punctul de vedere unguresc — susținând primii că bisericile noastre au fost influențate de cele rutene, iar ultimul influința ungurească — am adus suficiente argumente, dovedind contrarul, discuții ce au avut ca rezultat aprobarea punctului meu de vedere de către învățații străini Steinbrucker, Strzygowski, Antoni, Birchler, Wedel, Zákavec, Réau ⁴⁾ și că ultimul monograf ucrainean M. Dragan ⁵⁾ ne confirmă în 1937, că tipul nostru de biserică de lemn este o excepție la ei și nu e de origine ruteană. Când un adevăr, atât de nesocotit mai înainte de Ruteni, a fost atât de greu și eficace restabilit de cineva în fața lumii științifice, merita măcar a fi citat, în locul d-lui Zaloziecky, citat pe nedrept de d-l B. deoarece acesta derivă stilul bisericilor de lemn rutene dela Sași prin tipuri intermediare ale județelor „ungurești“ învecinate. (Fostul senator Român Z. nu știa că județul Szolnok-Doboka este cel românesc al Someșului și că biserica din Berenczei (sic) este cea românească din satul românesc Berința). Dacă d-l B. cunoștea aceste discuții publicate, de sigur ar fi adus dovezi pentru bogăția decorativă și varietatea bisericilor noastre de lemn, față de afirmațiile greșite ale Slavilor, că ale noastre ar fi uniforme în construcție și sărace în decor. În privința originii turnurilor de lemn, d-sa cunoaște numai lucrarea mea din 1931, nu noile dovezi din 1936 cu materialul nou (*Noui cercetări* etc.). Necunoașterea bibliografiei străine se resimte de asemenea. Nu putem progresa serios în știință, dacă nu cunoaștem cercetările anterioare străine și române.

Să îndreptăm acum unele erori. Planul bisericilor de lemn din Maramureș și Ardeal nu este cruciform, cum afirmă d-l B. (p. 143, 151), ci longitudinal, basilical, iar acesta este impus în primul rând de materialul de construcție. Apoi planul basilical, fără cupolă, nu e bizantin! (p. 6, 151). Planul treflat îl găsim excepțional și în Ardeal, în Bilbor. O afirmație surprinzătoare este, că barocul ar fi venit în Ardeal prin Iugoslavia și Banat (p. 6), când știm precis, că el a venit direct din Germania de Sud și Austria, iar coifurile bulboase ale bisericilor baroce și postbaroce minoritare au influențat pe meșterii turnurilor bisericilor de lemn românești, cum am arătat în jud. Arad și Bihor și cum vom vedea și în jud. Hunedoara. Că bulbul ar repre-

¹⁾ C. Petranu, *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen*. 1927, p. 45—6. Idem, *Bisericile de lemn din jud. Arad*. 1927, p. 37—39.

²⁾ Idem, *Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni*. 1936, p. 23—28.

³⁾ Idem, *Nouvelles discussions, etc.* 1939, p. 4—11; Idem, *Influence de l'art populaire des Roumains*. 1939, p. 14—15.

⁴⁾ C. Petranu, *Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni*, p. 4, 24; Idem, *Noui cercetări și aprecieri*, 1936, p. 47; Idem, *Nouvelles discussions*, p. 15, 17, 19.

⁵⁾ M. Dragan, *Ukrainski derevljani cerkvy. Castyna druga-ilustracii*. Lwów, 1937.

zenta „moda ruteană” (p. 84) e inexact. Ceea ce numește d-sa pilastru (p. 10 și în alte cazuri) este o parte a cadrului, ceea ce numește balconaș este galerie. Toate acestea denotă cunoștințe insuficiente de istoria artei. Incercarea de a fixa măcar aproximativ vechimea bisericilor pe baza datei clopotelor, icoanelor, este riscată. Numărarea colonetelor dela galeria turnului este uneori inexactă. Influența rusească (p. 37 și 53) este nedovedită și neverosimilă. Zugrăveala bisericilor de lemn se face de obicei numai acolo pe pânză, unde se întâlnesc câte două scânduri ori grinzi. Motivul garoafei este mai repede islamic decât român. Burcușii sunt Prusianii încreștinați abia în sec. 13; e greșit a-i aduce în legătură cu câinii ciobănești (p. 39). În locul hărții „după” G ö n c z y, preferam una curat românească.

În afară de lacunele semnalate în alineatul 2 și 3 mai relevăm câteva. Ar fi fost de dorit o statistică a tuturor bisericilor de lemn existente în Maramureș, cu indicarea plășilor, iar la descrierea bisericilor indicarea părților vechi și noi. Biserica din Dragomirești merita și ea un capitoluș. Șt. Meteș în lucrarea sa asupra zugravilor români comunică și alți meșteri, care au lucrat în Maramureș, în afară de cei înșirați de autor. Cu toate lacunele, erorile, imperfecțiunile, lucrarea d-lui B. rămâne, în sărăcia publicațiilor românești de artă, o operă folositoare.

Dacă am căuta să fixăm particularitățile bisericilor de lemn maramureșene față cu cele ardelenene, am putea releva următoarele: 1. Calități artistice superioare; 2. Verticalismul mai accentuat la corpul clădirii și la turn; 3. Console treptate sub galeria turnului; 4. Decör de șindrilă uneori (în loc de scânduri cioplite) din jos de galeria turnului; 5. Acoperiș dublu la navă și pridvor, uneori și la apsidă; 6. Arcade suprapuse la pridvor; 7. Ieșitura colțului de sus a acoperișului la Est și Vest. Ultimele trei particularități le găsim și la bisericile de lemn din Sătmar. Rămâne de cercetat, unde se găsesc ele în număr mai mare, apoi unde au fost create. Părerea dș. I. Balogh, că acoperișele duble și arcadele suprapuse ale bisericilor de lemn rutene ar fi influențat pe ale Românilor cade, deoarece cercetând albumele bisericilor rutene și slave în general, am constatat că acoperișele duble sunt cunoscute nu numai la Rutenii vecini, dar și în Ucraina, Moravia, Slovacia, la noi, în afară de Maramureș și în Sătmar. E greu de închipuit ca toate aceste provincii să le fi luat dela Ruteni. Arcadele suprapuse sunt rare în Ucraina, iar la Rutenii din fosta Ungarie sunt asemănătoare cu cele ale Românilor din Maramureș și Sătmar, dar nu la bisericile cu cupolă sigur ucrainene, ci la cele longitudinale de tip românesc. De aici deducem, că aceștia le-au primit dela noi.

CORIOLAN PETRANU

Dr. ȘERBAN LUNGU: EDUCAȚIA NAȚIUNII ¹⁾

Preocupat de constituirea „unei științe a educației națiunii, ca știință etnică a educației”, D-l Ș. Lungu ne înfățișează, în acest prim

¹⁾ Sibiu, Dacia Traiană, 1940.

volum, *fundamentele* teoretice ale poziției ce o ia în fața problematicei generale a educației națiunii.

Atrăși de un mod personal de a privi fenomenul educativ, care iese din fășănele tratatelor „clasice” și depășite, mărturisim din capul locului că, dacă fundamentările principiale ale autorului prezintă uneori aspecte vulnerabile, ultimele treizeci de pagini (109—139), de o remarcabilă consistență a gândirii, rezumă o întinsă experiență intelectuală și o particulară familiaritate cu noile curente educative; iar dacă lucrarea rezistă încercării de a o rezuma — ea însăși fiind o „concluzie a unor ample cercetări”, după mențiunea autorului —, ne vom năzui totuși să desprindem câteva puncte de referință lămuritoare.

Educația, „funcțiune de înrăurire sufletească și spirituală în interiorul poporului”, contribuie „direct la creșterea și dezvoltarea acestuia, spre a deveni conștient de sine și puternic, — spre a deveni națiune”. Ce este națiunea ?

„Națiunea este... un popor ajuns la acea deplină conștiință de sine, care este expresia comunității de viață a tuturor celorlora : care au aceeași origine și același pământ, care trăiesc, acționează și simt în comun, având aceeași limbă, aceleași credințe, obiceiuri, tradiții ș. a. și nutresc aceleași aspirații și idealuri, potrivit firii și destinului lor. În acest înțeles, națiunea întregeste organic, pe plan sufletesc și spiritual, viața poporului în devenirea lui. Ea este însuși poporul ajuns la maturitate. Între ceea ce *este* și ceea ce *trebuie să fie* un popor, se situează problema educației lui... Pentru educația poporului, educația națiunii este un principiu director și o realitate de urmat” (p. 10).

Știința educației este așa dar normativă. Care este situația așa zisei educații individuale ?

„O adevărată educație, fie individuală, fie comunitară, este totdeauna o funcție a vieții interioare a poporului în însași dezvoltarea sa. Chiar educația individuală nu poate face abstracție de această realitate originară. O știință a educației națiunii este posibilă numai plecând dela această realitate în devenire a vieții poporului în totalitatea lui. Ea urmărește cât mai nemijlocit procesele interioare ale devenirii, ale creșterii poporului spre a deveni națiune. Toate celelalte înțelesuri date funcțiunii educative, sunt condiționate de această funcție fundamentală, sunt derivări sau devieri ale ei” (p. 3).

Educatorul

„este el însuși un produs al unui complex de înrăuriri, care depășesc mult, nu numai cunoașterea și posibilitățile lui intelectuale, ci și întreaga lui individualitate. El însuși este membrul unei familii și al unui loc, al unui popor, rase, culturi, etc., care toate își au contribuția lor, în structura personalității lui. El nu este chemat, când este chemat, decât să transmită, să mijlocească educația, dar nu s'o „facă”. Același lucru în ceea ce-l privește pe cel de educat. Și acesta își are „mediul” lui de viață și individualitatea lui, fără a căror înțelegere și respectare nu există educație” (p. 110).

În „dislocarea axială” în care *individualitatea poporului* deține locul central în raport cu mentalitatea individualistă a culturii moderne, autorul vede expresia crizei culturii contemporane și zorile unei noi culturi totalitare.

Primatul poporului în ordine educativă a făcut pe autor să procedeze la o aspră și necruțătoare critică a conceptului tradițional al științei intelectualiste, raționaliste și a sistemului „universal” de viață ce derivă din ea, pentru a accentua realitatea complexă și irațională a poporului, — cu specială oprire la structura și particularitățile poporului nostru. În acest loc, autorul reia problema autohtoniei și specificității noastre etnice, a luptei dintre „formă și fond”, a desrădăcinării, a potențialului de viață a țărănimii, etc.

„Dacă pe plan european, criza actuală este produsul unei stări de tranziție, dela individualismul și raționalismul culturii moderne la spiritul noilor vremuri care se anunță, sau cu alte cuvinte o dislocare axială dela individualism la poporanism (popoarele ca centre axiologice: în cultură, știință, artă, etc.), apoi pe plan românesc, aceeași criză se răsfrânge în profunda discrepanță dintre țărănime și burghezime” (p. 106).

Iar „centrul de optimă perspectivă în pătrunderea” vieții poporului nostru este azi:

„acela al punctului de organică întrepătrundere dintre țărănime și burghezime. Între țărănimea care trăește și realizează un trecut dat și între burghezimea care străduiește în anticipările unui viitor „dat”, avem toate fazele intermediare, de tranziție, a căror organică structurare — integrare, diferențiere — creiază rostul prezentului” (p. 110).

În fața procesului de desrădăcinare a păturii noastre țărănești, sub influența culturii „moderne”,

„revenirea la sat înseamnă reluarea contactului cu realitatea naturală, cu natura în toată complexitatea ei nativă. Aceasta înseamnă regenerarea neamului însuși; înseamnă conservarea vitalității lui în fața pericolului unei îmbătrâniri precoce” (p. 114).

Căci:

„La popoarele și națiunile, dotate cu o înaltă conștiință de sine, și mai ales cu o puternică vitalitate, simțirea și conștiința acestor invizibile legături cu matricea originară a vieții, le generează și le însuflă un puternic simț al realității. Istoricitatea și ecumenicitatea (ca autohtonie), ca expresie a acestor profunde înrădăcinări, formează temeiurile vieții și conștiinței națiunii” (p. 122).

Ne vom opri însă asupra unei teme destul de desbătute și la umbra unor discuții de mare amploare filosofică și științifică — ce nu sunt și nu vor fi încheiate, — ne îngăduim câteva însăilări marginale. Există incontestabil în epoca noastră un vădit curent anti-intelectualist, care tinde să detroneze rațiunea și intelectul de pe piedestalul privilegiat, pe care le-au așezat secole de meditație și creație științifică. Autorul de care ne ocupăm scrie în această privință:

... „dacă știința prin însăși ființa ei este condiționată — *hic et nunc* — de o anumită „situație”, de viața nemijlocită a realității inconjurătoare a poporului care a creat-o, ea este prin însăși natura ei națională” (p. 2—3).

Apoi:

... după tragica dar deosebit de fructuoasă experiență a marelui războiu, este mai presus de orice îndoială că adevărurile general-valabile și universale ale științei au fost profund sdruncinate printr-un iremediabil fiasco. Acest „faliment” al rațiunii în cele mai critice momente ale vieții popoarelor, este o tipică demonstrație, că dincolo de rosturile ei reale, primează o realitate a vieții, din care rațiunea nu este decât o mică parte constitutivă” (p. 30. Să se noteze aici două idei absolut distincte).

Sau:

... știința este profund înrăuită în însăși structura ei interioară de-o anumită viziune despre lume și viață, caracteristică vieții unui anumit popor, rasă, destin, etc. A elimina din ființa ei toate aceste înrăuirii care-i formează specificul, de dragul unor pretinse norme, universale și necesare, ale cunoașterii conceptuale, este a o distruge în însăși viabilitatea ei” (p. 39).

Soluția autorului:

„Există o cunoaștere intuitivă, care depășește cunoașterea rațională: ea este aceea care naște din conviețuirea comunitară, care se traduce în individ ca conștiință” (p. 51)...” Conștiința, ca expresie a vieții, nu mai poate fi înțeleasă ca o funcțiune specifică, individuală, redusă în special la dualismul gnoseologic subiect-obiect... În raport cu conștiința individuală, conștiința poporului formează un tot de viață, un organism supraindividual, prin care conștiința individuală își primește sensul și valoarea structurii sale” (p. 47).

Să vedem acum ce este această intuiție totalitară la unul din celebrii teoreticieni ai intuiției, la Bergson, deși autorul este de părere că Bergson n'a tras toate consecințele cercetării sale:

„Bergson susține că „intuiția este un instinct devenit desinteresat, conștient de sine însuși, capabil de a reflecta asupra obiectului său și de a-l lărgi la nesfârșit” (p. 40)...” prin intuirea nemijlocită a vieții și a materiei în același timp, ... actul cunoașterii coincide cu actul generator al realității” (p. 41).

D-l Lungu e de părerea că:

„cunoaștința intuitivă... tinde la o înșimțire (intropatie, Einfühlung) la o viziune totală a vieții, în care cunoaștere și realitate, cunoaștere și trăire formează un tot inseparabil” (p. 4).

În concluzie autorul scrie:

„Raționalismul dă o importanță exclusivă reflexiunii, totalitarismul atribuie intuiției totalitare un rol covârșitor” (p. 57).

Prin urmare „reflexiunea” este de ordin raționalist; cum rămâne însă cu precizarea — singura precizare de altfel — din definiția bergsoniană a intuiției, că intuiția este un instinct „capabil de a reflecta”¹⁾

¹⁾ Sublinierea noastră.

asupra obiectului său" ? Nu cumva intuiția, care, vrând nevrând, trebuie să facă apel la reflexiune — deci la un factor de ordin intelectual și rațional — nu e decât o regresivitate la datele imediate ale conștiinței, am spune chiar la o formă „inferioară” de cunoaștere și *prevedere* ? Nu încercăm cătuși de puțin să ne abatem în teoria cunoașterii, căci, repetăm, problema se discută de secole fără a fi ajuns la formulări definitive, dar trebuie să menționăm faptul că atunci când în numele problemelor educative se vorbește de „falimentul” științei, este necesar să se lămurească despre care știință e vorba. Noi am ajuns demult la convingerea că științele biologice sunt într'un impas, că se impun noi orizonturi teoretice, că principiile explicative existente sunt uneori nesatisfăcătoare și că dezvoltării uriașe a științelor teoretice și aplicate ale Materiei îi corespunde o fază de tinerețe a științelor Vieții, — iar realitățile vitale îi depășesc în complexitate și amploare toate aspectele naturii anorganice.

Să presupunem totuși că intuiția este superioară, ca metodă și singura operantă în materie de cunoaștere a vieții; cum vom *exprima* rezultatele ei, dacă nu tot în termeni conceptuali, mai mult sau mai puțin abstracți ? Operele lui Bergson, acest mare dușman al intelectualismului, nu sunt admirabile momente de cugetare, nu sunt ele expresii desăvârșite, sub raport stilistic, ale gândirii discursive ? Cunoașterea reală, totalitară nu este transmisibilă, sau dacă este exprimabilă, se poate înfățișa numai prin categoria artei ?

Faptul că inteligența ori rațiunea, utilată cu conceptele și ipotezele operante la nivelul *material* al realității s'a izbit de rezistențe neașteptate la nivelul *vital* al realității, poate însemna mai curând că *drumul* este greșit, decât că trebuie, fără niciun preaviz, să ne dispensăm de serviciile intelectului. Inteligența și în genere toate funcțiunile cognitive sunt *instrumente* în serviciul tendințelor mai mult sau mai puțin iraționale ale Vieții. E posibil însă ca în cursul evoluției individuale, cercetarea adevărului să devină autonomă, să dobândească o *autonomie funcțională*, transformându-se într'o forță dinamică de motivare a întregii activități personale. Numai în acest chip ne putem da seamă de nebănuitele rezultate ale cercetării. Atitudinea intelectualistă, ca viziune despre lume și viață, este tot așa de justificată ca și cea care ridică la rangul de valoare supremă a existenței „simțirea” ori „voința” irațională... Iar viziunea globală asupra realității este mai curând o filosofie a științei, decât știință propriu zisă. De altă parte, utilizarea *datelor* științei este condiționată de împrejurări sociale și istorice și nici decum nu este dată în descoperirea adevărilor ca atare. În ultimă analiză, problema științei e o problemă de *metodă* nu de funcțiune mintală, — pentru motivul că nu putem crea noi funcțiuni mintale cognitive, ci numai noi instrumente capabile să amplifice și să structureze în forme nouă puterile noastre, *limitate* de structura biofiziolgică specific umană.

Ne oprim un moment și la concepția *organicistă* a autorului. „Organism”, „supraorganism”, revin mereu în paginile lucrării și credem că autorul se depărtează de concepția sociologică „organicistă” — căreia i s'au adus atât de întemeiate dovezi că societatea nu poate fi

identificată cu organismul uman; înțelegând numai raporturile de mutuală dependență între membrii constitutivi ai poporului sau națiunii și condițiile generale ambiante. Căci noi nu credem, până găsim probe contrare, că afirmația autorului:

„... o populație formează în mod natural o totalitate organică cu spațiul ei de viață, de care o leagă nenumăratele ei legături: teritoriale, rasiale, istorice, etnice, etc., care toate o înrădăcinează într'o realitate dată, — într'un destin — care îi structurează viața și față de care orice desrădăcinare însemnează o iremediabilă degenerare” (p. 70),

poate fi susținută, mai ales în partea ei ultimă. E greu să se dovedească că fondatorii Americii, de pildă, care s'au desrădăcinat din realitatea totalității organice a poporului din care făceau parte, sunt condamnați *prin aceasta chiar* unei iremediabile degenerări; mai curând putem spune că nu puteau suferi poverile destinului impuse de momentul istoric al poporului înăuntrul căruia s'au născut, căutând, prin aventură, să-și făurească un nou destin. Nu credem că exploratorul, care își dobândește a doua patrie în pământul descoperit, este sortit degenerării, ci mai curând că va duce în pământ nou multe din orizonturile sub sau inconștiente ce le are în comun cu grupul etnic în care s'a născut și pe care le va fructifica în alvii nouă. E dat în destinul tragic și grandios al omului de a rupe, aventuros, cătușele naturii; altfel natura l-ar fi putut dota numai cu desăvârșite instrumente *instinctuale* de adaptare.

În ansamblul său, lucrarea ne înfățișează o interesantă perspectivă totalitară în problematica devenirii dela „popor la națiune”; ea va dobândi conture din ce în ce mai precise pe măsură ce va fi completată cu restul volumelor. Probabil că și observațiile noastre rezidă pe lipsa unei viziuni de ansamblu a celor cinci volume din care se va compune lucrarea.

DIM. TODORANU

MARAMUREȘUL NOSTRU

Țara voievozilor români nu s'a învrednicit până acum să aibă o monografie demnă de trecutul ei glorios. Până la cartea D-lui Prof. Alexandru Filipașcu, intitulată *Istoria Maramureșului*,¹⁾ s'au scris numeroase fragmente atât de Român, cât și de Ungur. O licoană istorică de ansamblu era necesară, mai ales în împrejurările de acum, chiar „fără pretenția de a fi elaborat un studiu complet și întocmit după toate cerințele istoriografiei moderne” — cum precizează autorul în prefața lucrării sale.

În cele dintâi menționi despre acest ținut curat românesc, Maramureșul cuprindea și provinciile Ung și Bereg, cu voievozi români independenți, în legături politico-sociale și de rudenie — totuși — cu voievozii maramureșeni. Documentele veac. XIV și XV ne arată că „provinciile Maramureș, Ung și Bereg formau pe vremuri un mare

¹⁾ București, Tip. Ziarului „Universul”, 1940, în 8; 270 p. (2 hărți, 1 tablă genealogică).

voevodat românesc, care se întindea până la valea Ondavel și confluența Bodrogului cu Tisa" (p. 9). După năvălirea Ungurilor autoritatea voevozilor români din Ung și Bereg a scăzut treptat-treptat, păstrându-și titlurile și privilegiile străvechi până în veac. al XV-lea, când urmașii lor, înglobându-se în nobilimea feudală, au pierdut și titlurile și instituția voevodală. La 1373 Maramureșul însuși devine un comitat feudal al Ungariei, instituția voevodală continuând să mai existe un timp oarecare.

Privitor la numărul locuitorilor, d-l Filipașcu constată în 1938: Români, 97.269; Țișteri, 4734; Ruteni și elemente rutenizate, 19.864; Elemente maghiarizate, 9880; Evrei, 37.430.

Maramureșul a făcut parte din Dacia lui Boerebista, iar după înfrângerea lui Decebal de către Traian „Dacii liberi” și-au organizat în Maramureș o patrie nouă. Ondava, Codrava, etc., sunt nume de origine dacă. O mulțime de monede găsite la Giulești, Ieud, Slatina, Petrova și în alte părți constituie, apoi, dovezi despre stăpânirea romană.

Năvălirile barbare din Evul mediu au lăsat mai multe urme în toponimia locală. La venirea Ungurilor istoricul maghiar T. L e h o c z y, admite că chiar și „în părțile Beregului au locuit populațiuni românești” (p. 26). Maramureșul a rămas neatins de invazia ungurească, păstrându-și independența politică până spre sfârșitul veac. al XIV-lea. Cavalerii teutonici, așezați în acest ținut la 1211 de Regele Andrei al II-lea pentru paza hotarelor, au fost izgoniți de același Rege după 13 ani, la 1224. Marea năvălire tătărească din 1241 n'a ajuns în Maramureș, dar după trecerea pericolului, Bela al IV-lea a așezat în 1246 coloniștii Sași la Beregsas, apoi la Seleuș și pe câmpia Tisel până la Teceu. „Dacă totuși Maramureșul a reușit să-și păstreze independența, se datorează exclusiv împrejurărilor, că era locuit de Români curajoși, viteji și iubitori de libertate, aliați cu înălțimile munților și cu deslușul pădurilor, familizarizați cu toate trecătorile, cu toate colțurile de vâl și ascunzișurile din păduri, cu toate cazanele de munți, asupra cărora se putea arunca cu pietre în stare să spargă orice dușman” (p. 34—35).

Teoria unor istorici interesați, că Maramureșul ar fi fost un teritoriu nelocuit și că Românii ar fi fost colonizați de Laslau Cumanul la 1284 (nu la 1248, cum se spune greșit) e, firește, fantezistă pentru că, dupăcum afirmă autorul însuși, nu există niciun document, care să facă vreo aluzie măcar despre vreo colonizare a Românilor pe pământurile locuite de ei. „În cele mai vechi diplome ungurești, Românii din Maramureș apar ca un popor numeros, independent și cărmuit de voevozi și cnezi proprii, ca popor statornic, privilegiat și stăpânul exclusiv al întregului ținut” (p. 35). Am fi nedrepti dacă nu am pomeni aici și cuvintele arhivarului P e t r o v a y G y ö r g y, un specialist al locului, care are următoarele păreri: „La Români nu se potrivește ipoteza istoriografiei ungare, care susține, că Românii ar fi venit peste Unguri, deoarece ei au fost investiți cu atari privilegii, cum n'a putut să aibă niciodată un neam de păstori, emigrat pe încetul, păscându-și turmele. Ori, ca un dușman de neam străin, prins în luptă și neînruștat cu Ungurii, să fie colonizat și să fie incredințat cu apărarea hotarelor, e de-a-dreptul un non sens. Românii din Bereg și Maramureș n'au fost supuși autorității comitatului și a pretorilor județeni, ci erau subordonați voevozilor

aleși de ei înșiși, deosebit în fiecare județ; aceștia conduceau în războaie pe cei înarmați, îl judecau și rezolvau procesele dintre dânșii. Asemenea privilegiile... a putut să primească numai un neam de viteji" ... (p. 35—36).

Până la începutul veacului al XV-lea nu sunt știri destul de precise asupra organizării bisericești în Maramureș. Se cunosc doar mănăstirile din Peri (1389), unde Patriarhul Antonie din Constantinopol înstitui un exarhat pentru tot ținutul Transilvaniei de Nord, și apoi Bârsana (1390) și Ieud (1411).

Introducerea feudalismului în Maramureș a provocat o serie de nemulțumiri între o seamă de fruntași, în frunte cu Bogdan voevod, care în 1359 trecu cu grosul populației a 300 de sate în Moldova, organizând un nou Voievodat independent dincolo de munți, după ce alungase de aci pe fiul lui Sas Vodă, acesta fiu al lui Dragoș Voievod, venit tot din Maramureș.

Consecințele celor două emigrări masive ale maramureșenilor în Moldova, sub Dragoș și sub Bogdan, au fost: desființarea treptată a autonomiei provinciei prin instituirea comitatului, având în frunte dela 1373 comiți supremi, iar dela 1383 și vicecomiți — în locul instituției voevodatului și a cnezatelor — și colonizarea Rutenilor în locurile rămase depopulate prin emigrările pomenite. „În anii 1414—1418 o suită de maramureșeni, condusă de vice-comitele Seneslau din Dolha, a însoțit pe Sigismund la conciliul ecumenic din Konstanz, unde au făcut furori, din cauza gluvaerelor mari, care le împodobeau mâinile și armura. De fapt acestea nu erau decât un fel de cvart, numit diamant de Maramureș, care-ți dă iluzia unui diamant veritabil“ (p. 67).

Maramureșenii au participat cu multă vitejie la toate expedițiile militare conduse de eroul român al creștinătății Iancu Huniade și de fiul acestuia, Matia Corvinul. Ca semn al recunoștinței regești, acesta din urmă numi în fruntea Maramureșului doi comiți supremi români, în 1465 pe Simion Birău, iar în 1467 pe bănațeanul Paul Chinezul. Nu mică a trebuit să fi fost vitejia maramureșenilor și în lupta dela Bala din 1467, unde Ștefan cel Mare al Moldovei sfărâmasă oastea lui Matia, din care Regele însuși a scăpat cu câteva săgeți în spate numai datorită vitejiei Românilor săi din Maramureș. E adevărat, că după cum n'a uitat toată viața sa săgețile primite în Moldova, tot astfel n'a uitat o seamă de familii românești maramureșene, credincioase lui cu ocazia acestei singure lupte pierdute de el în decursul celor peste 30 ani de domnie strălucită pe tronul Ungariei, ridicându-le la rangul de liberbaroni, un privilegiu extraordinar, dăruit numai pentru calități războinice excepționale. În fruntea acestor familii au fost: Ambrosiu din Dolha, Bogdan din Petrova și încă alte unsprezece, pomenite de autor (p. 73). Un sprijinitor al intereselor românești în Maramureș va fi fost și Birtoc Dragfy, rudă cu Ștefan Vodă al Moldovei, care în 1493 era și voievodul Transilvaniei. Puterea și autoritatea crescândă a acestuia a produs mare îngrijorare și invidie între magnații unguri, ajungând în disgrație la 1498 și fiind destituit în acest an din demnitatea de voievod al Transilvaniei. Dieta din 1502 n'a uitat, apoi, să precizeze printr'un articol, imposibilitatea vreunui Român de a mai putea deveni voievod al Ardealului.

Cu toate că foarte multe numiri de munți, de văi și chiar nume de familii au fost trecute în diplomele nobiliare sub forma ungurească, aceasta nu îndreptățește pe nimeni să creadă că Maramureșul a fost, sau este, unguresc. D-l Filipașcu are dreptate când separă grăul de neghină și precizează satele de numiri vechi românești metamorfozate (pag. 79—85) Interesant capitolul privind la satele și proprietarii lor în veac. XIV—XV. Familiile originare din Maramureș își vor putea identifica cu ușurință pe strămoșii lor nobili (pag. 86—104). De ce cuvântul „Ieraș”: Ierașul de jos, Ierașul Sighet, pentru „plasă”? Oricât ar fi de maramureșan acest cuvânt, tot urmă străină e!

La începutul veac. al XVI-lea majoritatea nobililor români au fost reduși la moșoare modeste, încât nu e mirare că aproape toți acești nobili din Maramureș s'au alăturat revoluționarilor conduși de Dozsa la 1514. O parte din moștile confiscate după revoluție au fost dăruite lui Ștefan Verböczy, celebrul codificator al unor legi nedrepte pentru toți Români. După lupta dela Mohács (1526) și prefacerea Ungariei în pașalâc turcesc, Maramureșul a fost anexat la Transilvania (1538). Calvinismul a desnaționalizat multe familii românești, iar desființarea exarhatului din Perl „a dus în mod fatal la calvinizarea oficialității bisericii maramureșene” (pag. 108).

În anul 1685, armata imperială, condusă de generalul Veterani, a ocupat Maramureșul, cauzând provinciilor, și așa săracă, pagube în valoare de peste 2 milioane florenți, ceea ce însemna ruina completă. În aceste împrejurări de nemulțumiri generale apare figura de haiduc a lui Pinteș Viteazul. „Se mai arată și azi platra, plovnița, izvorul, fântâna, masa, platra de moară, peștera și alte lucruri de ale lui Pinteș, care după tradiția poporului nu putea să fie ucis decât cu trei gloanțe de argint, amestecate cu trei boabe de secară și cu trei cule de potcoavă de mână de primăvară. În biserica din Budești se mai păstrează cămașa de zale și colful lui Pinteș, pe care le-a îmbrăcat un volnic din Maramureș, ca să defileze în fața tribunalului regale la marea serbare națională dela Alba-Iulia din 20 Mai 1929” (pag. 117).

Foarte incurcată și jalnică e istoria bisericii din Maramureș în veac. XVI și XVII. „Fiind preoția ereditară în aceeași familie, preotul se îngrijea singur de un urmaș dintre fiii săi”, trimițând pe unul din copii sau gineri să învețe carte la mănăstirile din Moldova, sau aducând câte un călugăr pentru învățătură din această provincie (pag. 127). Un preot maramureșan mărturisește despre predică unul călător german „că o citește, pentru că dacă ar rosti-o fără carte, credincioșii nu i-ar da crezare” (pag. 128). Bolerii din Maramureș corespondau în limba română cu vecinii lor biștrîțeni. Conflictele pentru întâietatea locului „jupâneselor” în biserică există și acum, „deoarece descendenții de azi ai vechilor nobili și încă morțiș la locurile din biserică, moștenite din neam în neam” (pag. 129).

La 1542, comandantul cetății Ungurașului — de sub stăpânirea lui Petru Rareș — a fost un maramureșan, iar secretarul acestuia, Petru Poremsky, „își exprima teama, ca nu cumva Români, cari locuiesc mai multe ținuturi și vorbesc aceeași limbă, să se unească cu Moldovenii” (pag. 130). Despre mai mulți legători de cărți iscusiți în Mara-

mureș, între carl și un Ioan de Petrova, pomenit la 1657, amănunte la pag. 131.

În timpul tentativelor pentru unirea bisericii românești cu Roma, comisia oficială constituită la 26 Septembrie 1699 cu scopul de a cerceta dorințele Românilor cu care biserică vor să se unească, „constată cu surprindere că Românii din Maramureș doresc în unanimitate să se unească cu calvinii...” (pag. 134). Unirea bisericii Românilor din Maramureș cu Papa i-a scăpat „de pericolul calvino-maghiar, cât și de cel rutean” (pag. 143).

Rolul lui Pinteza Viteazul și al altor Români maramureșeni în revoluția lui Fr. Rákoczy II, pare a fi fost considerabil. Șeful revoluției are, de altfel, cuvinte de admirație pentru Grigore Pinteza în memoriile sale. Deși la încheierea păcii din Satu-Mare (1711) Maramureșul și-a exprimat dorința să rămână și pe mai departe unit cu Transilvania, Împăratul decretă la 1732 anexarea lui la Ungaria. „Astfel maramureșenii, ruși de frații lor din Ardeal, au fost dați pradă Ungurilor și Rutenilor” (pag. 153).

Pe locul străvechelor mănăstiri din Perț, după ce a fost incendiată și distrusă, azi străjuește o cruce, vestind trecătorilor vrednicia marilor cîitori români din veac. al XIV-lea — cum constată autorul.

Sub domnia lui Iosif II apar primele sinagogi în Maramureș și se introduce limba germană în administrație, iar sub Leopold II propunându-se, la 1791, înlocuirea limbii germane cu cea maghiară, „magnații au pretins reintroducerea limbii latine, pe care o considerau ca o parte integrantă și ca o garanție a privilegiilor nobiliare, iar introducerea limbii maghiare ca o scufundare în barbarie...” (pag. 157). Limba ungurească se va introduce, totuși, la 1840.

Jurisdicția episcopiei rutene din Muncacu în decurs de 120 de ani a avut un rezultat dezastruos pentru Românii din Maramureș. Sub influința unor preoți români, trecuți din interes la rutenism, sau înstrăinați întâi familii, apoi sate întregi — înșirându-se cu numele familiile și comunele rutenizate (pag. 163—164). În afară de mănăstirea din Perț, Maramureșul a mai avut și alte 17 mănăstiri (pag. 165—168 înșirate împreună cu un scurt istoric).

Cea mai teribilă plagă a Maramureșului au fost și sunt *Evreii*. Chemați de Andrei II în veac. XIII și însărcinați cu schimbarea banilor și cu încasarea impozitelor și a veniturilor erariale, și-au îndeplinit atât de bine misiunea incredințată, încât a fost nevoie de intervenția Papelui la 1233, ca în disperarea lor creștinii să nu mai treacă la păgânism. Apoi nu se mai pomenesc Evreii până la conscripția din 1728, când sunt amintiți 9 înși, 6 dincoace și 3 dincolo de Tisa. În 1780 apare prima sinagogă, la Sighet. La 1787 numărul lor se ridică la 1214 bărbați, în 1804: 2448 bărbați și 682 femei măritate, iar la 1840 reprezintă 5,59% din întreaga populație, adică 7079 suflete, pentru ca la 1900 să fie 56.006, în 1919 (pentru o treime din Maramureș) 14.000, iar recensământul românesc din 1930 să constate 34.000 de suflete, adică 22% din populație. „Această creștere atât de mare amenința fără doar și poate cu o totală iudovizare a Maramureșului”.

Pe Evrei „officialitatea maghlară l-a sprijinit cu toată puterea, considerându-l de cel mai bun aliați pentru crearea unei hegemonii ungurești în Maramureș” (pag. 171). Ștîndu-l protejați de autorități, Românii au fost siliți să sufere în tăcere toate umilirile, mulțumindu-se să-și boteze câinii cu nume jidovești.

Se constată emigrări de Români maramureșeni încă din veac. XV. La 1789 trec în Moldova nu mai puțin de 1990 familii; în America au plecat la 1904: 1106 persoane, iar la 1906: 2229 (pag. 173—178 cu numele familiilor nobile emigrate și cu lista satelor nou înființate).

În revoluția din 1848 maramureșenii au luptat alături de Împărat, afară de câțiva intelectuali. La 1861 s'a înființat „Asociațiunea” culturală, care în anul următor reuși să deschidă o Preparandie pentru învățătorii la Sighet, mutată în 1869, forțat, la Gherla. Rolul neromânesc al celor doi Mihaly Péter, tatăl și fiul (pag. 215 - 219). În 1898 Ioan Mihaly candidază pentru funcțiunea de vice-comite al Maramureșului, dar cade față de un neînsemnat candidat ungar. „Ca răspuns la aceasta, peste 3 ani el a publicat opera monumentală *Diplome maramureșene*, dovedind cu prisosință continuitatea neamului în moșta lui Traian și virtuțile alese ale voievozilor și cnejilor maramureșeni, strămoșii săi” (pag. 220). La alegerile dictate din 1906 viitorul profesor al Universității din Cluj, Dr. G. Bîlășcu, a căzut și el în fața teroarei deslănțuite. Iar pentru atitudinea țaranilor spicului următorul exemplu: „În Apsa de jos învățătorul reuși să adune în jurul său vreo 80 de țărani, sub pretextul de a-l învăța scrisul și cititul. Când însă țaranii constatară cu uimire, că învățătorul vrea să formeze din el un cor unguresc, au părăsit sala cu toții, protestând energic și spunând, că el n'au venit să învețe hora lui Kossuth, dar dacă vrea să-l învețe și cântări atunci să-l învețe cântări bisericesti și doine românești, adică cântări folositoare” (pag. 226).

Nu cunoșteam amănuntul, că în ziua de 1 Decembrie 1918, pe lângă delegații oficiali la Alba-Iulia, Maramureșenii au ținut o mare adunare românească și la Sighet, în care au hotărît unirea fără condiții a Maramureșului cu România (pag. 237). În 1920 Maramureșul din dreapta Tisei a fost cedat Cehoslovaciei, iar în 1939 Ungariei, pentru ca la 30 August 1940 să cadă în întregime, din nou, în mâinile Ungurilor. „Totuși caracterul curat românesc al Maramureșului vovodal nu va putea să dispară nici după mil de ani de stăpânire străină, decât numai prin totala extirpare a celei mai vâjnoase și mai prolifiche populații românești” (pag. 247).

I. CRĂCIUN

INSTITUTUL DE STUDII CLASICE DIN CLUJ LA SIBIU

Organizarea muncii științifice este o necesitate a timpurilor noastre. Progresele realizate în toate domeniile de investigație științifică au impus tuturor slujitorilor diverselor discipline, pozitive sau teoretice, strângerea rândurilor, gruparea lor în vederea colaborării și asigurarea condițiilor favorabile unei cât mai rodnice activități.

Universitatea clujeană a înțeles dela înființarea ei această cerință nouă, impusă cercetărilor și a căutat dela început să se îngrijească de înființarea și organizarea institutelor, a laboratoarelor și seminariilor, punându-le la dispoziție toate mijloacele necesare unei bune funcționări.

Două decenii au fost suficiente pentru ca aceste institute să-și desăvârșească organizarea și să se impună, în țară și străinătate, prin activitatea lor de specialitate. De aceea, smulse în toamna trecută din casa și orașul lor, cele mai multe din institutele universitare nu s'au găsit desorientate, nici lipsite de posibilitatea continuării activității lor, a îndeplinirii și pe mai departe a scopului pentru care fuseseră create.

În această situație se găsește *Institutul de Studii Clasice* al Universității clujene. Apariția recentă în vitrinele librăriilor din Sibiu a celui de al treilea volum al *Anuarului* său constituie cea mai bună dovadă. Pus sub tipar încă înainte de toamna anului trecut, tipărirea acestui volum de peste 350 de pagini a continuat în condiții destul de grele după această dată. Institutul nu putea renunța, mai ales în noile împrejurări, la cel mai eficace și mai necesar mijloc de afirmare, pe plan științific, a misiunii sale. Prestigiul câștigat timp de două decenii îi impunea obligația de a-și continua activitatea, mai ales că în acest din urmă volum era înfățișat, cu multă autoritate, punctul de vedere românesc într-o chestiune de mare importanță pentru noi, aceea a continuității daco-romane în Nordul Dunării, pe care vecinii noștri dela Apus și alți învățați străini au negat-o, fie din rea credință, unii, fie din necunoașterea realităților istorice dela noi, alții.

Ideea creerii pe lângă Universitatea Daciei Superioare a unui Institut de Studii clasice aparține lui Vasile Pârvan, savantul istoric și arheolog care în primii ani după Unire a ținut să cinstească cu avântul și autoritatea sa tânăra Universitate, atunci înființată și Vasile Bogrea, primul titular al catedrei de limba și literatura latină, iscusit filolog și distins umanist, al cărui mormânt a rămas acum, poate neingrijit de nimeni, în cimitirul Clujului nostru, dar a cărui vie amintire o păstrează toți membrii Institutului. Spiritul și amintirea acestor doi fondatori ale căror chipuri, atât de expresive, străjuiesc, acum în refugiu, ca și la Cluj, în sala de lectură — călăuzesc și îndrumă străduințele și munca membrilor Institutului, profesori, asistenți și studenți.

Desăvârșită organizarea lui în 1929, realizările și activitatea Institutului se fac simțite și unanim apreciate, atât în țară la noi, cât și peste hotare. Institutul, mergând pe urmele marilor săi fondatori, se impune pe de o parte ca o adevărată școală de filologie clasică, disciplină de veche tradiție în Transilvania, începuturile ei trecând de jumătatea veacului XVII, iar pe de altă parte el reprezintă un centru al cercetărilor arheologice privitoare la întreaga Dacia. Această ultimă categorie de preocupări, cu neînsemnate excepții, este nouă la Români de dincoace de munți. Cultivarea lor însă era cu atât mai necesară. Cercetările arheologice ale Institutului de Studii Clasice, sprijinite de Comisiunea Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, au fost conduse an de an cu toată seriozitatea și obiectivitatea științifică cerută, reușind a reface imaginea de multe ori falsă pe care istoricii și arheologii maghiari o dăduseră Daciei preistorice și daco-romane. Incetul

cu încetul, toate vechile erori vor fi înlăturate, căci învățații străini de specialitate sunt din ce în ce mai mult aplecați a-și îndrepta atențiunea asupra rezultatelor obținute de tânăra școală arheologică ardeleană în acest domeniu. Săpăturile arheologice, întreprinse totdeauna de oameni competenți, scot la iveală tot mai mult material documentar, iar interpretarea lui istorică se face în cel mai desăvârșit spirit științific. Rând pe rând, diferitele probleme ale istoriei noastre vechi se lămuresc și se precizează, chiar acele pe care vechii cercetători nu aveau interesul să le prezinte sub aspectul lor real, trecând cu vederea peste anumite indicii scoase din pământul bogat în vestigii străvechi, sau nevoind a le interpreta pe plan istoric.

De sigur că, în actuala situație, la Sibiu, Institutul de Studii Clasice a pierdut mult din înfăptuirile sale, desăvârșite cu multă stăruință. A fost lăsat la Cluj întreg Muzeul său arheologic, orânduit după toate cerințele moderne, iar o parte din vechiul teritoriu al Daciei nu se mai găsește în situația de a mai putea fi cercetat de noi. Totuși, Institutul dispune și acum de o bogată bibliotecă a sa proprie, care îi permite continuarea cu succes a investigațiilor, atât în domeniul filologiei clasice, cât și în acel al arheologiei. Apoi, cea mai mare parte a pământului Daciei antice se găsește în cuprinsul actualelor hotare ale țării, așa încât cercetările care eventual s'ar întreprinde în teritoriile din Nordul Transilvaniei vor trebui să fină seama de rezultatele obținute de noi.

Prin urmare, în noile împrejurări ce ne-au fost create, Institutul de Studii Clasice este în măsură a-și îndeplini și pe mai departe misiunea sa. Este și o cerință națională, la care Institutul a înțeles să răspundă, învingând toate greutățile. Aceasta trebuie să fie semnificația apariției noului volum al *Anuarului* său.

Aprecierea și cântărirea aportului științific al celor peste 350 de pagini, ieșite de curând de sub tipar, va fi făcută de învățații de specialitate, cărora ele le sunt destinate. Pentru cetitorii acestei reviste voi căuta doar să fac o simplă dare de seamă a studiilor care alcătuiesc recenta publicație.

Volumul, editat în condiții tehnice foarte mulțumitoare, cu numeroase reproduceri în text și pe planșe separate, este închinat sexagenarului profesor D. M. Teodorescu, „*praeclarissimo ac ornatissimo viro, Dacorum antiquitatum investigatori*“, cum ne lămurește formula dedicatorie. Chemat la catedra de arheologie îndată după înființarea Universității Daciei Superioare, profesorul D. M. Teodorescu este părintele arheologiei românești în Transilvania. D-sa este inițiatorul și conducătorul săpăturilor întreprinse pentru punerea în lumină a impozantelor cetăți dace din munții dela Sud de Orăștie. Rezultatele obținute în curs de mai mulți ani sunt de o deosebită importanță pentru cunoașterea civilizației Dacilor. Dovada o constituie interesul arătat pentru publicațiile d-sale referitoare la săpăturile întreprinse și locul de frunte pe care-l ocupă aceste cetăți dace în monumentala operă a lui Vasile Pârvan, *Getica*, o protoistorie a Daciei.

Anuarul cuprinde două categorii de studii, unele de filologie clasică, altele de arheologie și istorie antică. În fruntea volumului se gă-

sește un articol al cunoscutului filolog clasic J. Marouzeau, despre rolul ascultătorului asupra enunțării, în care învățatul francez expune o seamă de subtile observații asupra limbajului, utile pentru filologi și linguiști în genere.

Urmează contribuțiile celor doi profesori de filologie clasică dela Universitate, d-nii St. Bezdechi și T. A. Naum. Primul publică textul inedit, însoțit de traducere, al unui mic manual bizantin de filosofie, alcătuit de Nicephoros Gregoras ca răspuns la întrebările adresate lui de împărăteasa Elena, soția lui Ioan Paleologul, apoi textul unei alte scrisori a aceluiași filosof bizantin din secolul XIV, în care acesta compară prietenia cu relația ce există între patratele a două numere consecutive și rădăcina lor. Tot d-sa ne dă un documentat studiu despre vulgarismele în epopeea lui Nonnos, scriitor de limba greacă din veacul V. după Cr. D-l T. A. Naum publică un interesant studiu de sintaxă comparată, despre funcțiunea gramaticală a pronumelui posesiv *său*, *sa* și *lui*, *ei*, arătând că forma *său* nu e obligatoriu a fi raportată la subiect, nici *lui* la non-subiect, ca în limba latină clasică, deoarece rolul acestor două posesive românești trebuie derivat din latina vulgara.

Partea de filologie clasică a Anuarului se completează cu alte două lucrări, datorite asistenților N. Lascu și I. I. Rusu. Primul scrie despre izvoarele literare ale Metamorfozelor lui Ovidiu, ajungând la concluzia că nu există o dependență directă între Metamorfozele exilatului dela Tomi și oricare operă alexandrină cu subiect similar, unicul izvor al acestor legende poetice fiind mitologia, așa precum era ea cunoscută la Roma în epoca lui August. D-l I. I. Rusu publică noi note de onomastică tracă, reușind să stabilească alte câteva nume tracie în inscripții și pe un papirus.

Prin aceste studii de reală valoare științifică, *Anuarul Institutului de Studii Clasice* se înscrie alături de cele mai serioase publicații de filologie clasică, aducând aportul românesc la marea operă de cunoaștere a produselor spirituale ale lumii greco-romane, creatoarea acelei strălucite culturi clasice, pe care o continuă întreaga omenire civilizată de astăzi.

A doua parte a Anuarului este rezervată problemelor de istorie și arheologie antică. D-l E. Condurachi, asistent la Muzeul Național de Antichități din București, se ocupă într'un scurt articol de cariera lui Q. Tullius Maximus, guvernator al Thraciei, iar în altul discută rangul proconsulilor provinciilor Asia și Africa la începutul secolului IV după Cr., în care autorul aduce noi lămuriri. „Cercetări arheologice în Munții Zlatnei, pe dealul Boteș și Corabia” își intitulează d-l O. Floca, directorul Muzeului județean din Deva, raportul său despre săpăturile executate pentru desgroparea mai multor morminte, de formă tumulară, aparținând, se pare, populației băștinașe și datând din epoca romană. Cu multă competență publică d-l I. I. Rusu mai multe monumente sculpturale din Durostorum. Tot d-sa descrie și comentează mai multe descoperiri recente dela Turda, antica Po-taissa: sculpturi și piese arhitectonice, două altare votive cu inscripții și o necropolă romană.

Importantei probleme a continuității în Dacia îi consacră profesorul de arheologie și preistorie dela Universitate și actualul director girant al Institutului, C. Daicoviciu, un studiu critic și deosebit de temeinic. După îndelungate cercetări de amănunt și întinse săpături întreprinse în diferite părți ale Transilvaniei, cel mai bun cunoscător al problemelor arheologiei și istoriei antice a Daciei, autorul acelei minunate sinteze istorice *La Transylvanie dans l'Antiquité*, era cel mai indicat să expună datele istorico-arheologice ale celui mai controversat capitol din istoria neamului românesc. În discuția, foarte veche, în jurul acestei probleme, aspectul istorico-arheologic, cu întreaga cunoaștere a realităților locale, nu fusese prezentat până acum, înafară de recenta și frumoasa lucrare a domnului Gh. I. Brătianu (*Les origines du peuple roumain; les données archéologiques*, București 1939), decât de arheologii unguri, a căror lipsă de obiectivitate este cunoscută, din cauza tendințelor lor politice. Totuși, părerile lor au găsit credit pe lângă unii din învățații străini. Studiul d-lui C. Daicoviciu este merit însă a desvălui pentru toți multe fapte care oferă indicații sigure pentru o continuitate a populației daco-romane în N. Dunării, cel puțin până în veacul VI. după Cr. Fără a intra în amănunte, subliniez că atitudinea profesorului C. Daicoviciu este cât se poate de obiectivă, chiar rezervată, bine documentată și strict științifică, în discutarea faptelor și formularea concluziilor. Sunt convins că studiul acesta va fi deosebit de bine apreciat de către învățații străini. Fără a putea spune că problema originilor noastre a fost definitiv clarificată — se pare chiar că nu arheologia și istoria antică sunt menite a spune ultimul cuvânt, — profesorul C. Daicoviciu a adus servicii de netăgăduit tuturor cercetătorilor, străini sau români, istorici sau linguiști oferindu-le o orientare și o informație precisă cu privire la împrejurările, materiale și spirituale în care a putut să se desvolte romanitatea nord-dunăreană la începutul evului mediu.

Amintesc, în fine, lucrarea „Monetele și părăsirea Daciei”, a autorului rândurilor de față, în care am luat în discuție problema circulației monetelor înainte și după Aurelian, ajungând la concluzia că „tezaurele ca și descoperirile de monete dovedesc nu numai continuitatea așezărilor, ci și persistența unei populații daco-romane, pe pământul Daciei, cel puțin pentru primele veacuri după părăsirea provinciei de către Aurelian”. Anumite descoperiri și aspecte economice, dinainte și după părăsire, tendențios interpretate de arheologi maghiari, chiar de talia învățatului A. Alföldi, sunt prezentate acum în adevărata lor lumină.

MIHAIL MACREA

INSEMNĂRI

PORUNCILE CEASULUI DE FAȚĂ

Hotarul dela Răsărit al Țării a fost reintregit. Restaurarea lui nu s'a făcut însă la masa verde, ci pe câmpul de luptă. Pământul Basarabiei și al Bucovinei s'a reintors în patrimoniul comun, cu aureola jertfei de sânge. Subt crucile semănate pe câmpiile bogate dintre Prut și Nistru dorm alături de Basarabeni și Bucovineni, Moldoveni și Munteni, Ardeleni și Bănățeni. Sângele Țării întregi s'a revărsat acolo din belșug, un motiv mai mult pentru ca aceste provincii să intre mai adânc în conștiința românească de pretutindeni.

Se înmulțesc din nou în jurul nostru văduvele și orfanii. Trenurile aduc răniți cu trupurile sfâșiate de suferință. Durerea își trage brazdele pe tot mai multe fețe, fericite altădată.

Să ne dăm cu toții seama că am intrat în ora jertfei supreme. Să ne aducem aminte în fiecare clipă de poruncile acestui ceas, a căror uitare sau călcare vom ispăși-o mai curând sau mai târziu.

Cea dintâiu poruncă este: jertfa cere jertfă. Atunci când la hotarul dela Răsărit, se varsă sânge, se frâng vieți în care au fost puse atâtea nădejdi, să săvârșim și noi în fiecare zi jertfa noastră mărunță și să fim gata oricând de jertfa cea mare. A jertfei însemnează a dăruii, dar în așa măsură încât această dăruire să te facă să suferi în bunul și în trupul tău.

Când frații tăi își sacrifică vieța, sau se sbat în suferințe și privațiuni cumplite, a nu lăsa nimic din huzureala, luxul și comoditatea ta, a-ți pierde vremea în lucrări inutile pentru nu știu ce scopuri vagi și gratuite, sau a te îmbogăți peste noapte, profitând de anumite conjuncturi ale momentului, este o adevărată crimă, mai ales astăzi, când pe câmpul de luptă se joacă însăși soarta neamului.

În al doilea rând: să încunjurăm cu ajutorul și afecțiunea noastră neprecupețită pe văduvele și orfanii celor căzuți, să picurăm unt de lemnul dragostei și grijei noastre pe rănile celor din spitale, dovedindu-le astfel că jertfa lor n'a fost inutilă.

Să procedăm apoi cu înțelepciune și cu simțul răspunderii istorice la restaurarea provinciilor cutropite de urgia bolșevică și de ravagiile războiului. Să nu luăm măsuri pripite, să ne gândim în fiecare moment la consecințele politice — în sensul înalt al cuvântului — ale acestor măsuri. Să nu uităm că sângele vărsat cere dreptate și cumințenie. Trecutul apropiat ne poate servi o mulțime de exemple de ceea ce *nu* trebuie să facem; dar el ne oferă și pilde bune, demne de urmat. Să punem în valoare pe cele din urmă. Să dăm, mai ales, elementelor locale vrednice prilejul de a contribui cu munca lor, cu înțelegerea mai firească a nevoilor regiunii, cu dragostea lor, întemeiată pe legături stră-

vechi, la reinodarea firului vieții românești a acestor provincii.

În sfârșit, să nu pierdem nici un moment din vedere că suntem la mijlocul drumului. Am crezut că putere și dreptatea noastră a biruit, mai de grabă chiar decât își inchipuiau unii dintre noi. Să hrănim fără întrerupere focul acestei credințe și, cu gândul la jertfa celor din Răsărit, să fim gata oricând pentru jertfa dela Apus.

Ion Breazu

ROMANIA TRANSTYRANA

Astfel numește teritoriul românesc de peste Nistru — Romanii îi ziceau Nistrului *Tyras* — profesorul de limbi romanice dela Universitatea din Amsterdam, Marius Valkhoff, un excelent cunoscător al limbii și culturii românești — a studiat un an școlar la Universitatea din Cluj, și a mai petrecut, după terminarea studiilor, o vară în România — prieten neasemănat de prețios, care ne face cunoscuți occidentului prin cursurile, conferințele, studiile și articolele dedicate limbii, literaturii și istoriei noastre. Încă în anul 1932, ca docent de limba română la Universitatea din Amsterdam, și-a publicat la Amersfoort cursul de deschidere intitulat: *Latijn, Romaans, Roemeens, (Latina, romana, româna)* o succintă și exactă schiță a dezvoltării latinei din Sud-Estul Europei. În revista *Neophilologus*, XXIV, a dat o cronică a lucrărilor românești de filologie apărute în anii 1932—1938. A prezentat obiectiv, — ceea ce înseamnă favorabil tezei românești, — problema minorităților din România în *De Vrijzinnig-Democraat* din 15 Iulie 1939, etc. De când ocupă catedra de limbi romanice, ca urmaș al lui Salverda de Grave, în fiecare an ține cursuri de limba și literatura română în fața unui auditoriu numeros. În felul acesta, în jurul catedrei lui M. Valkhoff, se infiripă o întreagă mișcare pentru cunoașterea poporului românesc și a culturii lui. În

anul 1936, E. Diaconide își deschide acolo cursurile de docență, cu o prezentare a criticei românești (Maiorescu, Dobrogeanu-Gherea, Dragomirescu).

Despre Românii de peste Nistru Valkhoff a publicat în *Tijdschrift van het Koninklijk Nederl. Aardrijkskundig Genootschap* (Revista Societății Regale Olandeze de Geografie), seria 2, LVII, 1940, p. 248—259, un interesant articol, în care îi servesc ca izvoare de informație și publicații sovietice. Datele luate din acestea le dă — după cum era de așteptat — cu mult scepticism.

Unul dintre izvoarele sovietice i-a fost *Malaja Sovjetskaja Enciklopedija* (Mica Enciclopedie Sovietică), Moscova, 1930. Cred că nu e fără interes să înșirăm câteva din datele enciclopediei sovietice relative la simulacrul de stat botezat cu titlul pompos de „Republica autonomă socialistă sovietică moldovenească”.

Republica moldovenească a fost întemeiată, odată cu republicele autonome ale Cazacilor, Chirghizilor și Caracalpacilor, în anul 1924. Insași enciclopedia sovietică recunoaște că motivul întemeierii acestei republici a fost dorința Sovietelor de a crea o bază de propagandă comunistă la granițele României: „Existența Republicii A. S. S. M., o manifestare clară a politicii de naționalități a Sovietelor, atrage atenția și a celorlalte țări de peste granițele U. S. S. R., trezește o furie violentă printre clasele conducătoare ale României și o mare simpatie printre muncitorii asupriți din Basarabia și din alte regiuni încorporate de România, întărindu-i în voința de a elibera prin luptă și de a sovietiza și cealaltă parte a republicii care e situată pe țărmul drept al Nistrului (Basarabia)”.

Prin urmare Sovietele considerau Basarabia ca făcând parte din Republica moldovenească, fiind ocupată provizoriu de armata română. La fel și capitala republicii era fixată provizoriu la Tiraspol; adevărata capitală era însă Chișinăul.

Republica moldovenească avea o suprafață de 8288 km pătrați. Populația se ridică în 1933 la 615,500 suflete dintre care — pretind statisticile sovietice — în anul 1936, 34 5% erau Moldoveni, 44% Ucraineni, iar restul Evrei, Ruși și a. Valkhoff dă, firește, și cifrele la care au ajuns, pe baza statisticilor mai vechi rusești, unii cercetători, români ca de ex. N. P. Smochină care stabilește numărul Românilor din Ucraina la 782,000, iar din întreaga U. S. S. R., la 1.200.000.

Valkhoff se oprește apoi mai mult asupra vieții economice din Republica moldovenească care e caracterizată prin colectivizare și industrializare. Natural nu uită niciodată că informațiile le are din izvoare oficiale sovietice, deci suspecte.

La sfârșit expune lupta pentru adoptarea unei limbi literare moldovenești din partea oficialității sovietice care, de când a fost creată Republica moldovenească, a ezitat între limba literară românească și așa numitul „madanism” — numit astfel după protagonistul mișcării L. A. Madan, care a creat cuvinte „moldovenești” pentru noțiunile tehnice și culturii moderne, de exemplu *călduromăsurător*, „termometru”, *loghitură* „accent”, etc.

Valkhoff termină cu părerea că între Români „transtyrani” și cei dintre hotarele țării mame e inevitabilă o apropiere cât mai strânsă pe care n'o pot împiedeca frontierele politice. Profeția lui se realizează mai repede decât ne-am fi așteptat cu toții. E. PETROVICI

IRĂȘI DESPRE BISERICA ORTO-DOXĂ ROMÂNĂ DIN UNGARIA

În numărul trecut al revistei am rezumat părerile oficialității maghiare¹⁾ în legătură cu crearea unei Biserici orto-

doxe, organizată pe baze naționale. Surprindeam acolo o logică sui-generis, care, deodată cu admirația față de ortodoxie ca principiu unificator de națiuni și popoare, exprima „certitudinea” că aceeași ortodoxie este un puternic „element dizolvant”, datorită faptului primar că, în duhul ei, ortodoxia admite diferențierea popoarelor pe națiuni. Cu alte cuvinte, Oficialitatea maghiară are față de aceeași problemă două atitudini cu totul contrare. Înțelegem complimentul pe care ea se vede nevoită să-l aducă acestei extraordinare puteri pe care o are ortodoxia de a se grefa (fără a se dejesi) pe spiritul național al popoarelor. A văzut-o în toată istoria Austro-Ungariei, că dacă a fost o forță care a stat dărză în fața oricărei asimilări maghiare din cele mai vechi timpuri, apoi aceasta a fost ortodoxia, atât sârbească, cât și românească. Și aceasta în așa măsură încât, cu toată agresivitatea catolicismului lui Ludovic cel Mare și al lui Sigismund și cu toată violența calvinistă a Bethleneștilor, Rakoczeștilor și Apafiilor, violență la care le da drept legislația atât de medievală a lui Verböczy, totuși Transilvania a rămas continuu o provincie românească, în care, în tot lungul veacurilor, Ungurii nu și-au depășit ipostaza primordială, de popor de infiltrații. Dintre toți factorii, cari au oprit Ardealul de a deveni unguresc, așa cum s'au străduit pe toate căile Ungurii de totdeauna, cred că ortodoxia, prin profunzsa sa identificare ortodoxie — româanism, a fost cel mai puternic. Lucru recunoscut de altfel, în articolul citat, de însăși această oficialitate maghiară.

Dar dacă Maghiarimea de azi nu mai îndrăgește punctele de vedere medievale și învechite ale tratatelor verböczyene și dacă nu mai urmează aceeași politică de desbinare a neamurilor spre a le putea domina — pentru motivul că azi trăim într'un veac de nouă ordine europeană care respectă adânc principiile și comandamentele mari naționale —

¹⁾ Aceste păreri se află amănunțit expuse într'un articol din revista budapestană *Magyar Szemle* din Maiu 1941, articol pe care l-am publicat textual în traducere română în *Revista Teologică*, Sibiu, Iulie—August, 1941.

atunci de ce guvernul maghiar nu vrea să recunoască o situație legală Bisericii ortodoxe române din Ungaria? Auziți motivarea lui: „Intru cât nu s'a înapoiat la Ungaria toată ierarhia bisericească română, nici privilegiile și nici autonomia ei nu se pot acorda fracțiunii de 300.000 suflete" de Români ortodocși retrocedați. S'ar găsi totuși o cale de acordare a acestei situații legale și recunoscute, anume înființându-se un episcopat național, un fel de Hajdu-Dorog ortodox, așa cum se predica și prin 1912, dela care, așa cum luna își primește lumina dela soare, își va putea primi legalitate și Biserica ortodoxă română din Ungaria. Am arătat în articolul anterior șubrezenia argumentării guvernului maghiar, că până se vor putea salva printr'o ierarhie canonică cei 15.554 de Unguri ortodocși (citește: Români maghiarizați, cărora pentru marile lor sentimente maghiare, li s'a numit și administrator episcopal)¹⁾ să trebuiască să lași pe cei 300.000 Români ortodocși fără o protejire legală.

Că nici acuma, în veacul etnicului și al naționalului, conducerea de Stat maghiară nu respectă aspirațiile naționale ale grupărilor etnice, acesta e un lucru care nu mai e de lipsă să-l amintim. Că tocmai în ziua în care era numit pe seama comunităților ortodoxe românești și rutene maghiarizate un vicar în persoana cazacului Dr. Mihail Popoff, un episcop rutean (Vladimir Rajici) înceta de a mai funcționa pe motiv că „fusese cetățean jugoslav", nu prea înțelegem. Dar nu înțelegem de loc de ce se imbracă în atâta pretinsă naivitate și chiar umanitarism, grija de a îngloba toate fracțiunile ortodoxe în aceeași organizație cu nesocotirea atât de flagrantă a drepturilor unei mase așa de mari de Români.

Iată un fapt care i-ar obliga pe pseudonimii oficiali dela Ministerul de culte maghiar să recunoască comandamentele naționale ale unui popor de sub administrația lor. E vorba anume de o circulară a episcopului luteran de Bacica¹⁾ (teritoriul sud-vestic ungar încorporat din fosta Jugoslavie acum vre-o 3 luni).

Episcopul de Bacica, Dr. Alexandru Raffay a adresat, prin 10 Iunie a. c., comunităților evanghelice din eparhia sa o circulară în care ține să le precizeze că, revenind după 23 ani în fosta patrie ungară, ei se vor conduce autonom, nevoind să se alipească nici la Eparhia de Zagreb (care a făcut în acest sens o încercare în 15 Mai prin trimisul episcopal Meder) și nici la cea săsească din Ardeal. Aceasta din urmă și-a câștigat în decursul veacurilor un privilegiu și o autonomie, recunoscute și de fosta Austro-Ungarie și de România de azi. Peste Șvabii săi evanghelici din Bacica, Episcopul Raffay spune că se socoate singur episcop legal, iar „legile noastre bisericești și autonomia ce stă la baza acestor legi oferă toate garanțiile pentru o independență de limbă și de neam. Limba, obiceiurile și năzuințele culturale fiecare comunitate bisericească evanghelică le pot exercita liber în Bisericile, în adunările și în institutele lor școlare".

Apariția acestei circulare a căpeteniei unei Biserici aparținătoare statului ungar în *Magyar Értésítő* (Vestitorul maghiar) dovedește că față de acești circa 50.000 de Șvabi luterani Unguri sunt aplicați să observe autonomia bisericească și libertatea de conducere. Să n'aibă atâta drept cei 350.000 Români ortodocși? Și-atunci mai pretinde Ungaria că respectă năzuințele naționale ale popoarelor?

T. Bodogae

1) Vezi despre această problemă între altele Petre Petrinca: *Le situation des églises minoritaires roumaines de Hongrie après la paix de Trianon in Revue de Transylvanie*, Cluj, II (1935) pag. 90—95 și II (1936) pag. 356—370.

1) Vezi-o, reproducă parțial, în *Poster Lloyd*, din 11 Iunie 1941.

FANTOMA HAJDUDOROGULUI...

Sub titlul „Fantoma Hajdudorogului încearcă să reinvie“ d-l Aug. Caliani, excelentul cunoscător al problemelor școlare și bisericești din Transilvania, scrie în *Ardealul*, din 27. VII—3. VIII a. c., un articol, care este un avertisment pentru soarta bisericii române din Ardealul cedat. Această instituție este amenințată iarăși de faimosul sistem al Hajdudorogului, aplicat în stil mare, atât ortodocșilor, cât și uniților. Despre felul cum înțeleg vecinii noștri să aplice acest blestemat sistem de desnaționalizare bisericii ortodoxe, cititorii noștri s'au putut orienta din articolul d-lui T. Bodoșogae, publicat în n-rul trecut al *Transilvaniei*; intru cât privește biserica unită, cităm aceste pasagi din articolul d-lui Caliani:

„Românii gr. cat. din Secuime și din Nord-Vestul Țării sunt amenințați să fie incorporați Episcopiei maghiare de Hajdudorog, de care fuseseră deslipiți odată cu realizarea marei uniri naționale.

„Cunoscând metodele maghiare, nu ne indoim că guvernării maghiari lucrează din greu și la Roma pentru reincorporarea parohiilor române unite la Episcopia de Hajdudorog. Să sperăm că Roma nu va putea fi îndusă pentru a doua oră în eroare.

„Pe teren însă, credincioșii români vor avea să înfrunte meschinăriile și persecuțiile regimului, care va încerca să-i despartă cu toate mijloacele de *legea românească*“.

Și d-l Caliani incheie, aducând aminte de rezistența eroică din 1912—13 împotriva Hajdudorogului, când până și Românii care și-au uitat limba s'au opus cu tărie împotriva deslăpirii dela sânul bisericii lor. Amintirea luptelor de atunci e vie încă, pretutindeni între cei amenințați de hidosul spectru. Pe urmele înaintașilor, rezistența să continue și mântuirea va veni. Răbdare și credință...

I. B.

ELOGIUL LUI OCTAVIAN GOGA
LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Academia Română a avut, în acest an, una din cele mai bogate sesiuni ale ei, dovedind astfel că chiar atunci când bubuitul tunurilor și vaietele războiului au copleșit universul, vocea spiritului se aude răspicată și hotărîtă la acest popor, împotriva căruia anumiți vecini împoasă mereu injuria inculturii și a sălbătăciei. Au fost amintite în n-rul nostru trecut cele două discursuri prin care cea mai înaltă instituție a Țării și-a comemorat 75 ani de existență. Adăugăm acum că, în această sesiune, locul regretatului *Nicolae Drăganu*, careși doarme somnul de veci — ce l-a cuprins atât de timpuriu — în cimitirul Clujului, oraș pe care el l-a ridicat cu știința lui neîntrecută, cu hărnicia lui neobosită și cu cîntea și simțul lui gospodăresc — a fost ales distinsul cercetător al culturii noastre vechi, d-l *Nicolae Cartoian*, prof. la Univ. din București. S'au ținut apoi, două mari discursuri de recepție, al d-lui *D. Caracostea*, care în preambulul cuvântării sale despre Balada românească a avut cuvinte drepte despre înaintașul său în saunul academic *Ion Bîanu*, „baciul cărților“ cum l-a numit d-l *Caracostea*, căruia Academia îi datorează în mare parte biblioteca sa; și al d-lui *Nichifor Crainic*, despre *Octavian Goga*, pe care n-rul ultim al revistei *Gîndirea* îl aduce în frunte.

Poate niciodată preamărirea unui poet nu și-a aflat moment mai prielnic. Căci, ca pe vremea lui Goga, din nou purces-a „glas de schijă“ din clopotnițele bramurilor strămoșești; ca atunci „lacrimile pătîmirii de dincolo“ ne curmă nepăsarea; din nou „revolta împotriva strămbătății milenare“ ne susține năzuințele. Ajunși iarăși „stăpâni oprimați în propria lor casă“, conștiința perenității românești în Ardeal, cu nimbul ei de romanitate imperială, sporește „durerea strămbătății“, iar sufletul lui Goga

scăpat din viroagele tărâmului de vremelnică pace, reinvie, ca să deslănțue lupta de „stejar în vijelie”. Pe plaiurile de munte și în *hodăile* din câmpie, „glasul mormântului prizonier al celui care a cântat și-a luptat pentru desrobirea întregului Ardeal” răsună năpraznic, prevestind izbăvirea. Va mai trebui să treacă a spus Nichifor Crainic, poate, încă o mie de ani până când poporul maghiar să priceapă că libertatea e condiția de viață a fiecărui neam și că nu e privilegiu exclusiv al unei hoarde asiatice, infiptă în inima Europei și halucinantă de hiperbola unui ifos utopic în disproporție comică cu forța reală, foarte redusă, pe care o reprezintă”. Noi știm că „doinele Ardealului sunt fluvii de jale”, dar „istoria lui un vârtej de viforoase răzvrătiri”, și nu uităm că pe jertfelnicul din Bihor, „unde doar me somn fără odihnă sufletul lui Octavian Goga”, arde tămăia desrobirii noastre. N. Crainic a mai arătat că pentru generația sa „poesia lui Goga n'a fost o poezie citită, ci una trăită, al cărei cuvânt, până la cel din urmă, se făcea moleculă de viață și fibră de energie”; a definit un aspect al personalității complexe a poetului, analizându-i atitudinea față de natură; a urmărit atent raporturile dintre „eul individual și eul colectiv” din opera sa; a identificat răsunetul crezului Renașterii Ardelene în această operă, pe care apoi a comparat-o cu cea a lui Petru Bezruc și Andrei Ady, individualizând locul pe care Goga îl ocupă în această configurație de cântăreți ai unor teme asemănătoare.

Lui N. Crainic i-a răspuns Lucian Blaga. În partea introductivă, d-sa a pus în lumină afinitățile reale dintre Goga și Crainic și a înșirat temeiurile care fac din N. Crainic „un fiu adoptiv al Ardealului”. În continuare L. Blaga prezintă cu pătrunzătoare și admirabile caracterizări și numeroase date inedite, aspectele esențiale ale ideologiei gândiriste, în care încadrează și valorifică

apoi o bună parte din creația poetică a autorului *Șesurilor natale*.

I. Verbină

O NOUĂ INTERPRETARE

A „MIORIȚEI”

În numărul 6 al *Revistei Fundațiilor Regale*, din 1 Iunie 1941, d-l D. Caracostea publică un studiu substanțial despre *Sentimentul creației și mistica morții*. Autorul supune unei cercetări critice balada „Mioriței”, aducând în discuție un bogat material folcloric, căruia îi dă o talmăcire nouă.

Cercetările de până acum, bazate în bună parte pe varianta Alecsandria „Mioriței”, au insistat cu precădere asupra părții finale a baladei: „celebrul simbol colectiv al morții”, pe care l-au socotit drept o esențială poziție existențială a poporului românesc. O asemenea interpretare — spune d-sa — este falsă, pentru că formele prime ale baladei nu o confirmă, așa că ea e sortită să intereseze doar ca o proiectare „peste creațiunea poporană” a unui „frumos ideal de cultură și artă contemporană”.

Urmărind răspândirea geografică a motivului inițial, poetizat în Miorița, și stabilind apoi care dintre numeroasele variante sunt cele mai vechi, d-l Caracostea constată că din variantele primitive lipsesc o mulțime de elemente de intrusiune recentă: coborîrea ciobanilor, indicația ținuturilor lor de origină, mioara năzdrăvană, maica bătrână, etc., lipsesc prin urmare tocmai elementele epice ale temei. Acest fapt îl îndreptățește pe autor să formuleze concluzii de mare însemnătate. „În poporul nostru, scrie d-l D. Caracostea, în fața lui păstorească, a circulat, într-o epocă străveche, un cântec liric, în care se exprima *dragostea de munca păstorească*, așa încât și după moarte ciobanul ar vrea să rămână nedespărțit de indeletnicirea lui în viață. O stare socială de completă adaptare la muncă și un sentiment clasic de afirmare; muncă, sen-

timent și credință, fac un tot, stare deosebit de prielnică reprezentativelor creațiuni clasice.

„Acest motiv central este nedespărțit de toate variantele și el este acela care, păstrându-și *vibrațiunea lirică*, a condiționat și procesul de epicizare”. Așa dar, Miorița dă expresie unui obștesc și îndătinat cult al muncii, impus de vieța păstorească superioară a unui popor întreprinzător în toate timpurile. „Nu e vorba aici, continuă d-l D. Caracostea, de o formă primitivă de vieță păstorească a unui popor inferior, ci de o adevărată organizație, în care stăna era ceva asemănător unui atelier, iar complexul ciobănesc subordonat acestui centru, crea toate formele necesare unei vieți obștești cu toate cerințele ei: producție, desfacere pe zone largi, ceea ce implică relații și inițiative economice și politice, având chiar și un caracter internațional. Vechiul navigator elin ca și nordicul Viking nu aveau de biruit mai multe dificultăți decât acești străbătători ai spațiului românesc. E un întreg complex în care neamul își anticipa în cadru larg totalitatea instinctelor naționale”.

În urma tuturor acestora, demn de reținut imi pare faptul că variantele mioriței culese în Transilvania formează temeiul considerațiilor d-lui D. Caracostea, care dovedește că „și sub raport folcloric *Ardealul este inima românismului*”; centrul „vieții folclorice românești” și că în vieța locuitorilor străvechi din aceste ținuturi poezia a îndeplinit o funcțiune socială.

Până acum problema autohtoniei românești în Transilvania și-a căutat temeiurile în istorie și în limbă. D. Caracostea explorează un nou domeniu: folclorul. Și meritul cardinal a studiului său despre „Sentimentul creației și mistica morții” trebuie căutat cu deosebire în metoda a cărei citorire însemnează și consacrarea ei științifică.

I. Verbină

EVOLUȚIA NEAMURILOR

În ultimul număr al *Buletinului eugenic și biopolitic* (Nr. 1—4, 1941), d-l Dr. Petru Râmneanțu publică un important studiu cu acest titlu.

Vieța neamurilor, spune d-sa, nu poate fi înscrisă în formule matematice și nici reprezentată în grafice dinainte stabilite și general valabile. Asemenea indivizilor, neamurile nu sunt și nici nu pot fi egale între ele. Evoluția unui neam, ca și evoluția unui individ, este determinată de zestrea biologică cu care apare pe pământ și de condițiile de vieță ale mediului înconjurător, care favorizează sau împiedică dezvoltarea energiilor potențiale aflate în plasma germinală. Deci, asemenea individului, fiecare neam are un ciclu propriu, cu naștere, dezvoltare, apogeu și declin, până la dispariția totală.

Dintre factorii ereditari, d-l Dr. Râmneanțu studiază pe acela care este mai puțin cunoscut și care reprezintă capacitatea genetică a individului, variabilă dela o rasă la alta și dela un neam la altul. Această variabilitate în fertilitate se explică, conform teoriei ciclice a lui C. Gini, prin aceea că celulele germinale, surori bune cu cele somatice, au și ele un ciclu propriu, în vieța lor dealungul generațiilor, se diferențiază, își reduc sau își măresc fertilitatea inițială, pentru ca la urmă, îmbătrânite, să-și piardă cu totul fertilitatea și să piară, constituind ultima generație a neamului.

De această fertilitate a celulelor germinale depinde, în primul rând, evoluția neamurilor.

Factorii datoriti mediului extern și politice de populație se manifestă prin reproducerea diferențială a diferitelor categorii de populație.

Se cunoaște diferența între reproducerea populației dela sate și cea dela orașe. Numai imigrările dela sate împiedică orașele dela stingerea populației, fatală după 2—3 generații. Se cu-

noaște la fel reproducerea mărită a populației nevoiașe și lipsite de cultură, față de reproducerea redusă, limitată în cel mai fericit caz la 1—2 copii, în clasele culte și bogate. (Acolo unde se limitează numărul copiilor, averile se concentrează). Acest fenomen ia un aspect îngrijorător, atunci când, mergând mai departe cu observațiile, constatăm că această reproducere mărită este dovedită și pentru familiile dela periferia societății care furnizează cel mai mare număr de delicvenți. Nu trebuie să uităm că o generație provine numai din acea parte a generației precedente care a avut fertilitate și că neamul va trăi, deci, prin familiile cu mulți copii (care am văzut la ce categorii sociale aparțin), se va ajunge la epuizare a elementelor inteligente și normale, fără intervenția unei politici de populație care să răstoarne mentalitățile greșite. Aici trebuie să intervină omul-erou care prin ascendentul său asupra poporului, datorit calităților sale, poate restaura o concepție de viață sănătoasă, care singură poate să asigure viitorul neamului.

După aceste considerațiuni generale, d-l Dr. Râmneanțu se întoarce la neamul nostru pentru a stabili momentul static actual și tendințele evoluției viitoare, în raport cu alte neamuri și mai ales cu neamurile vecine nouă.

După distribuția populației pe etate, care arată cel mai potrivit momentul static actual al unui neam, noi aparținem tipului de populație progresiv, adică cu populație tânără, „caracterizat prin mulți copii și adolescenți, relativ mulți adulți și foarte puțini bătrâni”. Formula grafică este aceea a unei piramizi.

Mai există un tip staționar sau cu tendință spre îmbătrânire, grafic reprezentat sub forma unui clopot și un tip regresiv sau cu populație îmbătrânită, grafic reprezentată sub forma unei pere.

Dintre vecinii noștri aparțin tipului progresiv Bulgaria și Rusia. Comparând însă excedentul natural al nostru și al vecinilor noștri, constatăm că cel mai redus excedent îl are Ungaria și apoi noi.

Studiind evoluția țărilor în Europa, pentru a ne determina mai complet situația noastră în raport cu neamurile învecinate, d-l Dr. Râmneanțu arată, după calculele făcute de Otto Helmut, că în anul 1960, față de cifrele din 1810, Latini vor avea o cifră dublă (133 milioane), Germanii de trei ori mai mult (160 milioane), iar Slavii de șase ori mai mult (303 milioane).

În privința natalității, după Rusia, România, Bulgaria și Italia stau în fruntea popoarelor europene, fiind cele mai tinere. Totuși, din cauza mortalității ridicate, noi prezentăm „un tip anti-economic” de mișcare a populației, caracterizat prin aceea că avem un excedent prolific egal cu acela al unei țări cu o natalitate mai redusă (Olanda).

În al doilea rând scăderea bruscă a natalității în România (semnalată dela 1911—1913 până la 1938) distruge paralelismul firesc dintre mortalitate și natalitate, care odată distrus cu greu se poate reface și prezintă un aspect îngrijorător, intru cât lovind în elementele tinere și anume mai mult în familiile cu mulți copii, deci păstrătoare ale celei mai mari fertilități, lovește în viitorul neamului.

Analizată pe provincii, evoluția neamului nostru ne arată că Moldova reprezintă „rezervorul cel mai puternic al neamului”, cu un excedent natural de 12,7, iar „atentatul la viața lui vine din Banat”, cu un excedent deficitar de 0,2, semnalându-se pericolul întinderii acestei depopulări și în alte regiuni limitrofe.

Concluzia finală a acestui studiu este optimistă. D-l Dr. Râmneanțu arată că oricât de lungă ar fi existența unui neam și chiar după mari istoviri biologice, „mai păstrează nuclee de populație normală și dotată, care și-au conservat potențialul unei fertilități urcate, capabilă să transmită încă mult timp însușirile specifice ale neamului întreg, ascunse în cromosomii plasmei germinative”. Aceasta cu condiția existenței unui comandament care să identifice aceste nuclee și să le asigure dezvoltarea optimă.

Gh. Vornica

TRANSILVANIA

ORGAN AL ASTREI

Anul 72

IULIE-AUGUST

Nr. 5-6 — 1941

CUPRINSUL:

- Mihail Sadoveanu*, Sate de mazili și răzeși
G. Giuglea, Cum au pătruns străinii în Basarabia după 1812
Al. Procopovici, Bucovina noastră
C. Daicoviciu, Spațiu și popor dacic
Dr. Max Hacman, Problema naționalităților în Transilvania, până la
Unire, în lumina documentelor diplomatice germane
Lucia Cosma, Maria Baiulescu
Valeriu L. Bologa, Ajutorul Românilor ardeleni pentru răniții războiului
independenței
Gh. Oprescu, Elena Popea

CRONICI:

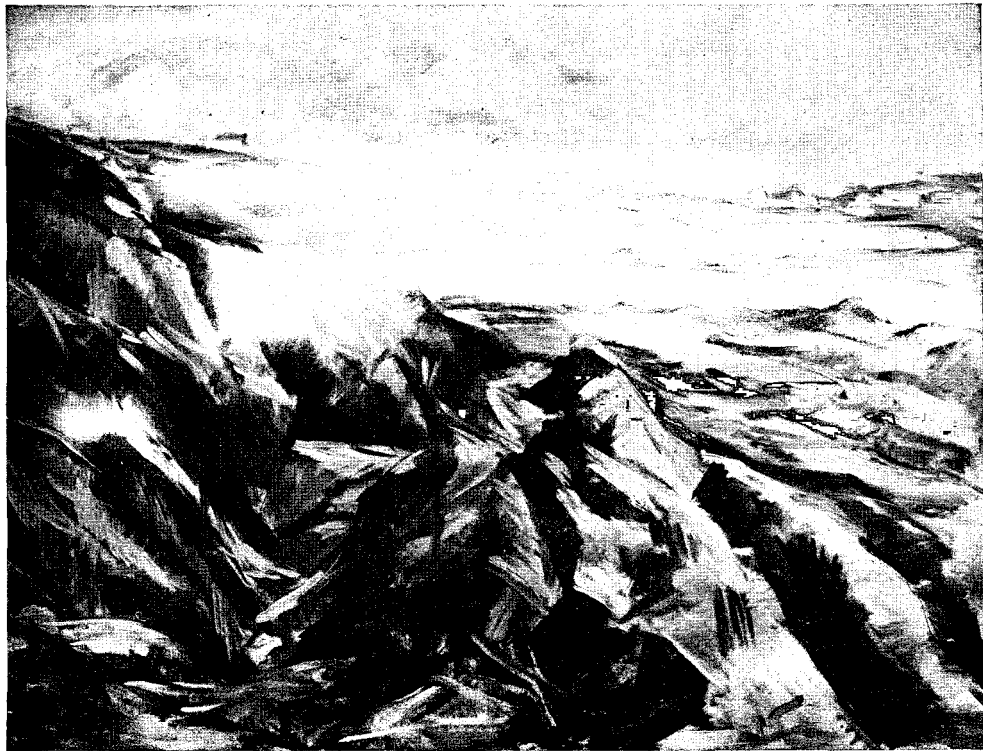
- Radu Stanca*, Lucian Blaga: Despre gândirea magică
Coriolan Petranu, Bisericile de lemn din Maramureș
Dim. Todoranu, Dr. Șerban Lungu: Educația Națiunii
I. Crăciun, Maramureșul nostru
Mihail Macrea, Institutul de Studii Clasice din Cluj la Sibiu

ÎNSEMNĂRI:

Ion Breazu, Poruncile ceasului de față. — *E. Petrovici*, România
Transtyrana. — *T. Bodogae*, Iarăși despre Biserica ortodoxă română
din Ungaria. — *I. B.*, Fantoma Hajdudorogului. — *I. Verbină*, Elo-
giul lui Octavian Goga la Academia Română. — O nouă interpretare
a „Mioriței”. — *Gh. Vornica*, Evoluția neamurilor.



Elena Popea, *Compoziție (desen)*. Salonul oficial de toamnă, 1940



Elena Popea, *Peisagiu din Bretania*. Salonul oficial de pictură și sculptură, 1940